

СИЛА ДУЖОГО

СИЛА ДУЖОГО

Притча не бреше, але брехуни

можуть говорити притчами.

Ліп-Кінг

Дід Довгобородий урвав свою розповідь і, облизавши масні пальці, витер їх об голі боки, на які не зовсім вистачало подертої ведмежої шкіри. Круг нього сиділо навпочіпки троє юнаків — онуки його: Прудкий Олень, Жовтоголовий і Той, що боїться темряви. Виглядали вони майже однаково. Тіло їм почасти вкривали шкіри диких тварин. Самі вони були зігнуті, худі, вузькостегні й кривоногі, хоч мали дужі груди та важкі й здоровенні руки. Густе волосся вкривало їхні груди, руки й ноги. На головах у них було скуйовджене, нестрижене волосся, яке довгими пасмами звисало на очі, подібні до намистин, чорні й блискучі, мов у птаха. Ті очі близько підступали одне до одного, вилиці були широкі, а нижня масивна щелепа виступала наперед.

Стояла ясна зоряна ніч; далеко вниз від них слалися вкриті лісом пасма гір. Небо в далечині червоніло вулканною загравою. За їхніми спинами зяяла чорна паща печери, і з неї часом бурхали пориви вітру. Якраз перед ними палав огонь. Збоку лежала напівз'їдена туша ведмедя, а трохи оддалік розташувалось декілька кудластих собак, великих і вовкуватих. Біля кожної людини лежали Лук, стріли й здоровезний дрюк. Коло ввійстя печери до скелі було прихилено кілька невігадливо зроблених списів.

— Оце так ми перебралися з печери на дерево, — промовив Довгобородий.

Хлопці невтримно зареготали, мов великі діти, згадавши історію, що її допіру він розповів. Довгобородий теж засміявся, і кістяне шило на п'ять дюймів завдовжки, просунуте в нього крізь носовий хрящ, затріпотіло й затанцювало, роблячи його лютим з вигляду. Оповідав він не виразними словами, як ми їх передаємо, а видавав ротом тваринні згуки, які означали те саме, що й елова.

— І це перше, що я пам'ятаю про Морську Долину, вів далі Довгобородий. — З нас була дуже дурна юрба. Ми не знали, що таке сила. Бачте, кожна родина жила сама собою і тільки про себе дбала. Нас було тридцять родин, але сили від того нам не прибувало. Ми весь час боялися одне одного. Ніхто ні до кого не ходив. У верховітті нашого дерева ми зробили курінь з трави, а на помості коло нього наклали купу каміння — це на голови тих, хто наважився б прийти до нас. Мали ми також списи й стріли. Ми теж ніколи не ходили під дерева до інших родин. Раз мій брат пішов під дерево старого Бу-у, і йому пробили голову, — і то був його кінець.

Старий Бу-у був дуже сильний. Казали, що він легко міг скрутити в'язи дорослому чоловікові. Я ніколи не чув, щоб він зробив це, бо ніхто не давав йому нагоди. Батько теж не давав нагоди. Одного дня, коли батько був на березі, Бу-у погнався за матір'ю. Вона не могла швидко бігти, бо напередодні рвала на горі ягоди і ведмідь роздер їй ногу. Отож Бу-у схопив її і поніс на своє дерево. Батько вже ніколи не повернув її собі. Він боявся. А старий Бу-у ще й дражнив його. Але батько не зважав на те.

Другий здоровань був Дужа Рука. Він був найкращий рибалка. Але одного дня він поліз по яйця морської чайки, упав зі скелі і вже ніколи не видужав після того. Він дуже кашляв, і плечі йому зігнулись одне до одного. Отож батько взяв собі жінку Дужої Руки. Коли той ходив круг нашого дерева і бухикав, батько глузував з нього і шпурляв каміння. Отак жили ми в ті часи. Не знали ми, як треба об'єднати сили і стати дужими.

— А хіба міг брат узяти братову жінку? — запитав Прудкий Олень.

— Авжеж, аби тільки той сам пішов жити на інше дерево.

— Але ми не робимо тепер такого, — відповів Той, що боїться темряви.

— Це тому, що я ваших батьків навчив кращого. — Довгобородий сягнув волохатою рукою у ведмежу тушу, витяг повну жменю здору і почав замислено його смоктати. Опісля він витер руки об голі боки й заговорив далі: — Те, що я вам розповідаю, трапилося давно, ще коли ми не знали нічого кращого.

— Дурні ви були, як не знали нічого кращого, — зауважив Прудкий Олень, а Жовтоголовий щось промимрив на знак згоди.

— Так, ми були дурні, і ще стали дурнішими, як побачите далі. Але ми вивчились на краще, і ось як. Ми, рибоїди, не знали, як саме з'єднати всі свої сили, щоб вони були силою всіх нас. М'ясоїди, що жили у Великій Долині, по той бік вододілу, трималися гурту: полювали разом, рибу ловили разом і разом воювали. Ото якось прийшли вони в нашу долину. Наші родини позалазили кожна в свою печеру або на своє дерево. Було тільки десять м'ясоїдів, але вони билися вкупі, а ми билися — кожна родина нарізно.

Довгобородий довго й розгублено лічив на пальцях.

— Нас було шістдесят чоловіка, — це все, що він спромігся висловити губами й пальцями. — І ми були дуже сильні, тільки не знали цього. Отож ми тільки дивились, як десять чоловік кинулись на дерево Бу-у. Він добре бився, але йому не пощастило. Ми бачили це. Коли кілька м'ясоїдів пробували видертись на дерево, Бу-у мусив показатись на видноті, щоб кидати їм на голови каміння; тоді інші м'ясоїди, які цього тільки й ждали, прошили його всього стрілами. І то був кінець Бу-у.

Потім м'ясоїди перемогли Одноока з родиною. Вони розпалили багаття коло печери і викурили його звідти, як ми сьогодні викурювали ведмедя. Тоді полізли до Шестипалого на дерево й убили його разом з дорослим сином, а решта нас тим часом повтікали. М'ясоїди захопили кілька наших жінок, убили двох дідів, що не могли швидко бігти, і кількох дітей. Жінок вони забрали з собою у Велику Долину.

Тоді ми позлазились назад і чомусь, — може, тим, що полякалися і відчували потребу один в одному, — заговорили про всі події. То була наша перша рада — наша перша справдешня рада. І на цій раді ми утворили наше перше плем'я, бо вже дечого навчилися. З десяти м'ясоїдів кожен, мав силу десятиох, бо десятеро билися, як один. Вони з'єднали свої сили. Але наші тридцять родин, тобто шістдесят чоловіка, мали силу одного, бо билися нарізно.

То була велика і важка розмова, бо тоді ми ще не мали таких слів, як тепер, щоб говорити. Коротун задовго опісля придумав кілька слів, так само й інші з нас придумували по слову від часу до часу. Але врешті ми погодились згур-

тувати свої сили й бути, як один, коли м'ясоїди прийдуть до нас через вододіл красти жінок. І це вже було плем'я.

Ми Поставили на кряжі двох чоловіків — одного на день, а другого на ніч, щоб стерегти, коли прийдуть м'ясоїди. То були очі племені. А ще десятеро вдень і вночі було наготові з дрюками, списами й стрілами в руках. Раніше коли хто Ходив по рибу, по черепашки чи по чайчині яйця, той брав із собою зброю і тільки половину часу здобував їжу, бо другу половину вартував, боячись, щоб хто не напав на нього. Тепер усе змінилося. Чоловіки виходили незброєні і весь час тільки здобували їжу. Так само, коли жінки йшли в гори по коріння та ягоди, п'ятеро чоловіків з десятка йшли з ними, щоб оборонити їх. І весь час удень і вночі очі племені стежили з вершини кряжа.

Але почалися прикрощі. Як звичайно, через жінок. Чоловіки, що не мали жінок, хотіли чужих, і було багато бійок між ними: іноді комусь розбивали голову або встромляли списа в тіло. Коли один з вартових був на вершині вододілу, хтось викрадав його жінку, і він спускався відбивати її. Тоді другий вартовий, побоюючись, що хтось візьме і його жінку, теж спускався вниз. Виникали непорозуміння і поміж тих десяти, які завше були при зброї, і вони билися п'ятеро проти п'яťох, аж поки декотрі втікали берегом униз, а інші їх гонили.

Отож плем'я лишалося без очей, або вартових. Ми не мали сили шістдесяти. Ми зовсім не мали сили. Тим-то ми зібрали раду й утворили наші перші закони. Я був щеням тоді, але пам'ятаю. Ми сказали: щоб бути дужими, нам не треба вбивати один одного, і встановили закон, що коли хто вб'є, того мусить убити плем'я. Встановили й другий закон: коли хто вкраде чийсь жінку, його теж мусить убити плем'я. Ми сказали: якщо хто-небудь матиме забагато сили і через неї кривдитиме своїх братів у плем'ї, його треба вбити, щоб сила його більше не шкодила. Якщо ми залишимо його силу, брати боятимуться, і плем'я розпадеться, і ми знову будемо такі безсилі, як тоді, коли м'ясоїди вперше на нас напали й убили Бу-у.

Суглоб-Кістка був сильний, дуже сильний, і не визнавав ніякого закону. Він знав тільки свою власну силу, і, сповнений тої сили, він пішов та й узяв собі жінку Тричерепашвого. Тричерепашний спробував битися, але Суглоб-Кістка вибив йому мозок з голови. Однак Суглоб-Кістка забув, що ми всі згуртувалися, щоб додержувати закону серед нас, і ми його вбили під його ж гаки деревом, а тіло, повісили на гілляці як пересторогу, що закон сильніший за якусь людину. Ми встановили закон, усі ми, і ніхто не був вищий над закон.

Були ще інші прикрощі, бо знайте, Прудкий Оленю, і ти, Жовтоголовий, і Той, що боїться темряви, що не легко утворити плем'я. Було багато справ, дрібних справ, багато клопоту, щоб скликати всіх чоловіків на раду. Ми збирали ради ранками, опівдні, ввечері й серед ночі. Через ті ради ми мали обмаль часу здобувати їжу, бо все

траплялась якась дрібниця, що її треба було владнати: призначити двох нових вартових, що мали стати на кряжі замість попередніх, або визначити, яка пайка їжі має перепастися тим, хто завше при зброї і хто не міг собі здобувати отої їжі.

Нам потрібний був старший, що робив би все це, був би голосом нашої ради і звітував би перед радою про все, що робитиме. Отож обрали ми Фіс-Фіс на ватага. Був він сильний, дуже сильний, і дуже хитрий, а коли сердився, то пирхав якимось отак: "Фіс-фіс", наче дика кішка.

Десятьох чоловіків, що охороняли плем'я, було поставлено спорудити кам'яний мур у горловині долини. Жінки й старші діти, а також інші чоловіки допомогли будувати той міцний мур. Після того всі родини спустились із своїх дерев та печер і збудували курені під захистом муру. Ті курені були більші й далеко кращі на житло, ніж печери й дерева, і кожному там краще велося, бо чоловіки, з'єднавши сили, утворили плем'я. Отже, маючи мур, охорону й вартових, залишалося більше часу полювати, рибалити й збирати корінці та ягоди; побільшало їжі, кращої їжі, і ніхто не ходив голодний. Триногий, — так прозваний, бо ще в дитинстві ноги йому перебито і він ходив з ціпком, — дістав насіння дикого зерна й посадив у землю в долині коло свого куреня. Він також пробував садовити товсті корінці та інше, що знаходив у гірських долинах.

У Морську Долину прийшло багато родин з надбережних долин і з високих гір, де вони жили скорше як дикі звірі, аніж як люди, і прийшли вони тому, що в нас, завдяки охоронцям, вартовим і мурові, було безпечно, що мали ми досить їжі, за яку не треба битися. І незабаром у Морську Долину понасходила сила-силенна родин. Але перед тим, як це сталося, землю, що була для всіх і належала, всім, поділили. Почав це Триногий, коли посіяв зерно. Проте більшість нас не цікавилася землею. Ми думали, що це

безглуздо — межувати її кам'яними огорожами. їжі ми мали вдосталь, так чого ж нам ще треба було? Я пам'ятаю, що мій батько та я будували кам'яні огорожі для Триногого, і за це нам плачено зерном.

Ось чому тільки декотрі з нас мали землю, і Триногий мав найбільше. Інші, що взяли собі землю, віддавали її тим, хто працював, і за те їм платилося зерном, товстими корінцями, ведмежими шкурами й рибою, яку хлібороби вимінювали на зерно. І от ми довідались, що землі вже немає.

Це було тоді, коли Фіс-Фіс помер, а ватагом став Собачий Зуб — його син. Він напосідав, щоб його будь-що, а настановили на ватага, бо ж перед ним ватагував його батько. Собачий Зуб мав себе за кращого від батька. Спершу він був добрий ватаг працював багато, і рада мала щораз менше роботи. Тоді піднявся новий голос у Морській Долині. То був Кривогуб. Ніколи ми не зважали на нього, аж поки він почав говорити з духами померлих. Пізніше ми прозвали його Гладким Здоровилом, бо він надміру їв, нічого не робив і все гладшав. Одного дня Гладкий Здоровило оповістив нас, що він знає тайни мертвих і що він — голос бога. Він потоваришував із Собачим Зубом, який наказав нам зробити Гладкому Здоровилу курінь. І Гладкий Здоровило заборонив без дозволу підходити до того куреня і став тримати там свого бога.

Все більшала й більшала сила Собачого Зуба над радою, а коли рада ремствувала і хотіла обрати іншого ватага, Гладкий Здоровило промовляв голосом бога й казав "ні". Триногий та інші, хто мав землю, стояли за Собачого Зуба. Але найдужчим у раді був Морський Лев, і йому власники землі потайці дали землі, наділили його також ведмежими шкурами й кошиками з зерном. Тим-то Морський Лев сказав, що голос Гладкого Здоровила — це правдивий голос божий, і всі мусять йому коритись. І скоро після того Морського Лева назвали голосом Собачого Зуба, і він промовляв за нього.

Іще був Мале Пузо — невеличкий чоловік і такий худючий, наче зроду не мав доволі їжі. У гирлі річки, там, де мілина зменшувала силу

бурунів, Мале Пузо зробив велику загату на рибу. Раніш ніхто ніколи не бачив і гадки навіть не мав про таку загату. Він із сином та жінкою працював цілі тижні, а ми всі тим часом сміялися з тої роботи. А коли її скінчили, то першого ж дня він зловив риби більше, ніж усе наше плем'я за тиждень, — отож була велика радість. Ще тільки одне місце лишалося в річці на другу таку загату, але коли мій батько, я й десятеро інших чоловіків взялися робити ту дуже велику загату, прийшла варта з того великого куреня, що ми збудували Собачому Зубові. І вона відігнала нас своїми списками, бо там з дозволу Морського Лева, котрий був голосом Собачого Зуба, мав спорудити собі другу загату Мале Пузо.

Люди дуже ремствували, і мій батько зібрав раду. Та коли він підвівся, щоб говорити, Морський Лев прошив йому списом горло і він помер. І Собачий Зуб, і Мале Пузо, і Триногий, і всі, хто мав землю, сказали, що це добре. А Гладкий Здоровило сказав, що це божя воля. Після того всі боялися виступати в раді, і більше ради вже не було.

Інший чоловік — Свиняча Щелепа — завів кіз. Він почув про це у м'ясоїдів і незабаром надбав багато отар. Ще інші, котрі не мали ні землі, ані рибної загати і ходили голодні, радо пішли працювати на Свинячу Щелепу: вони доглядали його кіз, охороняли їх від диких собак і тигрів, пасли на пасовищах у горах. За це Свиняча Щелепа давав їм козяче м'ясо їсти козячі шкури вдягати, і ще деколи вони вимінювали козяче м'ясо на рибу, зерно й товсте коріння.

То було тоді, коли видумували гроші. Морський Лев перший таке надумав і поговорив про це з Собачим Зубом та Гладким Здоровилом. Бачите, оці трое від усього в Морській Долині мали свою пайку. їм належав кожен третій кошик зерна, кожна третя рибина й третя коза. Затомість вони годували охорону й вартових, а решта лишалася їм. Часом, коли ловилося багато риби, вони не знали, що з своєю рибою робити. Тоді Морський Лев посадив жінок робити з черепашок гроші — маленькі кружальця, гладенькі й гарні, з діркою кожне. їх низали разками, й ті разки названо грішми.

За кожен разок можна було дістати тридцять або сорок рибин, але жінки, роблячи один разок за день, мали кожна по дві рибини. То була риба Собачого Зуба, Гладкого Здоровила і Морського Лева, риба, що її ті троє не з'їдали. Отож усі гроші належали їм. Тоді вони сказали Триногому та іншим власникам землі, що братимуть свою пайку зерна та коренів грішми; Малому Пузові — що братимуть свою пайку риби грішми, і Свинячій Щелепі — що братимуть свою пайку кіз і сиру теж грішми. Отже, той, хто не мав нічого, працював на того, хто мав, і йому платилося за це грішми. На ті гроші він купував, верно, рибу, м'ясо, сир. Триногий і всі власники сплачували грішми Собачому Зубові, Морському Левові та Гладкому Здоровилу їхні пайки. Ці троє теж грішми платили охороні й вартовим, а ті, своєю чергою, платили грішми за свою їжу. А що гроші були дешеві, то Собачий Зуб мав багато більше охоронців. І що гроші легко було робити, чимало людей почали виробляти їх собі. Але охорона штрикала тих людей списами й стріляла в них стрілами, бо вони розбивали плем'я. А розбивати плем'я було погано; адже тоді м'ясоїди перейшли б вододіл і вибили б усіх нас.

Гладкий Здоровило був голосом бога, але він узяв Перебите Ребро і настановив його на жерця, тож той став голосом Гладкого Здоровила й мусив за нього говорити. Обидва вони мали інших людей, що їм слугували. Так само й Мале Пузо, і Триногий, і Свиняча Щелепа мали собі людей, котрі вилежувалися на сонечку навколо їхніх куренів, були їм за посланців і виконували їхні накази. І все більше й більше людей відривалося від праці, а тим, що далі працювали, поважчало в роботі. Отож люди не хотіли працювати й намагалися якось викручуватись, аби інші люди на них працювали. Косоокий знайшов такий спосіб: він перший зварив із зерна вогненний напій. І відтоді він більше не працював, бо, потай переговоривши з Собачим Зубом, із Гладким Здоровилом та іншими владцями, він умовився, що тільки він один варитиме вогненний напій. Та Косоокий не сам варив. Напій йому варили люди, а він платив їм грішми. Тоді він продавав вогненний напій за гроші, і всі люди купували. І багато разків грошей віддав він Собачому Зубові, Морському Левові та всім іншим владцям.

Гладкий Здоровило та Перебите Ребро підтримали Собачого Зуба, коли той брав собі другу, а потім і третю жінку. Вони сказали, що Собачий Зуб не такий, як інші люди, а другий після бога, що його тримав у своєму курені-табу Гладкий Здоровило; Собачий Зуб теж так сказав і хотів довідатись, хто це ремствував, що він узяв собі кілька жінок. Собачий Зуб зробив великого човна й відірвав від роботи чимало людей, які потім, на сонечку вилежуючись, нічогісінько не робили, тільки гребли замість Собачого Зуба, коли він сідав у човен. Він поставив Тигрячу Морду старшим над усіма охоронцями; отож Тигряча Морда зробився йому правою рукою, і коли хтось не подобався Собачому

Зубові, Тигряча Морда вбивав того чоловіка. А Тигряча Морда наставив біля себе ще одного, і той був уже йому правою рукою: виконував його накази та вбивав замість, нього.

Але дивна річ діялася: дні минали, ми працювали тяжче й тяжче, а харчів діставали менше й менше.

— А як же кози, зерно, товсте коріння й загати? — спитав Той, що боїться темряви. — Що ж із усім цим? Хіба ж не більше їжі можна було виробити людською працею?

— То правда, — відповів Довгобородий. — Троє на рибній загаті ловили риби більше, ніж усе плем'я, коли не було загати. Та хіба ж я не казав, що ми були дурні? Ми здобували їжі багато, а одержували мало.

— Але це годі й утямити, як то багато людей, нічого не роблячи, все поїдали, — мовив Жовтоголовий.

Довгобородий сумно хитнув головою.

— Собаки Собачого Зуба обжиралися м'ясом, люди, на сонечку вилежуючись і нічого не роблячи, обростали жиром, а тим часом малі діти криком кричали, засинаючи голодні.

Прудкий Олень був вражений розповіддю про голоднечу і, відірвавши шмат ведмежого м'яса, настромив на рожен і засмажив його на жару. Він зжер його, плямкаючи губами, а Довгобородий тим часом провадив далі:

— Коли ми ремствували, Гладкий Здоровило вставляв і голосом бога говорив, що бог прикмітив мудрих людей і дав їм в обладу і землю, й кіз, і загату, й вогненний напій і що без тих мудрих людей ми б і досі були звірі, як тоді, коли жили на деревах.

Тоді знайшовся ще один, що став за співця пісень у владаря. Люди його називали Коротуном, бо він був малий, з поганим обличчям і незграбним тілом і не визначався в роботі а чи в яких вчинках. Він любив найситніші кістки з мозком, добірну рибу, тепле козяче молоко, найліпше стигле зерно й затишне місце коло вогню. Отак і жив собі у владаря під боком той співець, бо вигадав спосіб нічого не робити й гладшати. А коли люди дедалі більше ремствували й дехто почав камінням шпурляти у курінь владарів. Коротун співав пісень про те, як добре бути рибоїдом. Він співав, що рибоїди — обранці божі й найкращі божі створіння. Він співав, що м'ясоїди — мов ті свині й вороння, і що добре рибоїдам битися з ними і в бою вмирати, бо тим вони виконують волю бога, який велить нищити м'ясоїдів. Слова його пісні були нам як вогонь, і ми вимагали, щоб

нас вели на м'ясоїдів. Ми забували про свій голод, про свої нарікання і тішилися, коли Тигряча Морда водив нас через кряж, де ми вбивали м'ясоїдів.

Але життя в Морській Долині не легшало. Щоб дістати собі їжу, був тільки один спосіб: працювати на Триногого, на Мале Пузо або на Свинячу Щелепу, бо тепер уже не було землі, де людина могла б посіяти собі зерно. І часто робочих рук виявлялося більше, ніж потребував Триногий та інші. Отож ці люди голодували з своїми жінками, дітьми й старими матерями. Тигряча Морда сказав, щоб вони, коли хочуть, пішли до нього в охорону, і чимало їх пристало на це; відтоді вони знали тільки одне — штрикати списками тих, хто працював і ремствував, що стільки є ледачих дармоїдів.

А коли ми нарікали, Коротун співав нових пісень. Він співав про те, що Триногий, Свиняча Щелепа та інші — дужі люди, тим-то вони мають усього багато. Він співав, що ми повинні радіти, маючи в себе таких дужих людей, бо якби не вони, ми б загинули від власної нікчемності та від м'ясоїдів. Ми повинні тільки радіти, що такі дужі люди наклали на все свою руку. І Гладкий Здоровило, і Свиняча Щелепа, і Тигряча Морда, і всі інші казали, що то правда.

— Гаразд, — мовив Довгоіклий, — тоді й я буду дужий.

І він добув зерна, зварив вогненний напій і почав продавати його за оті разки грошей. І коли Косоокий нарікав, Довгоіклий говорив, що він теж дужий і якщо Косоокий здійматиме бучу, він розчерепить йому голову. Тоді Косоокий злякався, пішов і перемовився з Триногим та Свинячою Щелепою. І всі троє пішли радитися з Собачим Зубом. Собачий Зуб поговорив з Морським Левом, а Морський Лев спровадив посланця з дорученням до Тигрячої Морди. Тигряча Морда послав свою охорону, і та спалила курінь Довгоіклого разом з його вогненным напоєм. При тім вони забили його самого з усією родиною. Гладкий Здоровило сказав, що це добре, а Коротун заспівав нових пісень про те, як добре додержувати закону, який прегарний край Морська Долина і що кожен, хто її любить, мусить іти й убивати поганих м'ясоїдів. І знову його пісня була нам як вогонь, і ми забували свої нарікання.

То було щось дивне. Коли Мале Пузо наловив так багато риби, що її довелося б дуже дешево продавати, — він чималу частину кидав назад у море, щоб за решту платили дорожче. Триногий часто залишав великі лани незасіяними, щоб одержати за своє зерно більше грошей. А жінки стільки навиробляли грошей з черепашок, що вони були зайві, і Собачий Зуб наказав їх більше не робити. І жінки ті лишилися без роботи і перейшли на чоловічу роботу. Я працював на рибній загаті, дістаючи щоп'ятого дня разок грошей. А тепер моя сестра працювала замість мене, дістаючи що десятого дня разок грошей. Жінкам платили дешевше, і ми zostалися без їжі. Тигряча Морда сказав, що нам треба піти в охорону. Тільки я не міг бути охоронцем, бо кульгав на одну ногу, і

Тигряча Морда не взяв мене. А таких, як я, назбиралося чимало. Ми були покидьки і тільки тинялися, просячи роботи, або гляділи малих дітей, коли жінки були на роботі.

Жовтоголовий теж зголоднів під час розповіді і заходився смажити на жару шмат ведмедини.

— А чому ви не повстали всі разом і не вбили Триногого, Свинячу Щелепу, Гладкого Здоровила та інших і не здобули собі вдосталь їжі? — запитав Той, що боїться темряви.

— Бо ми цього не розуміли, — відповів Довгобородий. — То було забагато як на нашу тямку, та й те, що варта штрикала нас списками, а Гладкий Здоровило говорив про бога, а Коротун співав нових пісень. І коли хто придумував щось розумне і казав про це, Тигряча Морда разом з охоронцями хапали того мудрія і під час відпливу прив'язували до скелі, а як починався приплив, вода підіймалася і затопляла його.

То була дивна річ — оті гроші. Вони як і пісні Коротунові. Здавалося, що все гаразд, але то було не так, і поволі ми це зрозуміли. Собачий Зуб почав збирати гроші в себе. Він складав їх на великі купи в курені, що його вдень і вночі стерегли вартові. І що більше він нагромаджував грошей, то вони дорожчали, і людина мусила працювати довше, ніж раніше, щоб одержати такий самий разок грошей. Та до того ж усе говорили про війну з м'ясоїдами, і Собачий Зуб із Тигрячою Мордою зібрали в багатьох куренях повно зерна, сушеної риби, вудженого козячого м'яса та сиру. І хоч там була сила-силенна харчу, однак людям їжі не вистачало. І що воно було за перечеп? А тільки-но люди починали занадто голосно нарікати, Коротун заспівував нової пісні, Гладкий Здоровило промовляв; і то були божі слова, що ми повинні вбивати м'ясоїдів, а Тигряча Морда вів нас через кряж, щоб убивати і щоб нас убивали. Я був, занадто кволий, щоб стати охоронцем і гладшати, вилежуючись на сонці, та коли йшлося до війни, Тигряча Морда охоче брав і мене. А поївши всі припаси, що було зібрано по куренях, ми кидали

воювати й поверталися додому, щоб працювати і назбирати більше харчу.

— Ну то ви всі подуріли тоді, — зауважив Прудкий Олень.

— А таки подуріли, — погодився Довгобородий. — Все те було дивне. Жив тоді Перебийніс. Він завше казав, що воно не так, як слід. Він казав, що ми й справді подужчали, коли об'єднали наші сили. І він казав, що коли ми вперше утворили плем'я, то правильно вирішили позбавляти життя тих, чия сила була на шкоду плем'ю, хто розбивав голови своїм братам і викрадав жінок своїх братів. А тепер, казав він, плем'я не дужчає, а слабшає, бо в нас є люди з такою силою, що шкодить плем'ю: ті люди мали силу від землі, як от Триногий; від рибної заги, як от Мале Пузо; від усього козячого м'яса, як от Свиняча Щелепа. Найперше, казав Перебийніс, це треба позбавити тих людей їх лихої сили, треба примусити їх працювати — всіх чисто, і не давати їсти тим, хто не працює.

А Коротун співав нової пісні — про людей, таких як Перебийніс, котрий хотів повернути все назад, щоб люди знов жили на деревах.

Але Перебийніс не казав такого: він не хотів повертатися назад, а тільки йти вперед; він казав, що ми дужчі тоді, як об'єднуємо силу, і що якби рибоїди приєднали свої сили до сил м'ясоїдів, не було б більше потреби воювати, не стало б вартових і охоронців, і якби всі працювали, було б стільки харчу, що кожен мусив би працювати лише зо дві години на день.

Тоді Коротун знову заспівав; і співав він про те, що Перебийніс ледащо, і співав він також "Пісню про бджіл". То була дивна пісня, і хто її слухав, ставав нестямний, наче напивався міцного вогненного напою. У пісні він співав про рій бджіл та розбійницю-осу, що прилетіла до них жити й крала їхній мед. Вона була ледача й казала їм, що не треба працювати; вона казала також, що краще їм заприятелитися з ведмедями, котрі зовсім не медокради, а найщиріші їхні приятелі. Співав

Коротун, тільки даючи на здогад, але хто слухав його, той знав, що рій — це плем'я з Морської Долини, що ведмеді — це м'ясоїди і що ледача оса — це Перебийніс. І коли Коротун співав, що рій, послухавшись оси, мало не загинув, люди ремствували й огризались, а коли Коротун заспівав, що нарешті добрі бджоли повстали й на смерть зажалили осу, всі, похапавши каменюки, на смерть забили Перебийноса і кидали на нього каміння, доки вже нічого не стало видно, — тільки височіла над ним купа каміння. Було тут і багато бідаків, які довго й тяжко працювали і не мали вдосталь їжі, і вони теж помагали закидати камінням Перебийноса.

А коли загинув Перебийніс, лишився тільки один, котрий насмілювався встати й сказати, що він думав, і звався він Волохань. "Де сила дужого? — спитався він. — Ми всі дужі, і дужчі за Собачого Зуба, і за Тигрячу Морду, і за Триногого, і за Свинячу Щелепу, і за всіх інших, які нічого не роблять, а їдять багато і знеможують нас своєю лихою силою. Люди, котрі невільники, не мають сили. Якби той, хто перший виявив суть і корисність вогню, використав свою силу, ми стали б його рабами, як тепер ми раби Малого Пуза, котрий виявив суть і корисність загати на рибу, і раби того, хто виявив суть і корисність землі, та кіз, та вогненного напою. Колись, брати мої, жили ми на деревах, і ніхто не був у безпеці. Та ми вже не воюємо один з одним. Ми з'єднали наші сили. Не воюймо ж і з м'ясоїдами. З'єднаймо нашу силу з їхньою силою. Тоді ми на правду будемо дужі. І тоді виходитимемо ми разом — рибоїди й м'ясоїди — і вбиватимемо тигрів, і левів, і вовків, і пастимемо наших кіз по всіх горбах, і сіятимемо товсті корінці по всіх гірських долинах. І відтоді ми станемо такі дужі, що всі люті звірі повтікають від нас або загинуть. І ніхто не встоїть перед нами, бо сила одного буде силою всіх людей світу".

Так говорив Волохань, і люди вбили його, бо казали, що він дикий, що хоче повернути назад і жити на дереві. То було дуже дивно. Тільки-но виходив хто й хотів вести всіх уперед, як про нього казали ті, котрі не хотіли жодних змін, що він тягне всіх назад, і його вбивали. А бідний люд був дурний і помагав забивати його камінням. Ми всі були дурні, крім тих, що гладшали й нічого не робили. Дурних називали мудрими, а мудрих

забивали камінням. Ті, хто працював, діставали мало їжі, а хто не працював, їли аж забагато.

Плем'я підупадало на силі. Діти росли кволі й хоровиті. А що їли ми не вдосталь, то поширились у нас незнані хвороби, і ми мерли як ті мухи. І тоді м'ясоїди пішли на нас. Тигряча Морда часто водив нас через кряж убивати їх. А тепер вони прийшли відплатити за свою кров. Ми були занадто кволі й недужі, щоб захистити велику стіну. І вони повбивали нас — усіх нас, крім деяких жінок, що їх узяли з собою. Ми з Коротуном утекли; я сховався в найдикішій місцині, зробився мисливцем, і вже більше не голодував. Жінку я собі викрав у м'ясоїдів і пішов жити в печери у високих горах, де ніхто не міг би мене знайти. Ми мали трьох синів, і кожен син викрадав собі жінку в м'ясоїдів. А що було далі, ви знаєте, бо хіба ж ви не сини моїх синів?

— А як же Коротун? — спитав Прудкий Олень. — Що з ним сталося?

— Він пішов жити до м'ясоїдів і співав пісень їхньому владареві. Тепер він уже старий, але співає тих самих давніх пісень, і коли хто повстає і хоче йти вперед, він співає, що той тягне назад, щоб жили на деревах.

Довгобородий застромив руку у ведмежий тулуб і беззубими яснами почав смоктати здір із жмені.

— Колись, — сказав він, витираючи руки собі об боки, — всі дурні повмирають, і тоді живі люди рушать уперед. Сила дужого буде їхньою силою, і вони об'єднають свої сили, і з людей усього світу жоден не битиметься один з одним. Тоді не лишиться ні охорони, ані вартових на мурі. І всіх лютих звірів повбивають, і, як казав колись Волохань, усі пагорби стануть за пасовища для кіз, а всі гірські долини засіється зерном і засадиться товстими корінцями. Всі люди побратаються, і ніхто не ледарюватиме, не вилежуватиметься на сонечку, щоб їх годували їхні товариші. І все це станеться тоді, коли дурні повмирають і коли вже не буде співців, що співають "Пісню про бджіл". Бджоли — не люди.

НА ПІВДЕНЬ ВІД ВИЙМИ

Давнє Сан-Франциско — Сан-Франциско часів ще до землетрусу[27] — розділяла навпіл Вийма. "Вийма" — тобто заглиблена колія — проходила серединою Маркіт-стріту, і звідти неугавно чулося гудіння безкрайнього кабеля, який рухав трамвайні вагони, тягнучи їх в один бік і в другий. Власне, там було дві Вийми, але в скоромовці Заходу, заощаджуючи час, називали їх здебільша просто Виймою. На північ від Вийми містилися театри, готелі, квартали крамниць, банків та солідних установ. На південь від неї — фабрики, нетрища, пральні, механічні майстерні, їдальні й житла робітничого люду.

Отож-бо Вийма ніби символізувала поділ суспільства на класи, і ніхто не опанував цією символікою краще за Фреді Драменда. Він звик жити обабіч Вийми, і в обох цих світах йому велося пречудово. Фреді Драменд був професор на соціологічному відділі в Каліфорнійському університеті, і як професор соціології він уперше перейшов Вийму, прожив шість місяців у тому великому робітничому гетто і написав "Некваліфікованого робітника" — книжку, що її скрізь вітали як важливий внесок до літератури прогресивної і як блискучу відповідь літературі опозиційній. З політичного й економічного боку книжка була тільки ортодоксальна. Керівники великих залізниць закуповували її цілими виданнями й роздавали своїм службовцям. Об'єднання промисловців розповсюдило її п'ятдесят тисяч примірників. У певному розумінні ця книжка була майже така сама неморальна, як те звісне й лихославне "Послання до Гарсії", а своєю шкідливою проповіддю ощадливості й стриманості була близька до твору "Місіс Вігс із капустяної ділянки".

Спершу Фреді Драмендові було страх як важко прина-

туртоватись до робітників. Він не знався на їхніх звичаях, а вони, звісно, — на його. Вони були підозріливі. Він-бо не мав минулого. Він нічого не міг розповісти їм, де працював раніше. Його руки були ніжні. Його надзвичайна чемність навіювала непевність. Попервах, увіходячи в свою роль, він думав, що кожен вільний і незалежний американець може

вибирати собі роботу, не даючи нікому ніяких пояснень. Але незабаром він переконався, що воно не так. Спочатку робітники сприйняли його дуже обережно, як дивака. Трохи пізніше, краще при звичаївшись до своєї ролі, він почав удавати людину, яка бачила кращі часи, далеко кращі, але яка зазнала невдачі, хоча, певна річ, тільки тимчасової.

Він багато чого навчився і на сторінках "Некваліфікованого робітника" охоче вдавався до узагальнень, дарма що часто помилкових. Проте він рятувався за звичаєм консервативних і розсудливих людей, почепивши до своїх узагальнень наліпку "спроба". Один з перших його дослідів був на великому консервному заводі Вілмаса, де він мав робити невеликі пакувальні ящики. Дощечки для них постачала одна фабрика, і Фреді Драменд мав на обов'язку, орудуючи легким молотком, приладнувати ті деталі та збивати їх дротяними гвіздочками.

Робота була некваліфікована, але відрядна. Звичайні робітники заробляли за день півтора долара. Фреді Драменд побачив, що декотрі робітники, працюючи разом з ним, заробляли за день один долар і сімдесят п'ять центів. На третій день він теж заробив стільки. Але він був честолюбний: не задовольнився тільки цим і четвертого дня заробив два долари.

Ще через день, працюючи на повну силу, він заробив два з половиною долари. Його товариші по роботі погрозово косилися па нього і в'їдливо зауважували своєю жаргонуватою говіркою, незрозумілою йому, що треба тиснути на господарів і, стримуючи свій запал, іти разом з усіма. Його здивувало таке недбальство у відрядній роботі, і він узагальнив цю думку про ледарство, властиве некваліфікованому робітникові, і другого дня зробив ще більше: вистукав молотком ящиків на три долари.

Цього вечора, виходячи з заводу, він мав розмову з товаришами по роботі — вони були дуже сердиті й неадекватно дорікали йому своїм жаргоном. Він не міг утямнити, що це їх спонукає до дій. Самі ті дії були рішучі. Коли він відмовився зменшити темпи своєї роботи, посилаючись на вільний договір, незалежність американця і гідність праці, вони

вирішили збити його темпи на свій спосіб. То була люта бійка, бо Драменд був здоровань і спортсмен, але врешті юрба нам'яла йому ребра, натовкла голову, потоптала пальці, так що він з тиждень пролежав у ліжку, а коли встав, мусив братись уже до іншої роботи. Все те він належним чином оповів у своїй першій книжці, в розділі під заголовком "Тиранія праці".

Трохи згодом, у іншому цеху Вілмаксової консервні, працюючи серед жінок розподільником фруктів, він спробував переносити за раз по два ящики фруктів і тут-таки почув докори від інших вантажників. То була очевидна симуляція, але він вирішив, що його справа тут — не умови міняти, а спостерігати. Отож він став переносити по одному ящику і так добре засвоїв науку ухилятися від роботи, що написав про це спеціальний розділ з кількома параграфами, де намагався дійти певних узагальнень.

За ті півроку він попрацював на кількох підприємствах і навчився дуже добре імітувати справжнього робітника. Фреді Драменд був природний лінгвіст і завжди носив з собою записну книжку, вивчаючи слова й вирази робітничого жаргону, аж доки не зрозумів його цілком. Жаргон дав йому змогу ближче запізнатися з мисленням своїх товаришів і збагатив поважним матеріалом для якоїсь майбутньої книжки, яку він мав намір назвати "Синтез психології робітництва".

Ще й не впливши на поверхню з дна того світу, куди він пірнув, Фреді Драменд зрозумів, який з нього добрий актор і яка пластична його натура. Він сам дивувався своїй гнучкості. Опанувавши жаргон і перемігши страшенну відразу, він побачив, що може проникнути в усі закутні життя робітничого класу і прилаштуватися там, наче вдома. Як він писав у передмові до своєї другої книжки "Трудівник", його наміром було справді спізнати побут робітників, а єдиний можливий спосіб досягти, цього — працювати поряд з ними, їсти їхню їжу, спати на їхніх ліжках, розважатись їхніми розвагами, думати їхніми думками і почувати їхніми почуттями.

Він не був глибокий мислитель. Він не вірив у нові теорії. Усі його норми й критерії були умовні. Його дисертацію про французьку революцію відзначено у факультетських літописах не тільки за багатослів'я та сумлінну точність, але й тому, що та праця була найсухіша, наймертвіша, найформальніша й найортодоксальніша за все, написане на ту саму тему. Він був вельми стриманий, і ця його природна стриманість була велика і тверда, мов криця. Приятелів у нього не дуже водилося. Він був не експансивний. Він не мав хиб і ніколи не зазнавав спокус. Тютюн він ненавидів, до пива відчував огиду, і коли траплялось винити, не пив нічого міцнішого за десертне вино.

Як новачка, палкіші товариші охрестили його "Льодовником". На факультеті його називали "Холодильником". Але найбільше його смутило, коли до нього зверталися: "Фреді". Звано його так, відколи він грав захисником в університетській футбольній команді, і його формалістична душа ніяк не могла пристати на таке зменшувальне ймення. Була небезпека, що, за винятком офіційних паперів, його завжди так і зватимуть — Фреді, — і часом у нічному кошмарі йому ввижалось майбутнє, коли про нього говоритимуть як про "старого Фреді".

Як на доктора соціології він був дуже молодий — мав лише двадцять сім років, але виглядів ще молодшим. Він скидався на старшого студента, чисто виголеного, рослявого, здорового, спокійного в рухах і простого в поведженні, відомого як чудовий спортсмен, що виділяється надзвичайним самовладанням. Він ніколи не розмовляв на фахові теми за межами аудиторії та зали нарад, і тільки пізніше, коли вийшли його книжки, завдяки яким він став об'єктом прикрої громадської уваги, він почав іноді прилюдно виступати з доповідями по деяких літературних та економічних товариствах.

Він усе робив правильно — занадто правильно; в одежі й у поведінці був непохитно коректний. Не те щоб він був денді — зовсім ні. Він був університетською людиною і своїм одягом та поставою належав до типу людей, яких останніми роками чимало вийшло з нашої вищої школи. Вітаючись, він стискав руку досить міцно й певно. Голубі його очі були

холодні й переконливо щирі. Голос його, твердий та мужній, звучав виразно й бадьоро і був приємний для слуху. Єдиною хвилюючою Фреді Драменда була стриманість. Він ніколи не давав собі волі. Під час футболу, що напруженішою ставала гра, то більшала його стриманість. Його вважали за неабиякого боксера і називали автоматом, бо дії його були розмірені й точні, як рухи машини, — чи то він завдавав ударів, стримував супротивника, захищався, а чи нападав. Не часто його побивали, хоча й він теж не часто когось побивав. Він був надто вправний, надто стриманий, щоб вкласти в удар більшу силу, ніж замірявся. Для нього все це було за вправи. Воно допомагало йому бути у формі.

З бігом часу Фреді Драменд дедалі частіше переходив Вийму і зникав на південь від Маркіт-стріту. Він перебував там літні й зимові свята, і чи то на тижні, чи наприкінці тижня, побут там щоразу бував йому приємний і корисний. Та й там же так багато матеріалу можна було зібрати! Його третя книжка "Маса й господар" стала підручником в американських університетах; не знаючи цього, він уже працював над своєю четвертою книжкою "Помилки невдатного".

А проте в його ролі виявилось дивне перебільшення чи якесь збочення. Може, то була втеча від традицій свого оточення або від поміркованості предків, що були книжники з покоління в покоління. Та хоч би там що, а йому приємно було спускатися в робітничий світ. У своєму світі він був "Льодовником", але внизу він робився Здорованем, Білом Тотсом, що пив і курив, розмовляв жаргоном, бився навкулачки і був загальним улюбленцем. Усі любили Біла, і не одна робітниця залицялася до нього. Спочатку він був тільки добрим актором, але з часом вдавання стало йому за другу натуру. Він уже не грав роль, а насправді любив ковбасу, ковбасу й сало, дарма що у своєму товаристві таким харчем гидував.

Взявши на себе ту роль заради потреби, далі він почав її виконувати вже заради неї самої. Йому тепер шкода було повертатися час від часу до своєї аудиторії та своєї стриманості. Він часто ловив себе на тому, що тішиться наперед, чекаючи сподіваної години, коли зможе перейти

Вийму і вільно собі розважатиметься як паруб'яга. Він не був зіпсований, але в постаті Здорованя Біла Тотса творив силу-силенну такого, чого Фреді Драменд зроду собі не дозволив би. Та й Фреді Драменд таких речей і не потребував робити. Це було найдивніше відкриття.

Фреді Драменд і Біл Тотс як натури цілковито різнилися один від одного. Бажання, смаки й поривання їхні були зовсім протилежні. Біл Тотс міг з чистим сумлінням ухилятися від роботи, тоді коли Драменд засуджував байдикування як страшний злочин, не гідний американця, і присвячував цілі розділи на засудження цієї вади. Фреді

Драмендові байдуже було до танців, а Біл Тотс не пропускав жодної вечірки в різних танцювальних залах, як-от: "Магнолія", "Західна зоря" чи "Еліта"; він, Біл Тотс, навіть завоював масивний срібний кубок у тридцять дюймів заввишки за найкраще вбрання на великому новорічному маскараді різників. Біл Тотс любив дівчат, і дівчата любили його, а Фреді Драменд удавав із себе аскета, відверто не схвалював жіночу рівноправність і потайки з цинічною гостротою засуджував спільне набування освіти.

Фреді Драменд без ніякого зусилля міняв своє поведження разом з одягом. Коли він увіходив у темну кімнатинку, де відбувалося його перетворення, вся постать його була випростана й напружена. Він був негнучкий, плечі мав відкинуті назад, обличчя серйозне, майже суворе і без виразу. А коли він виходив звідти в одязі Біла Тотса, то був уже іншою істотою. Біл Тотс не згинався, але постава його робилася гнучка й граціозна. Навіть голос його інакшав, сміх звучав голосніше й щиріше, а говорив він недбало, і часом з губ йому злітала природна лайка. Біл Тотс розважався допізна по шинках і вряди-годи добродушно заводився з іншими робітниками. Так само на недільних гулянках або коли він повертався з якої вистави, його рука нецеремонно обіймала стан котроїсь дівчини, а сам вія виявляв гостру й чарівну дотепність у жартівливих залицяннях, як то й належить звичайному хлопцеві його класу.

Біл Тотс геть повністю ставав самим собою, справжнім робітником, що наче й уродився на південь від Вийми, і то такою мірою, що він був класово свідомий, як і кожен пересічний робітник, а скебів[28] ненавидів ще й більше, ніж пересічний член профспілки. Коли відбувався страйк водників, Фреді Драменд мав змогу стояти осторонь і холодно та критично спостерігати Біла Тотса, що ледарював, глузуючи з вантажників-страйколомів. Біл Тотс сплачував членські внески до спілки портових вантажників і справедливо обурювався на узурпаторів його праці. Здоровань Біл Тотс був дуже високий і спритний, і через те завжди опинявся попереду, коли заходилося на бучу. Граючи свою роль, Фреді Драменд запалювався аж до люті в своїх емоціях, та тільки-но повертався до класичної атмосфери університету, як уже узагальнював свої спостереження і викладав їх на папері з поміркованістю й консерватизмом досвідченого соціолога. Біл Тотс, маючи обмежені погляди,

не міг піднятися над свідомістю свого класу, і Фреді Драменд це ясно бачив, Але Біл Тотс не бачив цього. Коли страйколом віднімав у нього роботу, очі Білові наливались кров'ю, і він уже нічого іншого не міг бачити. Навпаки, Фреді Драменд, бездоганно одягнений і врівноважений, сидячи в аудиторії № 17, бачив Біла Тотса й усе, що оточувало його, всю проблему штрейкбрехерства та профспілок і зв'язок цієї проблеми з економічним добробутом Сполучених Штатів, які боролися за світовий ринок. Біл же Тотс і не здатен був щось інше бачити, крім їжі або спортивного змагання наступного вечора у "Веселому клубі".

Коли Фреді збирав матеріали до книжки "Жінка й праця", він дістав перше застереження про небезпеку. В обох світах він мав великий успіх. Ця дивна його роздвоєність була, зрештою, дуже непевна, і, поміркувавши у себе в кабінеті, він зрозумів, що далі так тривати не може. Він справді дійшов до такого становища, коли неминуче доведеться вибирати один світ або другий. Жити далі в обох світах він не міг. І, глянувши на ряд томів, що прикрашали полиці обертової шафи з книжками, — його томів, починаючи з його дисертації і кінчаючи студією "Жінка й праця", — він вирішив, що це якраз і є той світ, якого він мусить

триматися. Біл Тотс служив його потребі, але надалі ця роль стає занадто небезпечна. Біл Тотс мусить зникнути.

Фреді Драменда стривожила Мері Кондон, голова Інтернаціональної спілки рукавичниць № 974. Уперше він її побачив з галереї глядачів на щорічному конгресі Північно-Західної федерації праці, побачив її очима Біла Тотса, якого вона надзвичайно вразила. Але вона була зовсім не в стилі Фреді Драменда. Що йому до її величної постаті, граційної та дужої, як у пантери, до її напрочуд гарних чорних очей, які спалахували то вогнем, то усмішкою кохання? Він зневажав жінок з надмірною життєвістю і браком... ну, скажімо, стриманості. Фреді Драменд визнавав теорію еволюції, бо визнавали ж її всі, хто з вищою освітою, і вірив, що людина піднялася на вищий щабель життя з купи гною та комашіння нижчих потворних організмів. Але він трохи соромився цієї генеалогії, і волів про неї не думати. Мабуть, через це він і призвичаїв себе до залізної стриманості та проповідував її іншим, тим-то й давав перевагу жінкам його типу, які скинулися негідного й тваринного спадку, які своєю дисципліною та самовладанням відтіняли ширину того провалля, що відмежовувало їх від темних предків.

Біл Тотс таких розважань не мав. Він покохав Мері Кондон відразу, скоро-но побачив її в тій залі конгресу, і вирішив неодмінно довідатись, хто вона. Наступним разом він спіткався з нею зовсім випадково, коли хурманував у транспортній конторі Пата Морісі. Трапилося це в мебльових кімнатах на Мішен-стріті, куди його покликано забрати валізу й одвезти до комори схову. Дочка господині провела його до маленької спальні, де жила рукавичниця, що її оце відвезли до лікарні. Але Біл цього не знав. Він нахилився й завдав собі валізу на плече, — добряча-таки була валіза, аж він насилу випростався, стоячи спиною до відчинених дверей. В цю хвилю він почув жіночий голос:

— Член спілки? — пролунало запитання.

— А вам що до того? — огризнувся він. — Уступіться з дороги. Мені тра' повернутися.

Та зразу ж, хоч був він здоровенний, його відштовхнули, він хитнувся назад, а валіза, переваживши, грюкнула об стіну. Він уже почав лаятись, але в ту саму мить побачив блискучі сердиті очі Мері Кондон.

— Авжеж-бо, член спілки, — сказав він. — Я тільки хотів піддурити вас.

— Де членський квиток? — спитала вона діловим тоном.

— В кишені. Але я не можу зараз його добути. Ця клята валіза дуже важка. Зійдімо вниз до підводи, і я вам його покажу.

— Поставте валізу додолу, — почувся наказ.

— Нащо? Кажу ж вам, що маю квиток.

— Ставте додолу, та й усе. Жоден скеб не торкнеться до валізи. Як вам не соромно: такий здоровань і — боягуз, одбиваєте заробіток у чесних людей. Чому не вступите в спілку, щоб бути людиною?

Барва зійшла з обличчя Мері Кондон, і видно було, що вона дуже розсердилася.

— Подумати лишень, такий здоровило, а зрадник свого класу. Вам, мабуть, кортить вступити до міліції, щоб коли буде новий страйк, мати нагоду підстрелити якогось хурмана? Може, ви й тепер уже служите в міліції? Ви з такої братії...

— Ви усе свої! Це вже занадто! — Біл з грюкотом поставив валізу на підлогу, випростався й засунув руку в кишеню куртки. — Я ж казав, що тільки дунив вас. Осьо, гляньте.

То був справжнісінький членський квиток.

— Гаразд, сховайте, — мовила Мері Кондон. — Та вдруге не дурить.

Коли вона побачила, як легко він завдав на плече здоровенну валізу, обличчя її полагіднішало, а очі заблищали, коли вона оглянула його міцну й струнку постать. Але Біл цього не бачив. Він був надто заклопотаний валізою.

Втретє він побачив Мері Кондон під час страйку праль. Робітники пралень зорганізувались недавно, були ще недосвідчені в цьому ділі і вдалися до Мері Кондон, щоб вона очолила їхній страйк. Фреді Драменд, аби довідатись про перебіг подій, послав Біла Тотса присусідитися до спілки й усе вистежити. Біл працював у пральні, і одного ранку чоловіків викликано піддати бадьорості дівчатам; Білові випало стояти біля дверей начального відділу саме тоді, коли Мері Кондон пробувала туди ввійти. Завідувач, високий і кремезний, загородив їй дорогу. Він не хотів, щоб його дівчат викликали, і збирався провчити Мері, щоб не встрявала в чужі справи. Коли Мері хотіла прошмигнути повз нього, він своєю жирною рукою відтрутив її за плече назад. Вона оглянулась і побачила Біла.

— Ходіть сюди, містере Тотсе! — гукнула вона. — Поможіть мені. Я хочу ввійти туди.

Біл здригнувся, приємно здивований. Вона запам'ятала його прізвище з членського квитка. В ту ж мить завідувач відлетів від дверей, лютуючи, що це, мовляв, незаконно, а дівчата покинули свої машини. Протягом цього короткого й успішного страйку Біл був пажем і посланцем Мері Кондон, а коли повернувся до університету і знову став Фреді Драмендом, то дивом дивувався, що міг Біл Тотс побачити в тій жінці.

Фреді Драменд був у цілковитій безпеці, але Біл Тотс закохався. Цей факт годі було заперечити, і він став пересторогою Фреді Драмендові. Ну що ж, Біл відробив своє, і його пригодам треба покласти край. Потреби вже не було знову переходити Вийму. В останній його книжці "Трудова

тактика й стратегія" лишалося докінчити тільки три розділи, але для тих розділів він уже мав на руках достатньо матеріалу.

Другий висновок був такий, що йому треба добре заякоритись як Фреді Драмендові, тобто ближче зійтись з людьми свого кола. Найкраще було одружитися, бо він добре знав, що коли не одружиться Фреді Драменд, то Біл Тотс запевне це зробить, і тоді вийде страшенна плутанина. І ось на сцену виходить Кетрін Ван-Ворст. Вона вчилася в університеті, а її заможний батько був викладачем і деканом філософського факультету. Цей шлюб був би відповідний під кожним оглядом, вирішив Фреді Драменд, коли було оголошено про заручини. З обличчя холодна й замкнута, вдачею аристократка й твереза консерваторка, Кетрін Ван-Ворст, хоч по-своєму гаряча, не менше за Драменда вміла стримуватись.

Усе наче йшло гаразд, тільки що Фреді Драменд не міг остаточно скинутись поклику з того нижчого світу, спокуси вільного й розкутого, простого й безвідповідального життя на південь від Вийми. Коли наблизився час його одруження, він відчув, як глибоко прищепилося в ньому все, там пережите, і йому край схотілося бодай ще раз пірнути у те вільне життя і востаннє побути добродушним паруб'ягою та шибайголовою, перше ніж він осяде в сірій аудиторії та при звичайному шлюбі. І мовби навмисне, щоб його спокусити, останній розділ "Трудової тактики й стратегії" лежав недописаний, бо бракувало дрібних, проте важливих даних, яких він досі не подбав зібрати.

І от Фреді Драменд востаннє спустився за Вийму як Біл Тотс, здобув потрібні дані, але, на біду, спіткався з Мері Кондон. Сидячи в кабінеті, він незадоволено згадував ту пригоду. Засторога тим самим удвічі важливішала. Біл Тотс повадився препогано. Він не тільки спіткався з Мері Кондон у Центральній робітничій раді, але дорогою до її дому зайшов з нею у дешевий ресторан і почастував дівчину устрицями. А перед розставанням обійняв її, й поцілував, і ще раз поцілував просто в губи. І її останні слова йому на вухо, слова такі ніжні й зі стриманим риданням у горлі, — були криком кохання: "Біле... любий, любий Біле".

Фреді Драменд здригався, коли це згадував. Він бачив, що перед ним розступилася прірва. За своєю природою він не був многоженець, і його жахали наслідки такого становища. Треба було покласти цьому край і вибрати одно з двох: або він остаточно стане Білом Тотсом і одружиться з Мері Кондон, або лишиться Фреді Драмендом і одружиться з Кетрін Ван-Ворст. В іншому разі його поводження було б негідне й жахливе.

Наступними кількома місяцями місто Сан-Франціско роздирали робітничі страйки. Як професійні спілки, так і об'єднання підприємців заталися й вирішили боротися до кінця, щоб раз назавжди, так чи інакше, розв'язати всі суперечки. Але Фреді Драменд правив собі коректуру, читав лекції і нікуди не встрявав. Він присвятив себе Кетрін Ван-Ворст і дедалі дужче поважав її та захоплювався нею; ні, навіть любив її.

Страйк биндюжників розворушив його, хоч не настільки, як він сподівався, а великий страйк різників поширювався, та він лишався байдужим. Привид Біла Тотса зовсім зник, і Фреді Драменд із свіжим, юнацьким запалом узявся писати давно задуману брошуру на тему: "Зменшення прибутків".

До шлюбу лишалося два тижні, коли одного дня Кетрін Ван-Ворст завітала до Драменда, щоб разом поїхати в робітниче селище на оглядини юнацького клубу, недавно заснованого з її участю. Автомобіль належав її братові, але вони їхали самі, коли не лічити шофера. Впадаючи в Керні-стріту, дві вулиці, Маркіт і Гіері, утворюють гострий ріг. Драменд і Ван-Ворст, їдучи автомобілем по Маркіт-стріт, мали намір той ріг обігнути і виїхати на Гіері-стріт. Але вони не знали, що відбувається на Гіері і яка доля судилася їм за рогом вулиці. З газет було відомо про страйк різників, що він набрав великого розмаху, але думки про це в даний момент були якнайдалі від Фреді Драменда. Він же сидів обіч Кетрін! Та й до того ж він ретельно викладав їй свої погляди на робітничі селища — погляди, у формуванні яких чималу роль відіграли пригоди Біла Тотса.

Їм назустріч по Гієрі-стріту їхало шість фургонів з м'ясом. Поруч кожного хурщика-скеба сидів полісмен. Спереду, ззаду й з боків цієї процесії маршував охоронний ескорт цілої сотні полісменів. На поважній відстані за полісменами в усю широчінь вулиці галасливо сунув натовп, розтягтись на кілька кварталів. М'ясний трест докладав зусиль, щоб приставити м'ясо до готелів і, між іншим, зірвати страйк. До "Св. Франціска" вже довели м'ясо коштом багатьох розбитих вікон та голів, а тепер валка пробивалася на допомогу готелю "Палас".

Сидячи поруч Кетрін і нічого не помічаючи, Драменд усе розводився про робітничі селища, а тим часом авто, раз у раз сигналячи, уже почало завертати за ріг. Коли це з-за рогу вигулькнула велика хура, навантажена брилами кам'яного вугілля і запряжена четвіркою здоровенних коней; виїхала вона з Керні, немов щоб звернути на Маркіт-стріт, і загородила автомобілеві дорогу. Хурщик ніби завагався, а шофер, їдучи повільно й нехтуючи застережливі вигуки полісмена, повернув своє авто, всупереч правилам вуличного руху, ліворуч, щоб проскочити поперед хури.

В цю мить Фреді Драменд урвав мову. Він її так і не скінчив, бо події розгорталися швидко, як на сцені. Він чув рев натовпу і вловив виблиски касок поліції, що охороняла фургони, навантажені м'ясом. Саме в цю мить биндюжник на вугільній хурі ударив по конях батогом і погнав їх учвал просто навперейми процесії з м'ясом; тоді раптом спинив коней, загальмував підводу і, прив'язавши віжки до гальма, уместився так, ніби розташувався тут надовго. Машині теж довелося спинитися, коли її затисло засапаними кіньми.

Не встиг шофер дати задній хід, як на машину наскочила і зачепилась колесами підвода, яку щосили гнав старий ірландець. Драменд упізнав і коня, і підводу, бо він сам часто їздив ними. Ірландець той був Пат Морісі. По другий бік на вугільну хуру наскочила підвода з броварні, а трамвай, що мчав із сходу Керні-стріту, довершив блокаду; вагоновод несамовито дзеленчав і кричав на полісмена, що стояв на перехресті. Підвода наскакувала на підводу, збільшуючи безладдя.

Фургони з м'ясом спинилися. Поліція спіймалась у пастку. Ревіще в тилу зростало, бо юрба розпочала наступ, у той час як полісмени завелися з підводами, що загородили дорогу.

— От ми й вскочили, — байдужно зауважив Драменд.

— Справді, — хитнула Кетрін головою так само байдужно. — Які вони дикуни!

Він ще більше захопився нею. Вона справді була в його стилі. Він був би й тоді задоволений Кетрін, якби вона навіть скрикнула й притулилась до нього, але це... це було просто чудово. Вона так спокійно сиділа серед цієї бурі, наче то біля опери збилися карети.

Поліція намагалася розчистити дорогу. Хрущик-вугляр — здоровенний чолов'яга без піджака — запалив люльку й сидів собі попихкуючи. Він поблажливо поглядав на капітана поліції, що скаженів та лаяв його, і у відповідь тільки знизував плечима. Здалеку доносилося — торох-торох-торох, — то лупали поліційні кийки по головах, чувся гамір прокльонів, зойків, криків. Несамовитий гам збільшився — знати було, що натовп прорвався і стяг скеба з фургона. Капітан поліції послав туди із свого авангарду підмогу, і юрбу відігнано назад. Тим часом у високій кам'яниці праворуч одне по одному відчинялися угорі вікна контор, і класово свідомі службовці почали викидати на голови полісменів та скебів зливу конторського начиння: порожні кошики з-під паперу, пляшки з чорнилом, прес-пап'є, друкарські машинки — все, що потрапляло під руку.

Полісмен з наказу капітана поліз на високу хуру з вугіллям заарештувати хурщика. Той ліниво й мирно підвівся йому назустріч, зненацька схопив його за барки й шпурнув просто на капітана. Хурщик був молодий велетень, і коли він виліз на свій вантаж та захопив у кожную руку по брилі вугілля, полісмен, який саме видирався збоку на підводу, роздумав і стрибнув на землю. Капітан наказав півдесяткові полісменів

взяти підводу приступом. Биндюжник, перебігаючи з одного боку на другий, кидав на них здоровими брилами вугілля.

Натовп на тротуарах, візники з підвід — усі захоплено зойкали і підбадьорювали його. Вагоновода, що держаком з гальма трошив полісменів по касках, побито до нестями й стягнуто з вагона. Капітан поліції, шаленіючи за поразку своїх людей, сам керував наступом на хуру з вугіллям. Душ із двадцятіро полісменів нападало на цю незвичайну фортецю. Але хурщик якось викручувався. За раз, бувало, шістьох, а то й вісьмох полісменів котилося на брук і під віз. Обороняючи свою фортецю ззаду, хурщик саме вчасно обернувся, щоб побачити, як капітан викидається на передок. Він ще не встиг твердо стати, коли хурщик кинув на нього тридцятифунтову скибу вугілля. Капітана влучено в груди, і він полетів шкереберть на спину корінного, гепнув на землю й ударився об заднє колесо машини.

Кетрін думала, що капітан убився, але він схопивсь на ноги і знов рушив у наступ. Вона простягла руку в рукавичці і погладила бік коня, що збуджено пирхав і тремтів. Драменд, однак, не помітив цього руху. Він нічого не бачив, крім бійки на вугільній хурі, а тим часом десь у його заплутаній психології важко й натужливо поривався ожити якийсь Біл Тотс. Драменд визнавав закон і потребу підтримувати встановлений лад, але бунтівний дикун, що зачався в ньому, не визнавав нічого. Тепер, як ніколи, Фреді Драменд напружив усю свою залізну стриманість, щоб урятуватися. Проте ж сказано: "Дім, що поділиться сам у собі, загине". І Фреді Драменд відчував, що вся його сила й воля роздвоюються між ним і Білом Тотсом, що те єдине ціле, складаючись із двох, поділяється навпіл.

Фреді Драменд цілком спокійний сидів в авто поруч Кетрін Ван-Ворст, але з очей Фреді Драменда виглядав Біл Тотс, а там, десь за цими очима, змагались за владу над цим спільним тілом Фреді Драменд — розсудливий консервативний соціолог, і Біл Тотс — класово свідомий робітник і войовничий член спілки. То Біл Тотс визирав із тих очей, то він передбачав неминучий кінець битви на вугільній хурі. Він бачив, як один полісмен видерся на гору вантажу, далі другий, третій. Незграбно

хитаючись, вони ступали по непевній поверхні, але вже розмахували довгими кийками. Один кийок влучив хурщика в голову, від другого він ухилився, і удар потрапив у плече. Хурщикові ясно було, що справу програно. Тоді враз він метнувся вперед, схопив двох полісменів в обійми і, не випускаючи з рук двох бранців, сам в'язень гепнув з ними разом на брук.

Кетрін Ван-Ворст мало не зомліла, побачивши кров та жорстоку бійку. Але її млість де й поділася перед надзвичайним і вкрай несподіваним випадком, що стався далі. Чоловік, який сидів поруч неї, несамовито й некультурно заверещав і зірвався на рівні ноги. Кетрін побачила, як він перестрибнув через переднє сидіння, скочив на широкий зад корінного, а звідти вихопився на хуру. Він налетів як вихор. Спантилений офіцер, стоячи на вугіллі, ще не встиг зміркувати, чого тут опинився цей добре одягнений, але збуджений добродій, як нараз, збитий кулаком, шкереберть полетів на брук. Другому полісменові, який саме видерся на хуру, удар прийшовся в обличчя, і він полетів додола, наслідуючи приклад свого старшого. Ще три полісмени кинулися нагору і, зійшовшись з Білом Тотсом у страшному клінці, молотили його кийками по голові й по чім попада, аж піджак, жилет і накрохмалена сорочка на ньому подерлися на шмаття. Але три полісмени розлетілися у різні боки, а Біл Тотс, витримуючи облогу, немов рясним дощем, обсипав їх вугіллям.

Капітан відважно кинувся в атаку, та велика скиба поблагословила його в голову і розсипалася чорним порохом. Поліції треба було прорвати блокаду спереду, доки натовп не прорвав її ззаду, а Білові Тотсу треба було утриматись на підводі, доки прорветься натовп. Отже, вугільна баталія тривала далі.

Натовп упізнав свого оборонця. Здоровань Біл, як звичайно, вів перед, і Кетрін Ван-Ворст була збентежена вигуками "Біл! О Біл! ", що їх чулося звідусюди. Пат Морісі аж підстрибував на передку своєї підводи і гарячково кричав:

— Так їх, Біле! Жери їх! Живцем жери!

З тротуару вона почула жіночий голос, що вигукнув:

— Стережись, Біле, вони спереду!

Біл послухався перестороги і, спритно влучаючи вугіллям, геть-чисто змів нападників з переднього кінця хури. Кетрін Ван-Ворст повернула голову й побачила край тротуару жінку з зашарілим лицем та чорними іскристими очима, яка захоплено дивилась на того, хто кілька хвилин тому був Фреді Драмендом.

З вікон контор почулися схвальні вигуки й оплески і хлюпнула нова злива стільців та шафочок. Натовп уже прорвався крізь лінію підвід і ринув уперед; кожен полісмен, відтиснутий від товаришів, самотужки відбивав удари юрби. Скебів постягувано з підвід, посторонки в коней поперерізувано, і перелякані тварини сипонули врозтіч. Багато хто з полісменів, рятуючись, позалазив під вугільну ХУРУ> & інші, посідавши на вільних коней, хапаючися за їхні гриви, тікали в протилежний бік — до Маркіт-стріту.

Кетрін Ван-Ворст знову почула застережливий жіночий голос, що гукав ззаду:

— Тікай, Біле! Саме час! Тікай!

На хвильку поліцію змело геть. Біл Тотс стрибнув на брук і попрямував до жінки, що стояла на тротуарі. Кетрін Ван-Ворст бачила, як та жінка обняла його й поцілувала в губи; Кетрін Ван-Ворст, дуже зацікавлена, стежила, як він обняв ту жінку, і обоє вони пішли тротуаром, розмовляючи й сміючись, і він був такий говіркий та невимушений, яким їй і не снівся ніколи.

Потому поліція знову вернулась і розігнала всіх, дожидаючи підмоги та інших коней і хурщиків. Натовп зробив своє діло й розходився, а Кетрін Ван-Ворст усе ще приглядалась до того, кого знала як Фреді

Драменда. Він був вищий за юрбу на цілу голову. Рука його все ще обіймала ту жінку. Сидячи в машині, Кетрін Ван-Ворст бачила, як удвох вони перейшли Маркіт-стріт, перетяли Вийму і зникли на Третій вулиці в робітничому гетто.

Наступними роками Фреді Драменд більше не читав лекцій у Каліфорнійському університеті і жодної книжки на економічні й робітничі теми, підписаної ім'ям Фредеріка А. Драменда, вже не вийшло. Зате з'явився новий робітничий лідер, Вільям Тотс на ймення. Це він одружився з Мері Кондон, головою Інтернаціональної спілки рукавичниць № 974; це він організував відомий успішний страйк кухарів та офіціантів, до якого прилучилися десятки інших спілок, поміж ними й такі віддалені, як спілки птахівників та трунарів.

ВОРОГ УСЬОГО СВІТУ

Це Сайлес Банерман кінець кінцем вистежив ученого чарівника й надворога людства Еміля Глюка. Зізнання Глюкове, перед тим як він пішов на електричне крісло, добре висвітлює цілий ряд багатьох неначе окремих таємничих подій, що так схилювали цілий світ між роками 1933 та 1941. Після опублікування цього неабиякої ваги документа громадськість нарешті довідалася, що існував певний зв'язок між замахом на португальського короля й королеву і вбивством нью-йоркських полісменів. Вчинки Еміля Глюка були огидні, а проте ми не можемо не відчувати деякого жалю до цього нещасного, потворного й зневаженого генія. Про цей бік його життєпису досі не говорено, але з його зізнань та сили-силенної свідчень, документів і мемуарів ми маємо змогу досить вірогідно змалювати його точний портрет і з'ясувати ті чинники та впливи, що виробили з нього людську потвору, що гнали його далі й далі жахливою стежкою, на яку він ступив.

Еміль Глюк народився в Сіракузах, штат Нью-Йорк, 1895 року. Його батько, Джозеф Глюк, був співробітником спеціальної поліції та нічним сторожем. У 1900 році він несподівано помер від запалення легенів. Мати Емілева, гарненька тендітна жінка, що до одруження працювала

модисткою, втративши чоловіка, з великого лиха й собі померла. Ця чулість матері перейшла у спадок хлопцеві, хворобливо в ньому розвинувшись.

З 1901 року шестирічний Еміль перейшов жити до своєї тітки — місіс Ен Бартел. Вона була матирина сестра, але не мала в своїх грудях доброго почуття до вразливого хлопця. Ен Бартел була дріб'язкова, обмежена й нечула жінка. До того ж її обсіли злидні, а чоловік у неї виявився ледащо й заброда. Малий Еміль Глюк був не потрібний їй, і Ен Бартел запевне вже довела йому цей факт. Як із ним велися у ці ранні його роки, видно з такого випадку.

Проживши в домі Бартелів трохи понад рік, Еміль перебив собі ногу. Він скалічився, граючись на даху, — ніякі заборони не завадять хлопцям це робити, скільки світ світом. Нога зламалася в двох місцях між коліном і стегном. Еміль, що його підтримували перелякані товариші, насилу доволікся до тротуару перед домом, де й зомлів. Сусідські дітлахи боялися сварливої худоліцької жінки, яка панувала в домі Бартелів, але тепер вони наважились подзвонити і сказали Ен Бартел про нещасливу пригоду. Та навіть не глянула на хлопчину, що лежав немічний па тротуарі, і, хряснувши дверима, повернулася до своєї балії. Час минав. Надворі замжичило, Еміль Глюк опритомнів і лежав, ридаючи, під дощем. Ногу треба було відразу вправити, а так — швидко почалося запалення. Врешті-решт, години через дві, обурені сусідки почали докоряти Ен Бартел. Тоді вона вийшла й глянула на хлопчину. Штовхнувши його, безпорадного, погою в бік, вона зняла істеричний крик, що це, мовляв, не її дитина і що треба викликати карету, щоб відвезти хлопця до міської лікарні. Потім вона повернулася в дім.

Тоді одна жінка, Елізабет Шепстоун, підійшла до малого, оглянула його й поклала на зняту віконницю. Це вона, відштовхнувши Ен Бартел, внесла хлопця в дім і послала по лікаря. Коли лікар прибув, Ен Бартел як стій заявила, що не платитиме за його послуги. Два місяці пролежав малий Еміль у ліжку; перший місяць лежав на спині, і ніхто ні разу навіть не перевернув його; лежав він занедбаний, самотній, і тільки зрідка

хлопця безплатно відвідував лікар, і без того переобтяжений. Еміль не мав цяцьок, анічогісінько, чим скоротив би собі довгі й нудні години. Жодного ласкавого слова не промовлено до нього, ніхто не погладив рукою йому чола, ані разу не доторкнувся його ласкаво — нічого він не зазнав, окрім грубості й докорів Ен Бартел та повсякчасних нагадувань, що він нікому не потрібний. Тож зрозуміла річ, що таке оточення породило в самотньому, покинутому хлопцеві гіркоту й ворожість супроти ближніх, і це почуття пізніше знайшло вияв у його страшних вчинках, що вжахнули весь світ.

Може здатися дивним, що Еміль Глюк завдяки Ен Бартел дістав освіту в університеті, але пояснення просте. Її нездара-чоловік, покинувши жінку, подався на золоті розсипища Невади і повернувся до неї зверхмільйонером. Ен Бартел ненавиділа хлопця і негайно відіслала його за сто миль у Фарістаунську приватну школу. Сором'язна й чутлива, самотня й незрозуміла була його мала душа, а у Фарістауні йому жилося ще самотніше, ніж будь-де. Він ніколи не їздив на вакації та свята додому, як інші хлопці. Натомість він блукав по спустілих приміщеннях і в садку, одинокий, незрозумілий служникам та садівникам; він багато читав — це теж пригадувано потім — і цілі дні проводив у полі або біля каміна, завжди втупивши очі в якусь книжку. Тоді ж він зіпсував собі зір і був змушений носити окуляри, що опісля так вирізнялися на його фотографіях, уміщених у газетах 1941 року.

Він був непересічним учнем. Якби схотів, то був би й дуже старанним, але цього він не потребував. Один погляд у текст — і він уже знав його. Наслідком було те, що за півроку він прочитував силу-силенну додаткової лектури і за цей час набував більше знань, як інший студент за шість років. У 1909 році, заледве чотирнадцятиліток, він уже був досить підготовлений ("більше ніж підготовлений", — як казав директор школи), щоб вступити до Йельського чи Гарвардського університету. Але в цьому став на заваді замолодий вік, і ось у 1909 році ми бачимо хлопця студентом старовинного Боуднівського коледжу. 1913 року він закінчив його з найвищою відзнакою і одразу ж виїхав з професором Бредлафом у Берклі, штат Каліфорнія. За все своє життя Еміль Глюк мав тільки одного

друга — це професора Бредлафа. Через хворі легені професор мусив переїхати з Мейну до Каліфорнії, де йому запропонували кафедру в університеті штату. Протягом 1914 року Еміль Глюк слухав спеціальний курс у Берклі. Наприкінці того року дві смерті цілковито змінили його становище в житті. Смерть професора Бредлафа забрала в нього єдиного друга, а смерть Ен Бартел позбавила його грошей. Ен Бартел, до кінця життя ненавидячи нещасного хлопця, заповіла йому тільки-но сто доларів.

Наступного року, мавши двадцять років, Еміль Глюк став викладачем хімії в Каліфорнійському університеті. Тут спокійно минали його роки; він справно виконував свою роботу, діставав за неї платню і — все не облишаючи науки — здобув із півдесятка вчених ступенів. Він став, між іншим, доктором соціології, доктором філософії, доктором природознавства, хоча згодом світ його знав просто як професора Глюка.

Йому було двадцять сім років, коли він уперше прославився в газетах, видавши свою працю "Стать і поступ" — грубезний том на понад сімсот сторінок друку, ретельно й дбайливо написану студію, надзвичайно оригінальну висновками. Книгу ту і досі вважають віхою в історії та філософії шлюбу. То була книга для фахівців, і автор і не сподівався, щоб вона викликала ширшу цікавість. Але в останньому розділі Глюк в яких-небудь трьох рядках висловився, чисто гіпотетично, про бажаність пробного шлюбу. І от газети підхопили ті рядки й таку "закрутили веремію", як мовилося в той час, що цілий світ узяв на глузи Еміля Глюка — молодого двадцятисемірічного професора в окулярах. Його знімали фотографи, на нього напосідали репортери, в жіночих клубах скрізь по країні приймали резолюції, засуджуючи його неморальні теорії; в законодавчих зборах штату, обговорюючи питання про дотацію університетові, поставлено вимогу перше усунути з роботи Еміля Глюка. Причому, ніхто з гонителів Глюка не читав тієї його книги: для них вистачало й трьох перекручених рядків у газеті. Отак і зародилася зненависть Еміля Глюка до журналістів. Через них серйозна, цінна праця

шести років стала посміховищем і набула лихої слави. До самої смерті, на превеликий жаль журналістів, він не міг їм подарувати цього.

Тоді ще в одному завинили перед ним газети. П'ять років після виходу своєї книги він мовчав, а мовчати самотній людині це не гаразд. Кожен співчував би жахливій самотності Еміля Глюка в тому багатолюдному університеті, де він не мав друзів, які висловили б йому співчуття. Єдиною втіхою були для нього книжки, і він читав, поглинав їх просто безлік. Аж ось 1927 року він прийняв запрошення виступити в "Товаристві людських інтересів" в Емеривілі. Він не покладався на свою красномовність, і коли ми пишемо ці рядки, перед нами лежить примірник його доповіді. Це була поміркована наукова, стримана у викладі і, треба додати, консервативна в поглядах праця. Але в одному місці він зауважив таке (я цитую): "В суспільстві наростає індустріальна й соціальна революція". Меткий репортер вихопив слово "революція", вирвав з контексту і, підтасувавши слова, змалював Еміля Глюка чистим анархістом. І враз блискавкою пробігло по дротах: "Професор Глюк — анархіст", і в усіх газетах країни виразно підкреслено ту думку.

Попередні газетні звинувачення він ще пробував заперечувати, але тепер мовчав. Зневіра роз'їдала йому душу. Університетські науковці наполягали, щоб він захищався, але Глюк похмуро відмовився; він навіть не захотів оприлюднити тексту своєї доповіді, дарма що йому загрожувало звільнення з роботи. Він відмовився добровільно піти у відставку — і був звільнений з університету. Треба додати, що на ректора й управу університету зроблено політичний тиск.

Гнаний, зацькований і незбагнений, покинутий і самотній, він не пробував відстоювати себе. Все життя його кривдили, і за все життя він нікого не скривдив. Але гірка чаша його була ще не вщерть повна.

Втративши посаду і будь-який заробіток, він почав шукати роботи. Попервах він влаштувався на металевому заводі у Сан-Франціско, де виявив себе найкращим креслярем. Там він уперше докладно познайомився з військовими суднами та їхньою конструкцією. Але

репортери і тут його виявили й докладно розписали в новій професії. Він негайно кинув ту роботу і знайшов іншу; та коли репортери вигнали його ще з півдесятка місць, загартувався і перестав зважати на зухвалі переслідування газет. Це сталося тоді, коли він відкрив гальванопластичний заклад на Телеграф-авеню в Окленді. Майстерня була невелика, і працювало в ній троє дорослих та двоє хлопчаків. Сам Глюк гибів дуже багато. День у день, як заявив полісмен Кер'ю, свідок, він не залишав майстерні аж до першої та другої години ночі. Десь у цей період він закінчив удосконалювати запальник для газомотора, і відрахування за патент кінець кінцем збагатили його.

Відкрив він свою гальванопластичну майстерню напровесні в 1928 році і того самого року нещасливо закохався в Айрен Теклі. Годі й дивуватися, що кохання такої незвичайної людини, як Еміль Глюк, теж було незвичайне. Мало що обдарований, самотній, маючи хворобливу вразливість, він ще й зовсім не знався на жіноцтві. Хоч бажання прибоєм затоплювали його істоту, він не годен був знайти для них найвідповідніший вияв. Його надмірна соромливість тільки утруднювала йому залицяння. Айрен Теклі була собі гарненька дівчина, але обмежена й легковажна. Вона працювала в маленькій кондитерській, що навпроти Глюкової майстерні. Він, бувало, заходив туди випити содової води з лимонним соком до морозива і подивитися на неї. Дівчина його немов не помічала і тільки загравала з ним. Він "дивак", казала вона; а іншим разом називала його "хімерником", показуючи, як він сидить по другий бік прилавка й придивляється до неї крізь окуляри, червоніючи й ніяковіючи, коли вона поглядає на нього, і як він подеколи виходить з кондитерської вкрай збентежений.

Глюк робив їй найдивовижніші подарунки: то срібний чайний сервіз, то діамантовий перстень, то хутро, то театральний бінокль, то багатотомну "Історію світу", а то ще мотоцикл, увесь посріблений в його майстерні. Та ось об'явився коханець дівчини, зайняв тверду позицію, дуже розлютився і примусив її повернути Глюкові весь його чудний асортимент подарунків. Той чоловік, Вільям Шербурн, був здоровань, тупоголовий, з великими щелепами; вийшовши з робітничого

середовища, він швидко досяг успіху як дрібний будівельник-підрядник. Глюк нічого не розумів. Він намагався з'ясувати все і пробував поговорити з дівчиною, коли вона ввечері йшла з роботи додому. Вона пожалілась Шербурнові, і одного вечора той побив Глюка. Побив страшенно, бо в записах шпиталю Червоного Хреста значилося, що Глюк, після того як привезено його ввечері, пролежав там цілий тиждень.

Та Еміль Глюк усе ще нічого не розумів. Він і далі домагався від дівчини пояснень. Боячися Шербурна, він звернувся до начальника поліції за дозволом носити револьвер, але йому відмовлено. Журналісти, своїм звичаєм, використали цей факт для сенсації. І ось тоді, за шість днів до шлюбу з Шербурном, було вбито Айрен Теклі. Це трапилось уночі проти неділі. Вона допізна працювала в кондитерській і вийшла звідти після одинадцятої години з тижневим заробітком у гаманці. Проїхавши Сан-Пабло-авеню до Тридцять Четвертої вулиці, вона зійшла з трамвая і мала пройти до дому ще три квартали. Тоді її востаннє бачили живою. Другого ранку її знайшли задушеною на пустирі.

Еміля Глюка негайно заарештували. Ніщо не могло його врятувати. Його обвинуватили не за правдивими свідченнями, а за свідченнями, підтасованими оклендською поліцією. Можна напевно сказати, що більшість свідчень було сфабриковано. Усні свідчення капітана Шігена були явним клятвопорушенням, бо потім виявилось, що він тієї ночі був зовсім не біля пустиря, де трапилось вбивство, а за містом, у дачній околиці на дорозі Сан-Леандро. Нещасного Глюка засудили на довічне ув'язнення в Сан-Квентінській тюрмі, але газети й публіка нарікали, що присуд неправильний, — йому, мовляв, треба було винести смертний вирок.

Глюк увійшов у Сан-Квентін 17 квітня 1929 року. Це було на тридцять четвертому році його життя. За три з половиною роки самотинного ув'язнення він мав доволі часу поміркувати про людську несправедливість, і в ньому глибоко закоренилася запекла зненависть до всього людства. За той же самий час він зробив три діла: написав славетний трактат "Людська моральність", знамениту брошуру

"Розсудливий злочинець" і виробив свій жахливий і моторошний план помсти. Те єдине в своєму роді знаряддя помсти навів йому один випадок, що трапився в його гальванопластичній майстерні. У своєму зізнанні Глюк заявив, що, сидячи в тюрмі, він теоретично розробив по змозі кожну деталь так, щоб, звільнившись, одразу ж привести в дію свою мстивість.

Його звільнення справило сенсацію. Але те звільнення неймовірно і злочинно зволікали бездушні бюрократи-законники. Першого лютого 1932 року був підстрелений бандит Тім Гезвел, коли він пробував пограбувати одного громадянина на Підмонтському горбі. Тім Гезвел три дні конав і за цей час не тільки признався в убивстві Айрен Теклі, а ще й дав переконливі докази тому. Берт Денікер, в'язень, що вмирав від сухот у Фолсомській тюрмі, був заплутаний у цю справу як співучасник і теж признався. Тепер неможливо нам і збагнути, чому так довго зволікало тогочасне судочинство. У лютому доведено, що Еміль Глюк не винний, а звільнено його, проте, тільки в жовтні. Вісім місяців помилково засуджений мусив терпіти незаслужену кару. Це, безперечно, не улагіднювало йому вдачі, і ми можемо добре собі уявити, який біль роз'їдав його душу протягом тих жахливих восьми місяців.

Вийшовши на волю восени 1932 року, він, як уже повелося, знов потрапив на зуби газетярів. Газети, замість того щоб висловити глибокий жаль, і далі його переслідували, знаходячи в ньому сенсаційну поживу. Найзаповзятішим виявився "Вісник Сан-Франціско". Джон Гартвел, видавець тієї газети, заходився теоретизувати з приводу зізнань обох злочинців і доводив, що, кінець кінцем, за вбивство Айрен Теклі повинен відповідати Глюк. І Гартвел загинув. Шербурн теж загинув, а полісмен Філіпс був прострелений у ногу і мусив кинути роботу в оклендській поліції.

Убивство Гартвела довго залишалося таємничим. У ту хвилину він сидів сам у своїй редакційній конторі. Конторський хлопець почув револьверний постріл і, кинувшись у кабінет, побачив, що Гартвел помирає у своєму кріслі. Поліцію збентежило не тільки те, що він був

убитий із власного револьвера, а й те, що револьвер вистрелив з шухляди його столу. Куля пробила шухляду й пройшла глибоко в тіло. Поліція відкинула думку про самогубство, а думку про вбивство відхилила як абсурдну і всі обвинувачення скерувала на компанію бездимного пороху "Еврика". Поліція пояснила, що постріл стався сам, і хіміків цієї компанії дуже настрахали на допиті. Та хіба поліція могла знати, що навпроти через вулицю в Торговому домі Еміль Глюк наймав кімнату № 633 і був там саме в той момент, коли так таємниче вистрелив Гартвелів револьвер!

Тоді ще не пов'язували смерті Гартвела зі смертю Вільяма Шербурна. Шербурн мешкав у будинку, що спорудив для Айрен Теклі. Одного ранку в січні 1933 року його знайшли вбитим. Слідчий дійшов висновку про самогубство, бо Шербурн був убитий з власного револьвера. Тієї ж ночі трапився цікавий випадок: підстрелено полісмена Філіпса, що стояв на тротуарі біля будинку Шербурна. Поранений доліз до поліційного телефону на розі вулиці і викликав швидку допомогу. Полісмен твердив, що хтось іззаду вистрелив йому в ногу. Ногу прошили три кулі 38-го калібру, і її довелося ампутувати. Та коли поліція виявила, що поранення заподіяне його власним револьвером, Філіпса взяли на сміх і напалися на нього, що він був тоді п'яний. І хоч як він запевняв, що не брав і краплі в рот, хоч він наполягав, що револьвер був у нього в кобурі, що він і пальцем до нього не торкався, його звільнили з посади. Зізнання Глюкове шість років по тому зняло з бідолашного полісмена ганьбу; він і досі живий, при доброму здоров'ї і одержує від міста пристойну пенсію.

Еміль Глюк, позбувшися своїх безпосередніх ворогів, почав шукати ширшого поля діяльності, хоч його ворожість до журналістів та поліції повсякчас лишалася невтоленна. Поки він сидів у в'язниці, зростали відрахування на його винахід запальника для газомотора, та й далі їх рік у рік більшало. Він був незалежний і мав змогу скрізь мандрувати по світі із своєю потворною жадобою помсти. Він став маніяком і анархістом, тільки не ідейним анархістом, а просто насильником. Можливо, це не те слово, бо краще б назвати його нігілістом або ж руйнівником. Відомо, що ні з якою групою терористів він не був зв'язаний. Він сам-один виконував

усі акції, але терор і винищення, які він чинив, були в тисячу разів більші за ті, що заподіяли всі терористичні групи разом узяті.

Свій від'їзд з Каліфорнії він відзначив, висадивши в повітря форт Мейсон. У своєму зізнанні він говорив про це як про невеличкий експеримент, пробу руки. Протягом восьми років мандрував по світу Глюк — таємниче страховисько, руйнуючи майна на сотні мільйонів доларів і винищуючи безліч людських душ. Єдиним позитивним наслідком його жахливих дій було знищення терористів. Щоразу після якогось його виступу поліція облавою забирала терористів усієї околиці, і чимало з них було скарано. В самому тільки Римі після вбивства італійського короля страчено сімнадцять чоловік.

Мабуть, найдивовижнішим досягненням Глюка було вбивство португальських короля й королеви. Це трапилося в день їхнього шлюбу. Проти терористів ужили всіх запобіжних заходів і шлях до собору по лісабонських вулицях оточили подвійними шерегами війська, саму карету супроводив ескадрон з двохсот кавалеристів. Коли раптом сталося щось дивовижне. Самі почали стріляти автоматичні рушниці кавалеристів і поряд — подвійних шерегів піхоти. Зчинився розколот, цівки рушниць, стріляючи, поверталися на всі боки. Різанина сталася жахлива — коні, солдати, глядачі й король з королевою були подірявлені кулями. До всього того рейваху двох терористів, у різних кінцях юрби позаду піхоти, розірвали їхні ж таки бомби. Ті бомби вони мали намір кинути при нагоді. Та хто міг подумати, до чого дійдеться? Вибух бомб спричинив страшенну паніку і збільшив безладдя; гадали, що то була частина загального нападу.

Вражало те, що не можна було пояснити, як військо поводитися, з своїми самострільними рушницями. Годі було припустити, що воно теж у змові, однаке там лежали сотні вбитих сліпими кулями, і серед них — король та королева. З другого боку, найбільше пантеличило, що сімдесят відсотків солдатів самі себе повбивали або поранили. Дехто пояснював це тим, що, мовляв, вірні королеві піхотинці відкрили вогонь проти зрадників, які наскочили на королівську карету. Однаке жодне свідчення

вцілілих очевидців цього не підтверджувало, дарма що багатьох із них узято на тортури. Вони вперто товкли своє: що зовсім не стріляли зі своїх рушниць, а що рушниці самі собою стріляли. Хіміки їх висміяли і сказали, що, може, якийсь там набій з новим бездимним порохом і міг сам вибухнути, але неймовірно й неможливо, щоб в одному місці стільки рушниць заразом стрельнули. Зрештою, так і не з'ясовано цього дивовижного випадку. На всьому світі думали, що все трапилось через сліпу паніку гарячкових латинян, переляканих (такі на правду) вибухом двох бомб терористів. У зв'язку з цим згадали кумедну сутичку, що сталася багато років тому між російським флотом та англійськими рибальськими човнами[29].

А Еміль Глюк хихотів собі і далі провадив своїй. Він знав, у чім річ. Але як про це було знати світові? На таємницю Глюк випадково натрапив у своїй колишній гальванопластичній майстерні на Телеграф-авеню в Окленді. Це трапилось саме тоді, коли Терстонська енергетична компанія встановила біля майстерні бездротову телеграфну станцію. Незабаром його гальванічна ванна вийшла з ладу. Обмотка ванни мала багато зіпсованих контактів, і, приглянувшись, Глюк виявив цілий ряд "спікань" у пошкоджених місцях. Це призвело до зниження опору і збільшення струму, що проходив крізь розчин, спричинило його кипіння, і робота зупинилася. Де тут причина? — постало питання перед Глюком. Відповіді недовго було йому шукати. До встановлення станції бездротового телеграфу ванна працювала справно. Вона вийшла з дії аж тоді, як установили ту станцію. Отже, все це станція завинила. Але в який спосіб? Він скоро це собі з'ясував. Якщо від електричного розряду може спрацьовувати когерер на відстані трьох тисяч миль через океан, то вже напевно до такого самого ефекту він може призвести в кепсько ізольованих контактах у ванні на відстані яких чотирьохсот футів.

Тоді Глюк і облишив над цим мізкувати. Він тільки відремонтував ванну і працював далі в гальванопластиці. Та потім, у тюрмі, він пригадав той випадок, і в голові йому блискавкою промайнула думка, яке це велике відкриття. Адже він на порозі створення безгучної таємничої зброї, яка допоможе йому помститися над усім світом! Його великий

винахід, який помер разом із ним, полягав у тому, що пін міг давати напрям електромагнітним хвилям. То була проблема бездротового телеграфу, ще й досі не розв'язана, але Еміль Глюк, сидячи в тюрмі, розв'язав її. А опинившись па волі, він і приклав її до діла. Все було дуже просто: треба тільки належно скерувати силу, якою він володів, навести іскру на пороховий погріб у форті, на військове судно або па револьвер. На далекій відстані він міг не лише викликати порохові вибухи, але й спричиняти великі пожежі. Зовсім випадково з його вини розпочалася велика пожежа в Бостоні; даючи зізнання, він, одначе, зауважував, що то був йому приємний випадок і що він ніколи за тим не жалкував.

Еміль Глюк спричинився і до жахливої німецько-американської війни, яка винищила 800 000 чоловік, поглинувши безліч коштів. Всі пам'ятають, що в 1939 році через Пікардський інцидент стосунки між обома країнами напружилися. Німеччина, хоча й скривджена, не бажала війни і на знак миру послала кронпринца та сім лінкорів скласти дружній візит Сполученим Штатам. Уночі 15 лютого ті судна кинули якір у Гудзоні навпроти Нью-Йорка. Тієї ж ночі Еміль Глюк сам із своїм апаратом па борту виїхав катером у море. Катер (як потім доведено) ввій купив у компанії Роса Тернера, а більшу частину деталей свого апарата придбав на електричному заводі "Колумбія". Але тоді цього ніхто не знав. Знали тільки, що сім лінкорів — через чотири хвилини кожен — один по одному висадилися в повітря. Дев'яносто відсотків команди та офіцерів загинули разом з кронпринцом. Багато літ перед тим американський лінкор "Мен" підірвано в Гаванській бухті[30], і цей факт призвів до війни з Іспанією, хоч ніхто не мав певності — випадково чи зумисне стався вибух. Але не можна було випадковістю пояснити вибух семи лінкорів у Гудзоні через кожні чотири хвилини. Німеччина була певна, що це зробили підводні човни, і негайно оголосила війну. Через шість місяців після Глюкового зізнання Німеччина повернула Сполученим Штатам Філіппіни та Гаваї.

Тим часом Еміль Глюк, злостивий чарівник і зверхненависник, ураганом літав на своєму шляху знищення. Слідів він не залишав. Працюючи вміло, він стирав їх за собою. Його метод був — найняти кімнату або будинок і потай установити там свій апарат, який, до речі, він

так удосконалив і спростив, що той займав мало місця. Здійснивши свою мету, Глюк обережно вивозив апарат. Він збирався прожити довге життя, сповнене жахливих злочинів.

Епідемія самострільства серед нью-йоркських полісменів стала справою надзвичайною. То була одна з найважливіших тогочасних таємниць. Протягом якихось двох тижнів понад сто полісменів поранили себе в ногу своїми власними револьверами. Інспектор Джонс не розгадав тієї таємниці, але врешті таки перехитрував Глюка. Він запропонував полісменам не носити револьверів, і більше вже не траплялося випадкових пострілів.

Опівесні 1940 року Глюк зруйнував корабельню на острові Мер. Із своєї кімнати з Вальєхо він послав електричні розряди через протоку Вальєхо до острова Мер. Спершу він скерував їх на лінкор "Меріленд", що стояв у доку біля одного мінного арсеналу. На його передній палубі на тимчасовому великому помості з дощок лежала понад сотня мін. Ті міни призначалося для захисту Золотої Брами. Однієї з них вистачило б зруйнувати десяток лінкорів, а там же лежало тих мін понад сотню. Катастрофа сталася жахлива, але то була тільки увертюра. Глюк запросто послав свої блискавки на берег Меру і висадив у повітря п'ять торпедних катерів, торпедосховище і великий арсенал у східній частині острова. Повернувши знову на захід, він мимохідь зачепив поодинокі склади віддалік берега, потім висадив у повітря три крейсери і лінкори "Орегон", "Делавер", "Нью-Гемпшайр" та "Флориду", — ця остання саме стояла в сухому доку, і той чудовий док було зруйновано разом з нею дощенту.

Страшна то сталася катастрофа, і ціла країна вжахнулася. Та все те було ніщо проти того, що трапилося далі. Пізно восени того ж року Еміль Глюк змів Атлантичне узбережжя від Мейну до Флоріди. Ніщо не врятувалося. Форти, мінні склади, берегові оборонні споруди, торпедосховища й різні види арсеналів — усе це димом пішло. Три місяці опісля, серед зими, він так само всіх приголомшив, зруйнувавши

північний берег Середземного моря від Гібралтару до Греції. Зойк пройшов по всіх країнах.

В цьому руйнуванні виразно відчувалася дія людська; так само ясно було — через безсторонність Глюкову, — що руйнування чинить не якась держава. Було очевидно, що за цим усім стоять якісь люди, ворожі супроти цілого світу. Жодна країна не почувалася в безпеці. Від цього невідомого й усемогутнього ворога ніяк було захиститися. Воювати — марно; не тільки марно, але навіть небезпечно. Протягом року порохіві заводи стали, солдатів та матросів повідпускали з усіх укріплень та суден. На міжнародній нараді в Гаазі держави цілком поважно заходилися обмірковувати проблему загального роззброєння.

Ось тоді й уславився секретний агент уряду Сполучених Штатів Сайлес Банерман, заарештувавши Еміля Глюка. Спершу з Банермана сміялися, але він так добре все обгрунтував, що за кілька тижнів і найбільші скептики переконалися в провинності Еміля Глюка. Одного лише Сайлес Банерман ніяк не міг з'ясувати, навіть самому собі, — чому виникла в нього перша думка про зв'язок між Глюком та жорстокими злочинами. Правда, Банерман у секретних урядових справах перебував у Вальєхо саме тоді, коли сталися вибухи на Мері; правда й те, що на вулицях Вальєхо йому вказували на Еміля Глюка як на чудернацького дивака. Але тоді те не справило на нього найменшого враження. Уже згодом, коли Банерман проводив відпустку в Скелястих горах, коли читав перші повідомлення про катастрофи на Атлантичному узбережжі, він несподівано подумав про Еміля Глюка. У нього в голові одразу ж промайнуло, чи немає чогось спільного між Глюком і цими катастрофами. То була тільки гіпотеза, але вона спрямувала думки в певне річище. Велика річ зародження гіпотези! Це — акт підсвідомої діяльності нашого мозку, феномен незбагненний: так от, приміром, у Ньютона зблиснула думка про закон всесвітнього тяжіння.

Далі пішло легко. Де був Глюк під час катастрофи на березі Атлантичного океану? — запитав себе Банерман. На його прохання йому ж таки доручили це вияснити. Незабаром він встановив, що Глюк восени

1940 року роз'їжджав уздовж берегів Атлантики. Так само він упевнився, що Глюк був у Нью-Йорку під час епідемії самострільства серед полісменів. Де ж Глюк тепер? — поцікавився Банерман. І тут, ніби на відповідь, прийшла звістка про страхотливі руйнування на середземноморському узбережжі. Банерман знав, що Глюк з місяць тому поїхав до Європи.

Банерман не потребував сам туди їхати. Підтримуючи телеграфом зв'язок із співробітниками європейських секретних служб, він стежив, як Глюк їздив уздовж берегів Середземного моря і як збігалися в часі ці мандри з вибухами на берегових укріпленнях та на суднах. Банерман довідався, що Глюк тепер пливе до Сполучених Штатів пароплавом "Плутонік" компанії "Зелена зірка".

Банерманові вже стало ясно, і, ждучи Глюка, він тільки обмірковував деталі. Допомагав йому Джордж Браун, що працював на бездротовому телеграфі системи Вуда. Коли "Плутонік" підійшов до Сепді-Гук, Банерман пересів з урядового катера на "Плутонік" і заарештував Еміля Глюка.

Потім настали суд і зізнання. В зізнанні Глюк одверто жалкував тільки за одним, а саме: що не встиг усього зробити. Він казав, що й не уявляв собі, щоб хтось міг його викрити, а то б він діяв швидше і зруйнував би в тисячу разів більше. Його таємниця померла разом з ним, хоч тепер відомо, що агенти французького уряду змогли проникнути до нього й пропонували йому мільярд франків за його винахід. Він, однак, мав силу відмовитись і затаїти секрет електричних розрядів. "Що?! — відповів Глюк. — Продати вам, щоб ви уярмили бідолашне людство і знущалися з нього?! "

Дарма військові міністерства всіх держав у своїх секретних лабораторіях провадили досліди; їм аніяк не вдалося натрапити на слід цього винаходу. Страчено Еміля Глюка 4 грудня 1941 року: отак помер на сорок шостому році життя один з найнещасливіших світових геніїв, людина надзвичайного інтелекту, могутній хист якої замість послужити

людям на добро, так спотворився і скалічив, що власник його став найдивовижнішим злочинцем світу.

Витяг з праці містера А. Г. Бернсайда

"Незвичайні злочинці" з ласкавого дозволу видавців, —

містера Голідея та містера Вітсанда.

ДЕБСОВА МРІЯ

Я прокинувся на цілу годину раніш, як звичайно. Це одне вже було дивно, і я лежав без сну, міркуючи над цим. Щось трапалося, щось було не гаразд, але що саме — я не знав. Мене гнітило передчуття чогось жахливого, що мало статися або вже сталося. Але що то було? Я намагався зорієнтуватися. Я пригадав, що під час великого землетрусу 1906 року чимало людей казало, що вони прокинулися за кілька секунд до першого струсу і що за ті секунди їх проймало якесь дивне відчуття жаху. Може, знову таке лихо спобігне Сан-Франціско?

Я лежав цілу хвилину, як здерев'янілий, ждучи чогось, але нічого не траплялося: стіни не хиталися, навіть не тряслися, і будинки не падали. Все було спокійно. Отож-бо й є! Тиша! Не диво, що я схвилювався. Гамір великого міста якось незвично вщух. О цій порі пересічно що три хвилини проїздив трамвай по моїй вулиці; але оце за десять хвилин жоден не проїхав. Може, почався трамвайний страйк, подумав я, а може, десь трапилася аварія і через те припинено рух. Але ні, тиша була надто глибока. Я не чув гуркоту й деренчання коліс биндюжників ані цокання підкутих копит по нерівній бруківці.

Натиснувши біля свого ліжка кнопку дзвоника, я напружено прислухався, хоч добре знав, що не можна почути його за три поверхи, якби він і задзвонив. Але він справді задзвонив, бо за дві-три хвилини увійшов Браун з татцею та ранковою газетою. Хоч його обличчя, як

завжди, нічого не виявляло, я помітив стурбований і боязкий блиск у нього в очах. Я також помітив, що на таці не було вершків.

— Сьогодні не принесли ні вершків, ані булок, — пояснив він.

Я знову глянув на тацю. На ній не було свіжих фран-

цузьких булочок, тільки лежали скибочки черствого, чорного вчорашнього хліба, що мені він такий огидний.

— Сьогодні нічого не принесли, сер... — наче прохаючи пробачення, почав пояснювати Браун. Але я перепинив його:

— А газета?

— Так, сер, принесли, тільки її, та й то востаннє. Завтра газет не буде. Там так і сказано. Може, послати по згущене молоко для вас?

Я кивнув головою, випив чорної кави і розгорнув газету. Заголовки пояснювали все, навіть занадто багато: справді, песимізм, до якого дійшла газета, був навіть смішний. Там мовилося про загальний страйк, що його оповіщено по всіх Сполучених Штатах; найбільше побоювались і хвилювались, чи забезпечаться харчами великі міста.

Я нашвидку, абияк перечитував усе, пригадуючи давніші робітничі заворушення. Впродовж цілого покоління загальний страйк був мрією організованого робітництва. Уперше ця мрія постала років з тридцять тому в голові Дебса[31] — одного великого робітничого лідера. Я згадав, як ще у студентські літа навіть написав для якогось журналу статтю і назвав її "Дебсова мрія". Мушу признатися, що тоді я повівся з цією ідеєю дуже вільно й академічно, тільки як з мрією, та й годі. Час і світ відтоді змінилися: Гомперс[32] зійшов з кону, так само Американська федерація праці, не стало й самого Дебса з його божевільними революційними ідеями, але мрія вперто жила, і ось тепер вона кінець кінцем

реалізується. Я аж засміявся, прочитавши, як похмуро газета дивиться на майбутнє. Я-бо краще знав. Не раз я бачив, як зле велося робітникам у різних трудових конфліктах. Це справа лише кількох днів, а тоді все впорядкується. Оскільки страйк набрав загальнонаціонального характеру, уряд скоро його ліквідує.

Я кинув газету й почав одягатися. Зараз, мабуть, цікаво пройти вулицями Сан-Франціско, коли не крутиться жодне колесо, коли все місто змушене відпочивати.

— Перепрошую, сер, — сказав Браун, подаючи мені портсигар, — але містер Гармед хоче побачити вас перед тим, як ви вийдете.

— Пришліть його сюди, — відповів я.

Гармед був мій економ. Коли він увійшов, я побачив, що він насилу стримує хвилювання. Він одразу почав з головного:

— Що мені робити, сер? Потрібні продукти, а всі транспортники застрайкували. І електрику вимкнули. Я гадаю, вони теж страйкують.

— А крамниці відчинені? — спитав я.

— Тільки дрібні крамнички, сер. Продавці теж застрайкували; великі крамниці зачинені, але власники дрібних торгують самі зі своїми родинами.

— Тоді візьміть машину, — сказав я, — їдьте і закупувайте. Купуйте якнайбільше всього, що потрібне зараз чи потім придасться. Купіть ящик свічок... Ні, купіть півдесятка ящиків. А коли купите все необхідне, скажете Гарісонові, щоб приїхав по мене машиною до клубу не пізніше як об одинадцятій.

Гармед понуро похитав головою.

Містер Гарісон страйкує разом із спілкою шоферів, а я не вмію керувати машиною.

— Ого, то він страйкує? — сказав я. — Гаразд, коли доведеться вам побачити містера Гарісона, перекажіть йому, щоб він шукав собі інше місце.

— Гаразд, сер.

— А може, й ви, Гармеде, належите до спілки економів?

— Ні, сер, — відповів він. — Якби я навіть і належав, то не кинув би свого господаря в такій скруті. Ні, сер, я...

— Добре, дякую вам, — мовив я. — Тоді ви приготуйтеся, щоб їхати зі мною. Я сам керуватиму машиною, і ми запасемо стільки харчів, що витримаємо облогу.

Було перше травня — чудовий тихий день, який тільки може бути в травні. Небо ясне, ані вітерця, а повітря тепле, майже запашне. Проїздило багато автомашин, що ними правили самі власники. На вулицях повно-повнісінько людей, але спокійно. Робітники, повдягані в святкову одягу, повиходили подихати свіжим повітрям і подивитись, яке враження справляє страйк. Все було таке незвичайне, до того ж таке мирне, що я відчув задоволення. Мої нерви затремтіли від тихого збудження. Це ж була така безпечна пригода. Я спіткався з міс Чікерінг. Вона сама сиділа за кермом свого невеликого авто. Розвернувши машину, вона наздогнала мене па розі.

— О містере Корфе! — вигукнула вона. — Ви не знаєте, де можна купити свічок? Я об'їхала з десятків крамниць, і скрізь усе продано. Хіба це не жах?

Але її блискучі очі суперечили її словам. Як і всі інші з нашого кола, вона була страшенно задоволена з цього.

Дістати свічок — це була ціла пригода! Об'їхавши все місто, ми попрямували у робітничі квартали на південь від Маркіт-стріту і тільки там на одному розі знайшли невеличку бакалійню, де ще не розпродали свічок. Міс Чікерінг гадала, що одного ящика вистачить, але я переконав її взяти чотири. Мій автомобіль був великий, і я взяв цілих дванадцять ящиків. Хто його знає, як довго триватиме страйк? Я набив автомобіль мішками борошна, дріжджами, консервами та всякими іншими припасами, що про них мені нагадував Гармед, який метушився навколо і квоктав над покупками, немов стара наполохана квочка.

У той перший день страйку найцікавішим було, що ніхто не поставився до події з належною поважністю. Повідомлення робітничих організацій у ранкових газетах про те, що до страйку приготувалися і він може тривати місяць або й цілих три місяці, взяли на сміх. Одне те, що першого дня ми могли завважити, що робітники не брали участі у загальній метушні і не скуповували продуктів. Воно й зрозуміло: робітники заздалегідь тижнями й місяцями хитро і потай зносили продукти в запас. Тим-то вони й дозволили нам скуповувати все по дрібних бакалійних крамничках у робітничих кварталах.

Аж удень, прибувши в клуб, почав я відчувати першу тривогу. Там усюди панував безлад. До коктейлю бракувало маслин, служники штовхалися і незграбно метушилися, більшість присутніх були сердиті, й усі — занепокоєні. Коли я увійшов, мене стрів безладний гомін. Генерал Фолсом, сидячи в кріслі в курильні, погладжував свою величезного живота і захищався від кількох схвильованих добродіїв, що вимагали від нього яких-небудь заходів.

— Що я можу зробити, крім того, що зробив? — казав він. — Я не маю ніяких наказів з Вашингтона. Якщо ви, панове, налагодите телеграфний зв'язок, я виконаю все, що мені накажуть. А так я нічого не можу вдіяти. Перше, що я зробив цього ранку, довідавшись про страйк, це викликав

три тисячі солдатів з Президію, — три тисячі! Вони охороняють банки, монетний двір, поштові контори та всі громадські установи. Ніякого безладдя нема. Страйкарі поводяться цілком мирно. Не вимагатимете ж ви, щоб я перестріляв їх, коли вони повдягали найкращі свої манишки та комірці і гуляють по вулицях з жінками й дітьми.

— Хотів би я знати, що робиться зараз на Уолл-стріті, — почув я голос Джіммі Вомболда, проходячи повз нього.

Я міг собі уявити його тривогу, знаючи, ЩО ВІН близько причетний до Об'єднаної Західної компанії.

— Слухайте, Корфе, — заметушився біля мене Аتكінсон. — Чи справна ваша машина?

— Так, — відповів я. — А що з вашою трапилося?

— Поламалася, а всі майстерні закрито. Моя дружина застряла десь поблизу Тракі; я певен: вона затрималася на тім боці. Нізачо в світі, ні за які гроші не можна зв'язатися з нею телеграфом. Вона мала прибути сьогодні ввечері. Може, вона там голодує. Позичте мені свою машину.

— Та ви ж не зможете переїхати через бухту, — голосно сказав Голстед. — Катери не ходять. Але я вам скажу, що ви можете зробити. Он Ролінсон... Слухайте, Ролінсоне, ідіть-но сюди на хвилю. Аتكінсонові треба перевезти автомобіль через бухту. Його дружина застряла по той бік у Тракі. Чи не можете ви підійти вашою "Ларлетою" з Тіберону й перевезти автомобіля?

"Ларлета" була океанська шхуна — яхта на двісті тонн.

Ролінсон похитав головою.

— Якби я й міг підійти, то ви не знайшли б вантажників, щоб підняти машину на борт. А я не можу під'їхати "Ларлетою", бо команда судна в береговій спілці моряків і страйкує разом з усіма.

— Але ж моя жінка, може, вмирає з голоду, — почувся Аткинсонове скиглення, коли я рушив далі.

На другому кінці курильної кімнати збентежений і сердитий гурт чоловіків оточив Берті Месенера. А Берті ще більше дратував та під'юджував їх своїми глузливими зауваженнями. Берті не обходив страйк. Та й усе інше також. Він був розчарований — принаймні в усьому доброму в житті; гидота ж його не вабила. Він мав двадцять мільйонів, вкладених у певні папери, і ані разу за все своє життя й пальцем не ворухнув, аби щось заробити, — все своє багатство він дістав у спадок від батька та двох дядьків. Він скрізь побував, усе чисто бачив, усього скуштував, тільки не одружився, хоч його рішуче й наполегливо атакувало із кілька сотень гоноровитих матінок. Цілі роки він був неабиякою принадою, а проте не впіймався. Він був аж до непристойного жаданий: мало що багатий, він ще був молодий, вродливий, та й до того мав бездоганну репутацію. Чудовий спортсмен, молодий білявий бог, він робив усе досконало, всіх дивуючи, тільки що не одружувався.

Його ніщо не обходило — ні честолюбство, ні пристрасті, ані бажання робити те, що давалося йому далеко краще, ніж іншим.

— Це заклик до бунту! — вигукнув один з гурту. Другий назвав це заколотом і революцією, а третій — анархією.

— Я цього не помітив, — сказав Берті. — Весь ранок я був на вулицях. Панує цілковитий порядок. Ніколи я не бачив, щоб люди так держалися закону. Не треба приклеювати назвиськ. Нічого того нема. Просто загальний страйк, як і оголошувано. Тепер ваша черга грати, панове.

— І ми добре зіграємо! — скрикнув Гарфілд, один з транспортних мільйонерів. — Ми покажемо поганцям, де їхнє місце, цьому бидлові! Заждіть, уряд прибере їх до рук!

— Але де він, той уряд? — урвав його Берті. — Щодо вас, він міг би бути й на дні моря. Хіба ви знаєте, що тепер відбувається у Вашингтоні? Ви навіть не знаєте, чи є тепер уряд, чи немає.

— Цим уже не клопочіться, — бовкнув Гарфілд.

— А я й не клопочуся, — лінкувато всміхнувся Берті. — Мені здається, що це ви, друзі, клопочетесь. Погляньте-но, Гарфілде, у дзеркало.

Гарфілд не глянув, бо, глянувши, побачив би дуже збентеженого добродія з сивим скуйовдженим волоссям і червоним обличчям, із мстиво-лютим виразом рота, з диким блиском в очах.

— Це не гаразд, кажу я вам, — озвався малий Геневер; з його тону я зрозумів, що він товче це вже хтозна-вкотре.

— Ні, Геневере, це вже занадто, — заперечив Берті. — Ви, друзі, мені набридли. Ви всі за те, щоб брати на роботу й не спілкарів. Ви мені вуха протуркали своєю неугавною балаканиною про це і про право людини працювати. Ви роками про це розпатякували. Виступаючи з загальним страйком, робітники нічого лихого не роблять. Ще не порушено ніяких законів, ні божеських, ані людських. І не кажіть, Геневере. Ви надто довго дзвонили зовсім про інше: про надане від бога право працювати... або не працювати; отож і маєте. Поганенька й брудна бійка виходить, от що. Ви гнітили робітників і ошукували, а тепер вони з цим, самим коло вас заходилися. Чого ж вам скиглити?

Всі почали обурено заперечувати, що ніяких робітників ніколи не ошукувано.

— Ні, сер! — кричав Гарфілд. — Ми якнайкраще ставились до робітників. Ми не гнітили їх, а давали їм змогу існувати. Вони мали в нас роботу. Якби не ми, то що з ними сталося б?

— Без нас було б їм не з медом, — глузував Берті. — Ви гнобили робітників і ошукували при кожній нагоді, яка тільки траплялася.

— Ні! Ні! — почулися вигуки.

— А страйк фурманів тут, у Сан-Франціско? — спокійно провадив Берті. — Об'єднання підприємців спровокувало цей страйк, ви самі знаєте. І знаєте, що я теж про це знаю, бо сидів ось у цих самих кімнатах і чув розмови про ту боротьбу. Спершу ви самі призвели до страйку, а потім, підкупивши мера й начальника поліції, зірвали страйк. Гарненьку виставу влаштували ви, благодійники, коли придушили й ошукали фурманів.

Стривайте, я ще не скінчив. Тільки торік губернатором Колорадо обрано кандидата від робітничого списку. Але його не допустили до посади. Ви знаєте чому. Ви знаєте, як це зробили ваші брати-благодійники та капіталісти з Колорадо. То знову був привід придушити робітників. Ви три роки продержали у в'язниці голову Об'єднаної Південно-Західної асоціації гірників, обвинувативши його в убивстві, а самі тим часом розвалили асоціацію. Погодьтеся, що це таки пригнічення робітників. Тричі відхилявся, як, мовляв, неконституційний, законопроект про прибутковий податок. Хіба ж це не ошуканство? Так само, як і те, що на останньому конгресі ви провалили закон про восьмигодинний робочий день.

І вже геть цілковитим ошуканством було ваше зазіхання на принцип закритих цехів[33]. Ви знаєте, як то робилося. Ви підкупили Фарбурга — останнього голову колишньої Американської федерації праці. Він був ваш ставленець — тобто, власне, ставленець трестів та асоціацій підприємців. Ви зумисне прискорили великий страйк членів профспілок.

Фарбург зрадив цей страйк. Ви перемогли, і колишня Федерація праці розвалилася. Ви знищили її, але як на те виникла нова організація — Інтернаціональна спілка праці — найбільша й найміцніша з робітничих організацій, що будь-коли існували в Сполучених Штатах, і вся відповідальність за теперішній загальний страйк падає на вас. Ви самі розбили всі старі федерації і підштовхнули робітників до створення ІСП, а ІСП організувала цей загальний страйк, бо й далі обстоює принцип закритих цехів. І ви ще маєте нахабність казати мені у вічі, що ніколи не пригнічували й не ошукували робітників! Так я й повірю!

Тепер уже ніхто не заперечував Берті. Тільки Гарфілд промимрив на свій захист:

— Ми мусили так робити, щоб перемогти.

— Але ж я зовсім не про це, — відказав Берті. — Мене тільки заїдає, що ви скиглите, скуштувавши свого власного трунку. Скільки разів ви голодом приборкували робітничі страйки? Ну от, а тепер робітники виробили план, щоб вас голодом приборкати. Вони вимагають принципу закритих цехів, і коли цього можна досягти, заморивши вас голодом, — що ж, моріться собі.

— Але ви теж мали зиск від ошукування цих самих робітників, — єхидно зауважив Брентвуд, один з найхитріших крутіїв нашої корпорації адвокатів. — Той, хто користується краденим, не кращий за злодія, — осміхнувся він. — Ви самі безпосередньо не ошукували, але пайку свою брали.

— Це, Брентвуде, зовсім до діла не тичеться, — гостро сказав Берті. — І ви теж, як і Геневер, приплітаєте сюди моральність. Не про те ж ідеться, що справедливо, а що ні. Воно все це, як на мене, брудна гра; я просто не можу стерпіти, що ви скиглите, опинившись у становищі робітників. Звичайно, я мав зиск від ошукування робітників, і завдяки вам, добродію, я особисто не потребував виконувати брудної роботи. Ви

робили її за мене... О, повірте мені, це не тому, що я добродішніший за вас, а тому, що мій добрий батечко та його братове лишили мені чимало грошей, якими я плачу за брудну роботу.

— Якщо ви хочете сказати... — гарячкуючи почав Брентвуд.

— Стривайте, не заводьтеся! — зверхньо перебив Берті. — Не треба лицемірити в цьому злодійському лігві. Високі й урочисті слова — нехай це лишається для газет, юнацьких клубів та недільних шкіл, — це частина гри, але, ради бога, не лицемірно один перед одним. Ви знаєте — і знаєте, що я теж знаю, — як обдурено мулярів під час осіннього страйку, хто давав на це гроші, хто виконував роботу і хто мав із того зиск. (Брентвуд дуже почервонів). Усіх нас одним миром мазано, тим-то краще дати моралі спокій. І я знову кажу: провадьте свою гру, провадьте до краю, але, на бога, не скигліть, коли вам доводиться скрутно.

Коли я відійшов від цього гурту, Берті повернув на інше і почав залякувати своїх слухачів дальшим загостренням ситуації: адже харчів уже потроху бракує. І що вони з того всього думають робити? — запитував Берті. Дещо пізніше я спіткав його в роздягальні і запропонував підвезти додому.

— Цей загальний страйк таки чималий удар, — промовив він, коли ми проїздили людними, але спокійними вулицями. — Такий удар, аж із ніг збиває. Ми гав ловили, а робітники тим часом вдарили нас по найслабшому місцю — по шлунку. Я, Корфе, хочу виїхати з Сан-Франціско. Послухайте моєї поради і теж виберіться... Хоча б куди-небудь у глушину. Там бодай спокійно переждеться. Накупіть чимнаїбільше харчів і оселіться десь у наметі чи в халупі. Незабаром такі, як ми, у цьому місті помиратимуть з голоду.

Мені тоді й не снилося, до якої міри Берті мав рацію. Я вирішив, що він панікер. Щодо мене, то я волів лишитись і спостерігати цю забаву. Я підвіз Берті і, замість їхати просто до себе, подався закуповувати харчі.

На мій подив, невеликі бакалійні крамниці, де я вранці купував продукти, уже спродалися. Тоді я поїхав аж до Потреро і, на своє щастя, вдало купив ще один ящик свічок, два мішки пшеничного борошна, десять фунтів крупчатки (це для слуг) і три ящики консервів — один кукурудзи й два помідорів. З харчами певний час буде скрута, гадав я, втішений, що мені пощастило так незле припастися.

Другого ранку, коли я, своїм звичаєм, пив у ліжку каву, мені більше не вистачало газети, аніж вершків. Це незнання того, що робиться у світі, найприкріше дратувало. Та й у клубі не багато знайшлося новин. Райдер приїхав з Окленда своїм катером, а Голстед з'їздив машиною у Сан-Хозе і встиг повернутись. Вони сповістили, що там таке саме становище, як і в Сан-Франціско. Через страйк і там усе завмерло. Всі бакалійні запаси продано вищим класам. Панує цілковитий порядок. Проте що відбувалося в інших містах країни, як-от у Чікаго, Нью-Йорку, у Вашингтоні? Очевидно, те саме, що й у нас, — гадали ми, — але непокоїло, що ми нічого не знаємо напевно.

Трохи новин мав генерал Фолсом. Спробувано розмістити по телеграфних конторах військових телеграфістів, але хтось перерізав дроти в усіх напрямках. То був перший' незаконний вчинок робітництва, і генерал вважав, що це наслідок змови. По радіо він зв'язався з Бенішією. Телеграфну лінію аж до Сакраменто охороняли на всьому шляху патрулі солдатів. На яку хвилину пощастило встановити зв'язок із Сакраменто, але десь ізнову перетято дроти. Генерал Фолсом був переконаний, що такі самі спроби зв'язатися робили власті в усіх кінцях континенту, проте чи мали ті спроби успіх — невідомо. Його турбувало, що всюди поперерізувано дроти. Він пояснював це тільки добре організованою змовою. Він жалкував також, що уряд досі не здійснив свого проекту спорудити цілу мережу радіостанцій.

Дні приходили й минали, та все без змін. Нічого не траплялося. Загострене збентеження помалу вщухло. Вулиці вже не були такі людні. Робітники тепер не виходили в місто, щоб подивитись, як ми сприймаємо страйк. Автомобілів теж поменшало. Майстерні й гаражі були

позакривані, і коли часом машина ламалася, її доводилось кидати. Зчеплення в моєму автомобілі перестало діяти, і ні за які гроші його не можна було полагодити. Тепер і мені довелося ходити пішки. Сан-Франциско завмер, і ми не знали, що відбувається по всій країні. Але відсутність відомостей спонукала до висновку, що вся країна завмерла так само, як і Сан-Франциско. Часом по місту розліплювано робітничі відозви — їх надруковано ще кілька місяців тому, а це ясно доводило, як ґрунтовно ІСП готувалася до страйку. Кожну дрібницю завчасу обмірковано. Жодного насильства ще не трапилося — хіба те, що солдати розстріляли кількох чоловік, які перерізували дроти, але міська біднота вже голодувала, виявляючи зловісні ознаки неспокою.

Діловики, мільйонери і правники влаштовували збори та ухвалювали резолюції, однак ніяк було їх оприлюднити — навіть надрукувати ті ухвали не було змоги. Єдине — що ті збори спонукали генерала Фолсома зайняти військом гуртові склади борошна, зерна та різного краму. Зробили це саме вчасно, бо брак харчів уже гостро відчувався в домах заможних людей і треба було запровадити нормування хліба. Я знав, що мої слуги почали кривитися, і запаси харчів у мене танули разюче швидко. Аж потім я довідався, що кожен мій слуга тяг, що міг, припасуючи харчів для себе.

Коли ввели нормування хліба, постали нові труднощі. Запасів у Сан-Франциско було небагато, і їх вистачило б ненадовго. Організовані робітники, ми це добре знали, мали свої власні запаси, однак всі вони ставали в черги по хліб. Отже, припаси генерала Фолсома меншали страшенно швидко. Бо ж і як могли солдати відрізнити бідно одягненого громадянина середнього класу від члена ІСП або просто злидаря? І перший, і останній мали право на харч, але солдати не знали всіх членів ІСП в місті, а їхніх жінок, синів та дочок і поготів. У пригоді стали підприємці, і кількох розпізнаних членів спілки викинули з черги, та це нічого не зараджувало. Далі справа погіршала ще тим, що урядові судна, які приставляли харчі з військових складів на острові Мер до острова Ейнджел, спорожнили всі тамтешні склади. Солдатам їхню пайку уділялося тепер з конфіскованого провіанту, і то в першу чергу;

Початок кінця наближався. Помітні стали прояви насильства. Закон та порядок зникли і — мушу сказати — зникли саме серед мешканців міських нетрищ та представників вищих верств. Організовані робітники досі підтримували цілковитий лад. Та чом би й ні — вони ж мали вдосталь їжі. Пригадую, якось пополудні я застав у клубі Голстеда й Брентвуда, як вони шепотілися в кутку. Вони запропонували мені одну ризиковану справу. Брентвудова машина була ще зовсім справна, і вони надумалидесь украсти корову. Голстед мав довгого різницького ножа й сокиру. Ми поїхали на околицю міста. Де-не-де паслися корови, але їх стерегли господарі. Ми подалися шукати далі і, їдучи на схід, на пагорках близько Гантере Пойнту надібали корову, яку стерегла мала дівчинка. Біля корови паслося й теля. Ми не гаяли часу на розмови. Дівчинка, знявши крик, утекла, а ми тим часом зарізали корову. Я проминаю подробиці, бо вони не вельми принагідні — адже до такої роботи ми були незвичні й виконували її дуже незграбно.

Зі страху ми дуже спішилися, проте не встигли скінчити, коли почули крики і побачили кількох людей, що бігли просто на нас. Ми покинули здобич і накивали п'ятами. На наш подив, нас не переслідували. Оглянувшись, ми побачили, як ті люди швидко розрубували м'ясо. Вони, либонь, були з такої самої братії. Ми вирішили, що там вистачить на всіх, і повернули назад. Те, що сталося по цьому, годі й описати. Над здобиччю ми билися й сварились, наче ті дикуни. Пригадую, Брентвуд вівся чисто як звір: він хапав, гарчав і загрожував убити кожного, хто не дасть нам належної пайки.

Поки ми отак паювалися, на сцену вихопились нові лицедії. Цей раз то були грізні охоронці громадського спокою — члени ІСП. їх привела дівчинка. Озброєні вони були батогами та дрюччям, і було їх з двадцяті. Дівчинка підстрибувала зі злості, сльози лилися їй по щоках, і вона кричала: "Всипте їм! Всипте їм! Це все той дядько в окулярах! Дайте йому по пиці! По пиці! " "Дядько в окулярах" — то був я, і мені таки дали по пиці, хоч я не розгубився і спершу скинув окуляри. Лишенько, як же нам перепало! Ми сипонули врозтіч. Брентвуд, Голстед і я втекли до

машини. З носа Брентвудові дзюрила кров, щоку Голстеда перетяла червона смуга від батога, що гадюкою вп'явся в неї.

І ось коли гонитва скінчилася і ми добігли до машини, позад неї знайшлося перелякане теля. Брентвуд застеріг нас припинити, а сам скрався до теляти, як вовк або тигр. Ножі й сокири ми покинули на бойовищі, але Брентвуд ще мав руки, і він качався по землі з тим бідним телятком, душачи його. Потім ми вкинули свою здобич у машину, накрили одежиною і рушили додому. Та наші знегоди лише починалися. У нас лопнула шина. Полагодити її ми не мали жодної змоги, а вже смеркало. Тоді ми покинули машину, а Брентвуд з покритим одежиною телям на плечах пішов попереду, задихаючись і заточуючись. Ми по черзі несли теля, знемоглися вкрай, та ще й загубили дорогу. Проблукавши кілька годин, ми натрапили на зграю якихось хуліганів. То не були члени ІСП, і гадаю, що вони так само зголодніли, як і ми. В усякому разі, їм припало теля, а нам — стусани. Брентвуд усю дорогу лютував, наче божевільний. Він і справді у своїй пошматованій одежі, з опухлим носом та підбитими очима, скидався на божевільного.

Після цього ми вже до корів не бралися. Генерал Фолсом послав свої загони реквізувати всіх корів, і більшість того м'яса припала на його військо та на міліцію. Шкода й винуватити було генерала: його обов'язок був підтримувати закон і порядок, і він це здійснював з допомогою солдатів, тож і мусив перш за все їх годувати.

Тоді саме й почалася велика паніка. Заможні поспішали втекти з міста, а за ними й біднота, перейнявшись тим безтямним страхом. Генерал Фолсом утішався: із Сан-Франціско вибралося принаймні 200 000 чоловік, а це дуже полегшило проблему харчування.

Я добре пам'ятаю той день. Вранці я з'їв скоринку хліба. Другу половину дня я простояв у черзі і лише ввечері повернувся додому, стомлений і нещасний, принісши чвертку рижу та шматочок свинячої грудинки. На порозі зустрів мене Браун. Лице його було виснажене й стривожене. Він сказав мені, що вся челядь розбіглася і залишився він сам.

Мене зворушила його відданість, і, довідавшись, що він цілий день нічого не їв, я поділився з ним своєю їжею. Ми зварили половину рижу й половину грудинки, поділилися порівно, а решту лишили на ранок. Я ліг спати, не вгамувавши голоду, і всю ніч неспокійно крутився. Вранці я виявив, що Браун теж покинув мене, вкравши, на превеликий мій подив, решту рижу й грудинки.

Цього ранку зібралася в клубі тільки купка похмурих завсідників. Служників не було зовсім: геть усі втекли. Я помітив, що срібло зникло, і здогадався, де воно поділося. Обслузі воно не припало, гадаю, з тієї причини, що члени клубу здогадалися взяти його раніше. Вони розпорядилися тим сріблом просто. На південь від Маркіт-стріту, у житлах членів ІСП, господині обмінювали на срібло досить непогані харчі. Я повернувся додому. Так і є, моє срібло теж геть-чисто зникло, крім одного масивного кубка. Я загорнув його і також поніс на південь від Маркіт-стріту.

Під'ївши, я побадьорішав і повернувся в клуб довідатись новини. Геневер, Колінз і Дейкон якраз виходили з клубу. Всередині вже порожньо, сказали вони і запросили мене з собою. Вони пояснили, що збираються виїхати з міста Дейконовими кіньми, і сказали, що й для мене знайдеться коняка. Дейкон мав четверо чудових цугових коней, яких він, звісно, хотів урятувати, бо генерал Фолсом натякнув йому, що завтра всі коні, які ще є в місті, рекуізують на харч. Коней лишалося небагато — десятки тисяч їх було випущено за місто, коли в перші дні забракло сіна й вівса. Пригадую, що Бердел, який мав велике фурманське підприємство, випустив на волю триста биндюжних коней. Коли рахувати, що кожен кінь коштує п'ятсот доларів, то це становить суму в 150 000. Спершу він сподівався повернути більшість коней, коли скінчиться страйк, та ба! Коней поїли втікачі із Сан-Франціско. Через недостачу їжі почали вже забивати на харч і військових мулів та копей.

На щастя, у Дейкона в стайні був чималий запас сіна й вівса. Ми роздобули чотири сідла; коні були добрі, баскі, хоч і не звикли ходити під сідлом. Проїжджаючи вулицями, я згадав, як виглядало Сан-Франціско

під час великого землетрусу, але теперішнє Сан-Франциско справляло ще сумніше враження. Не якийсь природний катаклізм був тому причиною, а скорше тиранія робітничих спілок. Ми проїхали повз Юніон-сквер, проминули театр, готель, район магазинів. Вулиці порожнювали. Де-не-де стояли автомобілі, покидані там, де вони поламались або де забракло бензину. Не було ніяких ознак життя, тільки зрідка траплялися полісмени та солдати, що охороняли банки й громадські установи. Раз ми наскочили на якогось члена ІСП, що наліплював свіжу відозву. Ми спинилися прочитати її.

"Наш страйк проходить у цілковитому порядку, — було надруковано, — і ми додержимо порядку до кінця. Скінчиться страйк тоді, коли задовольнять наші вимоги, а це станеться тоді, коли ми голодом підкоримо наших підприємців, так само, як у минулому голодом часто підпорювали нас".

— Так говорив і Месенер, — мовив Колінз. — Щодо мене, то я готовий скоритись, тільки не буде в мене до цього нагоди. Я вже, мабуть, цілий вік не їв уволу! Хотів би я знати, яка на смак конина?

Ми спинилися прочитати ще одну відозву:

"Коли ми побачимо, що наші підприємці ладні скоритися, ми допустимо їх до телеграфу і дозволимо об'єднанням підприємців Сполучених Штатів зв'язатись між собою. Але ми пропустимо тільки те, що має зв'язок із нашим замиренням".

Ми поїхали далі, перетяли Маркіт-стріт і незабаром опинилися в робітничому районі. Тут уже не було спорожнілих вулиць. Біля воріт стояли, позбиравшись невеликими гуртами, члени ІСП. Щасливі, нагодовані діти бавились на вулиці, а гладкі господині сиділи на східцях ганків і цокотіли язиками. Кожне глузливо до нас приглядалося, а малі діти бігли слідком і кричали: "Гей, містере, чи ви не голодні? " Одна жінка з немовлям на руках гукнула Дейконові: "Гей, товстуне, я дам вам за

вашого коника попоїсти шинки з картоплею, смородинового варення, білого хліба, консервованого масла, та ще дві чашки кави! "

— Чи не зауважили ви, що останніми днями, — звернувся до мене Геневер, — на вулицях не стало бродячих собак?

Я це зауважив, але не надав цьому значення. Був найслухніший час виїздити з нещасливого міста, далі чекати було ніяк. Врешті нам вдалося виїхати на шлях до Сан-Бруно, і ми попрямували на південь. Я мав віллу поблизу Менлова, і саме то й була наша мета. Але незабаром ми побачили, що поза містом становище куди небезпечніше. У місті бодай солдати та ІСП пильнували ладу, а по селах панувала анархія. Двісті тисяч чоловік втекло з Сан-Франціско, і ми мали безліч доказів того, що вони були наче армія сарани.

Вони змели геть-чисто все. Бійки й пограбунки стали звичайним явищем. То тут, то там над дорогою натрапляли ми на трупи і бачили обгорілі руїни ферм. Юрба повалила огорожі й витолочила ниви. Всю городину повикопували голодні орди. Всіх курей і тварин на фермах повірізували. І таке діялось на всіх головних шляхах, що розходилися від Сан-Франціско. Де-не-де, далі від битого шляху, фермери боронили своє майно за допомогою рушниць і револьверів і досі ще зберегли свою власність. Вони застерігали нас не підходити і відмовлялися від будь-яких переговорів. Усі ті руйнування та насильства чинила й наубогіша біднота, й вищі класи. Члени ІСП, маючи вдосталь запасів, спокійнісінько відсиджувалися по своїх мешканнях у місті.

Незабаром ми й навч переконались, яке сутужне стало становище. Праворуч від нас розітнулися крики й постріли з рушниць. Зовсім близько продзижчали кулі. В кущах щось затріщало, і через дорогу перед нами проскочив добренний вороний кінь-биндюжник. Ми тільки помітили, що він кульгав і спливав кров'ю. За ним бігло троє солдатів. Вони гналися поміж дерев, які стояли ліворуч. Ми чули, як солдати перегукувалися. Четвертий солдат вискочив з правого боку, сів на валуні і витер піт з обличчя.

— Міліція, — прошепотів Дейкон. — Дезертири.

Солдат усміхнувся до нас і попросив сірника. На Дейко-

нове запитання: "Що сталося? " — він повідомив, що міліціонери дезертують. "Не дають жертв, — пояснив він. — Вони годують тільки регулярних". Ми також довідались від нього, що з тюрми на острові Алькатраз випущено злочинців, бо їх більше нічим годувати.

Ніколи я не забуду видовища, на яке ми натрапили. Дорога несподівано повернула. Над головою — склепіння дерев. Сонце пробивається крізь гілля. Літають метелики, а з полів лине спів жайворонків. І ось перед нами великий туристський автомобіль. Біля нього і в ньому кілька трупів. Картина була ясна. Власники автомобіля тікали з міста, банда хуліганів з міської голоти наскочила й повбивала їх. Це сталося в останню добу. Свіжорозкриті бляшанки м'ясних та фруктових консервів пояснювали причину нападу. Дейкон оглянув трупи.

— Я так і думав, — сказав він. — Я їздив у цьому автомобілі. Це Перітони — уся родина. Маємо пересторогу надалі.

— Але ж у нас нема харчів, то чого б на нас нападали, — заперечив я.

Дейкон показав на коня, яким я їхав, і мені стало ясно.

Ще вранці Дейконів кінь загубив підкову. Крихке копито тріснуло, і кінь почав шкандибати. Дейкон відмовився їхати ним далі, але й не хотів його кинути. На його прохання, ми рушили далі самі; він думав іти пішки й вести коня і приєднатись до нас у моїй віллі. Проте більше ми його не бачили і так і не довідались, як він загинув.

Близько першої години ми прибули в місто Менлов, вірніше на те місце, де був колись Менлов, бо там лишилися самі руїни. Скрізь валялися трупи. Ділова частина міста, так само як і житлові квартали,

згоріла. Деякі будинки ще стояли, але до них годі було підступитися. Коли ми наближалися, на нас стріляли. Ми зустріли жінку, що шукала чогось серед димних руїн свого дому. Перший напад, розповіла вона, вчинено на магазини; з її розповіді ми уявили картину, як лютий голодний та галасливий натовп наскочив на жменьку городян. Мільйонери й голота пліч-о-пліч билися за їжу, а діставши її, билися один з одним. Ми довідалися, що так само пограбовано місто Пало-Альто та Стенфордський університет. Перед нами простяглися безлюдні, пустельні лани, і ми вирішили, що розумніше повернути до моєї вілли. Вона притулилася за три милі на захід, між горбами передгір'я.

Їдучи, ми бачили, що спустошення не обмежилось тільки головними шляхами. Авангард утікачів тримався доріг, грабуючи поблизькі містечка; ті, що сунули за ними, розпорошувалися по ширшій околиці, змітаючи все, наче великою мітлою. Мій будинок, збудований з бетону й цегли, вкритий черепицею, витримав пожежу, але всередині вигорів дощенту. У вітряку ми знайшли тіло садівника; навколо валялися гільзи. Він витримав, либонь, добрий бій. Але двох робітників-італійців, економки та її чоловіка ми не знайшли й сліду. Ані живої душі не лишилося. Телята, лошата й уся свійська птиця та чистокровна худоба щезли. В кухні і на плиті, де юрба варила собі страву, панував безлад. Так само й численні погаслі вогнища в дворі свідчили, яка сила люду їла й ночувала тут. Чого вони не з'їли, те забрали з собою. Нам не залишилося ні крихти.

Решту ночі ми просиділи, даремно ждучи Дейкона, а вранці з револьверами в руках відбилися від півдесятка мародерів. Потім ми забили одного Дейконового коня і заховали те м'ясо, що зразу не подужали з'їсти. Удень Колінз вийшов прогулятися, але так і не повернувся. Геневер уже не міг більше zostаватись і волів тікати далі, аж я насилу вмовив його подождати до ранку. Щодо мене, то я був переконаний, що кінець загального страйку близько, і вирішив повернутися до Сан-Франціско. Отже, вранці ми з Геневером розпрощалися: він, прив'язавши до сідла п'ятдесят фунтів конини, рушив на південь, а я, з таким самим вантажем, попрямував на північ. Малому

Геневерові пощастило викрутитись, і він, запевне, до самої смерті нав'язуватиметься кожному, розповідаючи про свої тодішні пригоди.

Я повертався дорогою до Белмонту, і там троє міліціонерів пограбували мою конину. Вони сказали, що становище не змінилося, а хіба погіршало. ІСП запасла досить харчів і витримає цілі місяці. Коли я доїжджав до Бадена, душ дванадцяттеро відняли у мене коня. Двоє з них були полісмени з Сан-Франціско, а решта солдати. Це було зловісно. Мабуть, уже дійшло до краю, якщо дезертують регулярні війська! Коли я рушив пішки далі, вони розпалили вогнище, і останній Дейконів кінь лежав на землі забитий.

Так мені й далі велося: я звихнув собі ногу в кісточці і зміг добутися тільки південних околиць Сан-Франціско. Всю ніч я вилежав надворі, тремтячи з холоду і згораючи в пропасниці. Два дні так пролежавши, я до того знесилів, що не міг ворухнутися, і аж третього дня, коли зробив собі саморобні милиці, пошкандибав у місто. Я дуже охляв, бо вже три дні не мав у роті й ріски, і ледве переставляв ноги. То був день нестерпної муки й кошмарів. Назустріч мені, наче вві сні, проходили сотні солдатів регулярних військ, простуючи в протилежному напрямку, і сила полісменів з родинами; жили вони великими гуртами, щоб разом оборонятися.

Входячи в саме місто, я згадав про дім того робітника, де проміняв срібний кубок, і голод погнав мене в тому напрямку. Вже смеркало, коли я туди дошкутильгав. Я звернув у провулок і, вибравшись східцями на ганок чорного ходу, знемігся і впав. На щастя, я дістав милицею до дверей і постукав. Тоді я, мабуть, зомлів, бо опритомнів уже в кухні. Лице моє було мокре від води, а в рот мені вливали віскі. Я задихався, тремтів і силкувався щось сказати. Я заговорив про те, що не маю більше срібних кубків, але що потім заплачу їм, коли вони дадуть мені чогось поїсти. Проте господиня перебила мене.

— От бідолаха! — мовила вона. — Хіба ви не чули? Страйк скінчився сьогодні вдень. Звичайно, ми нагодуємо вас чим-небудь.

Вона заметушилася, відкриваючи бляшанку з грудинкою і збираючись її смажити.

— Будь ласка, дайте мені зараз трошки, — попросив я і став їсти холодне м'ясо на шматочкові хліба, а її чоловік тим часом розповів мені, що вимоги ІСП задоволено. З полудня пущено телеграф, і об'єднання підприємців пішли на поступки. А що у Сан-Франціско не лишилося жодного підприємця, то за них вів перемови генерал Фолсом. Поїзди й пароплави підуть взавтра вранці, і тоді ж таки почнуть працювати всі інші установи.

Так скінчився загальний страйк. Не приведи боже вдруге таке бачити. То гірше за війну! Загальний страйк — то щось жорстоке й неморальне, а людський розум повинен керувати промисловістю якось раціональніше. Гарісон знову працює в мене за шофера. Така була частина умов ІСП: щоб усіх її членів поновлено на їхній колишній роботі. Браун не повернувся, але решта слуг знов у мене. Я не мав сили відмовити їм, цим бідним створінням, бо їм теж довелося скрутно тоді, коли вони повтікали з моїми харчами і сріблом. Та тепер я й не міг би їм відмовити: всі вони члени ІСП. Тиранія організованої праці переходить уже всякі межі! Щось треба таки зробити!

МОРСЬКИЙ ФЕРМЕР

— Це йде карантинний катер, — сказав капітан Макелрат.

Лоцман щось буркнув на відповідь, а шкіпер перевів бінокля з катера на смужку берега і вище — до Кінгстена, а потім поволі на північ — до Гаут-Геда.

— Саме приплив, і ми будемо в доку за дві години, — запевнив лоцман, намагаючись бути веселим. — В кінець доку, так?

Тепер шкіпер пробурчав:

— Ну й дублінська днина!

І знову шкіпер пробурчав. Його стомила бурхлива вітряна ніч в Ірландському морі, безсонні години на містку. Його стомила вся ця подорож — два роки й чотири місяці далеко від рідного порту, вісімсот п'ятдесят днів за судновим журналом.

— Справжня зимова погода, — озвався помовчавши шкіпер. — Міста й не розгедиш. Цілісінький день литиме.

Капітан Макелрат був невеличкий чоловік, такого зросту, що з-поза парусинової ослони на містку судна виставала тільки-но голова. Лоцман і третій помічник здавалися високими проти нього, так само і стерновий — моцак-німець, дезертир з військового корабля, якого він договорив у Рангуні. Проте недостача кількох дюймів не уймала здібностей капітанові Макелрату. Принаймні так гадала компанія, і так само гадав би й він сам, якби мав доступ до свого старанно й докладно заповненого послужного списку в архіві контори. Але компанія ні разу й не натякала на своє довір'я до нього. Це було не в звичаях компанії, бо вона мала принцип: ніколи не давати своїм службовцям нагоди думати, що вони незамінні або хоча б надзвичайно цінні; тому вона щедро осуджувала їх і ніколи не хвалила.

Та й що-бо таке якийсь там капітан Макелрат, як не простий собі шкіпер, один з восьмидесяти шкіперів, що командували вісімдесятьма суднами компанії на всіх морських гостинцях та путівцях?

На головній палубі два китайці-кочегари несли сніданок, ступаючи по іржавому залізному покриттю, що не раз зазнавало сили й люті морських хвиль. Один моряк спускав линву, протягнену від бака понад люки й вантажні коловороти аж до трапа.

— Тяжкий був рейс, — зауважив лоцман.

— Еге ж, часом добре дошкуляло, та то дарма. Шкода тільки, що згаяно багато часу, а я ненавиджу гаяти час.

Кажучи так, капітан Макелрат розглянувся вперед і назад, а лоцман, стежачи за його поглядом, побачив німе, але виразне пояснення, чого саме згаяно час. Димар, пофарбований знизу на брунатне, побілів від шару солі, а трубка свистка зблиснула кришталево на сонці, що випадково в цю мить прозирнуло крізь хмари. Рятувального човна на лівому борту не було, і залізні шлюпкові трами були зігнуті й викручені, що свідчило про страшенну силу морських валів, які мотлошили старого "Тріапсіка". Шлюпбалки з правого борту так само порожнювали, а розбиті уламки другого рятувального човна валялися біля розбитого люка машинного відділення, закритого брезентом. Внизу, біля правого борту, лоцман побачив потрощені двері кают-компанії, тепер абияк загороджені, щоб не заливало хвилею. Трохи далі боцман з матросом знімали з вантів димаря величезну мотузяну прямокутну сітку, що не подужала стримати ті люті хвилі.

— Двічі я казав власникам про ці двері, — промовив капітан Макелрат. — А вони все, мовляв, що й так добре. Але того разу шторм був страшнючий, хвилі просто неймовірні.

І ото найбільша зірвала двері й шпурнула просто на стіл в кают-компанії. Та й механікову каюту розтрощила. Ото він мав прикрість!

— Хвиля нічогенька, либонь, була, — співчутливо зауважив лоцман.

— Т'авжеж. Діялося щось незвичайне. Отоді загинув і мій помічник. Він стояв зі мною на містку, і я наказав йому перевірити клини на першому люку. Я не був у ньому певний, бо туди добиралася вода. Не подобалось мені це, і я вже думав, чи не лягти в дрейф до ранку, аж тут хвиля як лянула — вище містка. Величезна — страх яка! Навіть

нам на містку перепало. Спершу я й не помітив, що зник помічник, бо стільки було замороки: двері забити, закрити брезентом люк. Аж потім гля'— його ніде й нема. Стерничий казав, що бачив, як він сховався трапом, саме коли насунула хвиля. Шукали його на прові, шукали в каюті, в кочегарці, тоді на нижній палубі і аж там його знайшли, — лежав по обидва боки щита парової труби.

Лоцман круто лайнувся на знак подиву й жаху.

— Еге ж, — стомлено вів далі шкіпер, — по обидва боки парової труби. Кажу-бо — розтяло його вподовж, як оселедця. Хвиля, мабуть, підхопила його на верхній палубі, скинула вниз і вдарила головою об щит. Той щит врізався в нього, як у масло, пройшов між очей і крізь усе тіло, так що одна нога й рука опинилася по один бік щита, а друга нога й рука — по другий. Кажу-бо, моторошно було й дивитись. Ми склали його до купи, загорнули в парусину та й спустили в море.

Лоцман знову вилаявся.

— Та це дарма, втрата була невелика, — запевнив його капітан Макелрат. — З того помічника моряк був кепський. Свинопас із нього, може, й вийшов би, а сюди даремно вій поліз.

Кажуть, є три різновиди ірландців: католики, протестанти й північні ірландці. Оці північні ірландці — переселенці з Шотландії. Капітан Макелрат був саме з північних ірландців, і нічим він так не дратувався, як тим, коли з вимови його приймали за шотландця, що таки частенько траплялося. Затятий ірландець, він міцно тримався всього свого, хоч трохи й копив губу, коли згадували про південних ірландців або навіть і про оранжистів[34]. Сам він був пресвітеріанин, дарма що в його громаді лишилось яких п'ятеро чоловік, котрі сходилися на збори оранжистів. Батьківщиною його був острів Мак-Гіл, де сім тисяч чоловік жили так дружно й тверезо, що на весь острів був тільки один полісмен, а шинків і зовсім не заводилося.

Капітан Макелрат не любив моря і ніколи ним не переймався. Воно було йому засобом до життя, ото й тільки, воно було місцем, де він працював, як інший працює на фабриці, в майстерні чи конторі. Романтика зроду-віку не співала йому звабливої пісні, і дух пригодництва ніколи не розпалював його крові. Уявою він не міг похвалитись. Дива морських глибин не вражали йому душі. Шквали, урагани, смерчі, припливи та відпливи були для нього тільки перешкодою в дорозі, що дошкуляли судну на морі, а капітанові на містку, — тільки перешкодою, і нічим більше. Він на них дивився, а проте не бачив їх, оті дива й химерії далеких країн. Чи то западала йому в очі бронзова пишнота тропічних морів, чи то подмухали в лице грізні вихри на півночі Атлантики або ж далеко на півдні Тихого океану, — у спогадах його лишилися тільки розбиті двері кают-компанії, залита палуба й люки, витрата вугілля понад норму, довгі переходи і змита несподіваною зливою свіжа фарба.

— Я свій справунок знаю, — часто мовляв він. Але поза тим "справунком" було все те, чого він не знав, все, на що він дивився очима смертного, а проте не уявляв, що воно існує. Що він знав свій "справунок", судовласники були певні, бо інакше не доручили б йому командувати "Тріапсіком" — кораблем на три тисячі реєстрових тонн, місткістю на дев'ять тисяч тонн вантажу і оціненим у п'ятдесят тисяч фунтів.

Він став моряком не з любові до моря, а тому, що така йому випала доля, тому, що в батька він був молодший, а не старший син. Острів Мак-Гіл був невеликий, і землі там вистачало тільки на певну кількість посельців. Для рівноваги зайве населення — і чимало його було — мусило шукати заробітку на морі. Так велося протягом поколінь. Старший син діставав у спадщину від батьків ферму, а молодший ішов на море і скоротив солону воду. Отож і Дональд Макелрад, фермерів син і душею фермер, мусив кинути ту землю, яку любив, і піти на море, яке ненавидів. Але така була його доля: розорювати море. І розорював він його вже двадцять років — уміло, байдужно, розсудливо, дбайливо й щиро, почавши з юнги та матроса. Далі він став помічником і капітаном вітрильника, звідти перейшов на пароплав і став другим помічником, тоді

першим і кінець кінцем капітаном; спершу командував малими суднами, далі більшими і нарешті став капітаном на старому "Тріапсіку"; було це, звісно, старезне судно, але варте своїх п'ятдесяти тисяч фунтів: воно могло ще витримати багато штормів, тягаючи по морях свій вантаж на дев'ять тисяч тонн.

Із містка "Тріапсіка", з такого високого поста, що він досяг у змаганні з іншими, він дивився на дублінський порт перед ним, на місто, спохмурніле під темним небом вітряного дня, на переплутаний візерунок щогл і снастей у гавані.

Він повертався, двічі об'їхавши навколо світу, після нескінченних мандрівок по далеких морях повертався додому, до жінки, якої не бачив двадцять вісім місяців, до дитини, якої ще зовсім не бачив і яка вже ходила й говорила. Він помітив, як унизу з дверей на баку, наче кролі з сажа, винурювали кочегари та прибиральники і заіржавленою палубою бралися на корму — на огляд до портового лікаря. То були китайці з безвиразними, подібними до сфінксів, обличчями; та й ходили вони якось незграбно, волікши ноги, наче грубе взуття було зтяжке для їхніх худих ніг.

Він дивився на них і нікого не бачив, проводячи рукою попід дашком кашкета і машинально ворущачи рудувату чуприну. Бо те, що відбувалося перед ним, становило тільки тло його мирних видив, які не раз виникали протягом довгих ночей на містку, коли старий "Тріапсік" гойдався на бурхливих хвилях океану, коли палубу заливало, а снасті рипіли під натиском вітру чи то в сніговицю, чи в тропічну зливу. У видивах своїх він бачив ферму, хату, господарські будівлі під стріхою, дітей, що бавляться на сонці, свою добру дружину на порозі, чув, як мукали корови, квоктали кури й били копитами коні в стайні, а поряд була батькова ферма, далі — хвилясті лани, обгороджені й дбайливо оброблені, розлеглі аж до гребенів невеликих пагорбів. Таке було його видиво, його мрія, його Романтика і Пригода, мета всіх його зусиль, найвища винагорода за те, що скородив він солону воду і прокладав довгі-довгі борозни навколо цілого світу, женучи по морях свого плуга.

Цей чоловік, що стільки мандрував, був простіший і невибагливіший у своїх мріяннях навіть за іншого селяка. Його батькові пішов сімдесят перший рік, але він жодної ночі ніде не ночував, окрім на своєму ліжку, у своєму власному домі на острові Мак-Гіл. На думку капітана Макелрата, ото був ідеал життя, і він дивувався, що є такі люди, які без жодного примусу кидають ферму і йдуть у море. Він об'їздив увесь світ і знав його незгірш як котрийсь швець, що вік пересиджує у своїй майстерні, знає своє село. Капітанові Макелрагу світ був селом. В уяві він бачив вулиці на тисячу миль завдовжки, а то й довші; провулки, що огинають бурхливі миси або ведуть у тихі затоки, перехрестя, від яких в один бік шлях ішов до квітучих країв і теплих морів, а в другий — до невпинних штормів та грізних крижаних гір, де панують дужі західні вітри. Яскраво освітлені міста видавались йому крамницями па цих довгих вулицях — крамницями, де укладають угоди, набивають засіки, навантажують чи вивантажують товари, де від своїх господарів з Лондона він одержує накази, куди йому далі пливати довгими морськими вулицями — по новий вантаж чи везти товари туди, де ваблять шилінги та пенси і куди страхівники не забороняють іти кораблям. Але й нудота ж оті всі мандри! Якби не потреба в насущникові, то й зовсім би вони ні до чого.

То було в Кардіфі два роки й чотири місяці тому, як він востаннє попрощався з жінкою, вирушивши до Вальпарайсо з вантажем вугілля 9 тисяч тонн. Із Вальпарайсо він порожняком поплив до Австралії — це шість тисяч миль, та ще й шторми, і з пальним скрута. Навантажившись там вугіллем, проїхав сім тисяч миль до Орегону, а звідти — ще більше з різним вантажем до Японії та Китаю. Потім до Яви, де навантажив цукор для Марсея, а тоді через Середземне море в Чорне і звідти в Балтімору, везучи туди хромову руду. Але їх потіпав шторм, знову не стало вугілля, і довелося заїхати на Бермуди. Далі був терміново зафрахтований до Норфолка, штат Вірджінія, а звідти, навантаживши якесь підозріливе контрабандне вугілля, поплив до Південної Африки з наказу підозріливого комірника-німця, що його посадили на борт фрахтувальники судна. Потім подалися на Мадагаскар, роблячи, згідно волі комірника, по чотири вузли; тут зродилася думка, чи не знадобиться це вугілля російському флотові. Різні непорозуміння, затримки, довге

чекання на морі, міжнародні ускладнення (увесь світ зацікавився старим "Тріапсіком" та його контрабандним вантажем), і ось вони їдуть до Японії у військовий порт Сасебо. Повернувшись до Австралії, знову зафрахтовані, вони набрали усякого краму в Сіднеї, Мельбурні та Аделаїді і повезли до островів Маврікія, у Лоренсо Маркес, у Дурбан, у затоку Алгоа, в Кейптаун. Тоді до Цейлону — по нові розпорядження, а далі до Рангуна вантажитись рижем для Ріо-де-Жанейро. Звідти — до Буенос-Айреса, де навантажили маїс для Англії або для континенту, дорогою спинились у Сент-Вінсенті і, одержавши там наказ, рушили до Дубліна. Два роки й чотири місяці — вісімсот п'ятдесят днів, згідно судового журналу, — роз'їздили вони взад і вперед на сотні миль тисячомильними морськими вулицями, аж урешті повернулися до Дубліна. І йому це все вкрай оприкрилося.

Мале буксирне судно підхопило "Тріапсік", почувалася команда, і, з грюкотом та стукотом, повільно посуваючись то вперед, то вбік, старий, побитий негодами морський волоцюга просунувся в глибину доку. З корми і з прови викинули на берег линву, а біля доку вже зібрався невеликий гурт щасливців, що завжди живуть на суходолі.

— Стоп! — густим басом наказав капітан Макелрат, і третій помічник крутнув ручку машинного телеграфу.

— Перекинути трап! — скомандував другий помічник і, коли наказ виконали, сказав: — Ну, тепер гаразд!

Перекинути трап — це було останнє завдання, а "тепер гаразд" означало, що команда вже вільна, рейс закінчено. Матроси нетерпляче посунули по іржавій палубі, де вже лежали їхні спаковані речі, налагоджені на берег. Всі вже відчували подих землі; те саме й шкіпер відчував, коли буркнув лоцманові прощальне "бувайте", а сам спустився в свою каюту. На палубі скупчилися біля трапа митні урядовці, інспектор, службовці агентств та вантажники. Швидко віддавши належні розпорядження, капітан залишився із самим агентом, котрий мав супроводити його до контори.

— Чи сповістили ви дружину? — замість привітання спитав капітан в агента.

— Так, телеграмою, тільки-но довідались про ваше повернення.

"Вона, мабуть, приїде вранішнім поїздом", — вирішив шкіпер і пішов умитися й змінити одягу.

Він востаннє скинув оком на каюту і на дві фотокартки на стіні — одну дружини, а другу дитини, якої ще й не бачив. Потім він перейшов до кают-компанії, обшитої кедровими та кленовими панелями, де стояв довгий стіл, за яким він їв сам-один увесь цей нудний час мандрів, хоч там вистачило б місця й на десятьох. Ані сміху, ні балачок, ні суперечок ніколи не було чути в цій їдальні. Він їв мовчки й нахмурено, мовчав і той азіат, що, безгучно рухаючись, йому слугував. І враз капітанові спало на думку, який же самотній він був оці два роки з гаком. Усі прикrostі й тривоги доводилося крити в собі, ніхто з ним не поділяв їх. Молодші помічники були надто зелені й легковажні, а перший помічник надто дурний, — який уже з нього порадник! Єдиною повсякчасною співмешканкою його була відповідальність. Вони разом обідали й вечеряли, разом стояли на містку і разом спали.

— Ну вже, — пробурмотів він до своєї похмурої спільниці, — спекався я тебе... бодай на який час.

Зійшовши на берег, він випередив останніх матросів з їхніми клунками і в конторі полагодив свої корабельні справи, витративши на те добру годину. Коли йому запропонували випити, він узяв собі молока й соди.

— Я не те щоб непитущий, — пояснив він, — а просто не люблю ні пива, ані віскі.

Одразу пополудні, виплативши команді платню, він поспішився до кімнати, де вже чекала на нього дружина. Спершу він глянув на неї, хоч йому страх кортіло подивитись на дитя, що сиділо на стільці поруч. Міцно обійнявши її, він відхилився трохи і довго й уважно вивчав кожну риску на жінчиному обличчі, дивуючись, що за цей час воно ніяк не змінилося. "Який він ніжний", — подумала про нього жінка, хоч його помічники, якби спитати їх, сказали б інакше — що він суворий і в'їдливий.

— Ну, Ені, як почуваєшся? — спитав він і знову пригорнув її до себе.

Відхилившись він дивився на неї, на цю жінку, з якою був одружений десять років і яку так мало знав. Вона була йому майже чужа, чужіша за його служку-китайця і, безперечно, чужіша за його помічників, що їх він бачив день у день упродовж вісімсот п'ятдесяти днів. Одружений десять років, він за цей час прожив з нею лише дев'ять тижнів, яких ледве вистачило б на медовий місяць. Щоразу, приїздивши додому, він знову знайомився з нею. Така доля судилася всім, хто йшов скородити солоні моря. Ті люди мало знають своїх жінок, а ще менше — своїх дітей. Його старший механік, короткозорий старий Макферсон, розповідав, що коли він повернувся додому, його вигнав власний син — чотирирічний хлопчина, котрий ще не бачив свого батька.

— То оце наша дитина, — промовив шкіпер, нерішуче простягаючи руку до щічки дитини.

Але хлопчик відсунувся від нього, ховаючись за матір.

— О! — скрикнула вона. — Він ще ж не знає свого татка.

— Та й я його не знаю. їй-бо, в натовпі я б і не розпізнав його, хоч, здається, ніс у нього геть такий, як у тебе.

— А очі твої, Дональде. Поглянь на них. Це твій тато, дитинко. Поцілуй його, ти ж хлопець.

Але дитя притулилось до матері, ще більше проймаючись острахом і недовірою, а коли батько спробував узяти його па руки, воно мало не заплакало.

Шкіпер, щоб якось залагодити прикрість, випростався і витяг годинника.

— Час рушати, Ені, — сказав він. — Поїзд скоро відійде.

У поїзді він спочатку мовчки придивлявся до жінки й

дитини, що засинала в неї на руках, або позирав у вікно на оброблені лани та зелені безлісі пагорби, що невиразно" маячили крізь густу мжичку. В купе вони сиділи самі. Коли хлопець заснув, жінка поклала його на лаві й гарненько вкутала. Розпитавши про здоров'я родичів та приятелів і вислухавши всі острівні новини, в тім числі про погоду й ціну на землю та збіжжя, капітан Макелрат вирішив, що тепер треба розповісти любій дружині про свої мандрівки на край світу. Але його розповідь — то не була чарівна казка про чудові, квітучі країни або заманливі східні міста.

— А Ява, яка вона? — запитувала дружина.

— Страшенна там пропасниця. Половина команди злягла, і нікому було працювати. Увесь час саму тільки хіну ковтали. Всі матроси щоранку пили натщесерце хіну та джин. А ті, хто не хворів, удавали з себе хворих.

Іншим разом запитала вона його про Ньюкасл.

— Вугілля й вугляна курява — от і все. Препогане місто. Від мене там дали драла два китайці-кочегари. Власники сплатили за них урядові штрафу по сто фунтів за брата. "Ми дуже жалкуємо, — писали вони мені — це вже в Орегоні я одержав їхнього листа. — Ми дуже жалкуємо, що втекло двоє китайців із вашої команди, і радимо надалі бути

обережнішим". Обережнішим! Оце тобі маєш! Китайцям же належалося по сорок п'ять фунтів платні кожної му, — хто ж би подумав, що вони втечуть.

Але то в них так заведено: "ми дуже жалкуємо", "ми просимо попереджати", "ми радимо", "ми не розуміємо" — оце в такий спосіб. Клята вантажна помийниця! А вони думають, що я можу їздити нею, як "Луканією", та ще й вугілля не палити. А тут ще той гвинт. Було ж мені! Він був старий, залізний, лопаті зігнуті. Де з нього взяти нормальну ходу! Зробили новий, бронзовий, дев'ятсот фунтів коштував. Вони хочуть повернути свої витрати, а в мене саме поганий перехід був, щодень ледве сунемо. "Ми з жалем констатуємо, що від Вальпарайсо до Сіднея ви так довго йшли, покриваючи по сто шістдесят сім миль за добу.

Ми сподівалися кращих наслідків від нового гвинта. Вам треба було проходити по двісті шістдесят миль щодоби".

А то ж була зима: вітер, зливи, шторми майже весь час, ураган; так ішли шість днів, ще й машини раз у раз спиняються, та й вугілля обмаль, а помічник такий бовдур: уночі навіть не міг розглядіти сигнальних ліхтарів на пароплавах і все викликав мене на місток. Я їм написав пояснення, а вони відповідають: "Наш консультант з навігації каже, що ви занадто далеко ухилялись на південь" і "ми сподіваємося кращих наслідків від нового гвинта". "Консультант з навігації", аякже! Суходільний карась! А то була правильна широта, саме нею взимку й переходять від Вальпарайсо до Сіднея.

А коли я йшов до Окленда, то ледве вистачило вугілля; " шість днів не палили, бо треба було ощадити — тільки двадцять тонн лишалось. Я все тривожився, що ми гаємо час і терпимо на тому. "Ну, — думаю, — щоб хоч менше витрат, на лоцмані заощаджу". Сам увів судно в порт. Лоцман там був не обов'язковий. А в Йокогамі кого ж бо я стрів? Капітана Робінсона з "Діапсіка". Розбалакалися ми про порти дорогою в Австралію, і він мені зразу: "До речі, про Окленд... Ви, капітане, в Окленді, певне, не бували?" — "Ні, — кажу, — був там, оце навіть нещодавно". — "О, — зирк

він па мене так люто, — то це ви той мудрій, що через нього мені перепало? " Оце маєте: "Ми зауважуємо вам, що ви витратили п'ятнадцять фунтів на лоцмана в Окленді. Одне наше судно було недавно там і не робило таких витрат. Просимо вас зважити на те, що не було особливої потреби брати лоцмана, і радимо надалі зайвих витрат не робити".

А мені вони хіба хоч словом згадали за ті п'ятнадцять фунтів, що я їм зберіг? Де ж пак! Капітанові Робінсону вони послали листа з доганою, що не заощадив їм п'ятнадцять фунтів, а мені написали: "Зауважуємо вам, що ви витратили в Окленді дві гінеї на лікаря для команди. Просимо пояснити цю непередбачену витрату". А ці ж гроші пішли на двох китайців. Я думав, що в них "бері-бері", тому й послав по лікаря. За тиждень я поховав їх обох у морі. А вони мені: "Просимо пояснити цю непередбачену витрату", а капітанові Робінсону: "Просимо вас зважити, що, на нашу думку, ваша витрата на лоцмана була зайва".

А хіба я не телеграфував їм з Ньюкасла, що їхню стару помийницю треба в сухий док? Сім місяців вона не була в доку, чисто все днище обліпило всяким дрантям, а нема гіршого на світі місця, як західне узбережжя. Але воші вже зафрахтували судно під вугілля до Портленда. "Арата", судно компанії "Вур Лайн", вийшла з порту разом з мами до Портленда; старий "Тріапсік" проходив по шість, а вже як добре йшов, то по сім вузлів. А в Комоксі, де я брав вугілля, одержую від власників листа. Сам хазяїн підписав, а внизу ще додав своєю рукою: "Арата" випередила вас на чотири з половиною дні. Я розчарований". Бачте, "розчарований"! А я ж телеграфував їм з Ньюкасла. Коли судно ввели в сухий док у Портленді, на ньому наросли бакенбарди з фут завгрубшки, черепашки завбільшки як мій кулак, а устриці — як ціла тарілка. Потому аж два дні чистили док від черепашок та всякої всячини.

А то ще була морока з ґратками в Ньюкаслі. Фірма зробила їх важчими, ніж механік замовив, але забула різницю внести в рахунок. В останній момент, коли я вже збирався з берега на судно, приходять до мене з рахунком: "Доплата за ґратки — шість фунтів". Вони, мовляв, уже

були на судні і з Макферсоном усе погоджено. Я кажу, що справа неясна, і відмовляюся заплатити. "То ви своєму механікові не довіряєте? " — вони мені. "Чом ні, — відказую, — але підписувати не буду. Перше поїдьмо зі мною на судно. Човен безплатно одвезе вас туди й назад, тож не турбуйтеся. Мені треба переговорити з Макферсоном".

Але вони не поїхали. У Портленді я одержую рахунок з листом. Я махнув рукою. У Гонконгу одержую листа від власників. Фірма послала рахунок до них. Я написав їм з Яви пояснення. А в Марселі знову лист від власників: "Рахунок за додаткову роботу в машинному відділенні — шість фунтів. Механік підписав, а ви ні. Хіба ви не покладаєтесь на честь механіка? " Я відповів їм, що покладаюся, і пояснив, що рахунок був за зайву вагу ґраток і що воно все правильно. Але хіба ж вони заплатили? Ні, вони повинні дослідити все. А потім якийсь службовець у конторі заслаб і рахунок десь загубився. І пішла писанина. Одержую листи і від власників, і від фірми: "Доплата за ґратки — шість фунтів". Одержую в Балтіморі, в бухті Делегоу, в Моджі, в Рангуні, в Ріо, в Монтевідео... І ще й досі все тягнеться. Еге ж, Ені, не легко догодити власникам.

Він на хвильку замислився і тоді обурено пробурмотів:

— "Доплата за ґратки — шість фунтів".

— А ти чув про Джемі? — перегодом запитала жінка.

Капітан похитав головою.

— Його змило з корми, і ще трьох матросів із ним.

— Де?

— Біля Горну. Він був тоді на "Торнсбі".

— Вони поверталися назад?

— Так, — кивнула вона. — Оце три дні, як прийшла звістка. Його жінка страх побивається.

— Добрий був чолов'яга Джемі, — зауважив Макелрат, — тільки впертюх, нелегко було з ним ладити. Це коли ми були з ним разом помічниками на "Абіоні". Тож, кажеш, Джемі вже немає...

Знову помовчали, аж порушила мовчанку дружина:

— А про "Бенкшайр" ти чув? Макдугел розбився на ньому в Магеллановій протоці. Якраз учора було про це в газеті.

— Жахливе місце ота Магелланова протока, — сказав Макелрат. — Мій клятий помічник двічі мало не посадив мене там на мілке. Він був телепень, півтора людського. Я його й на хвилину не міг лишити самого на містку. Коли ми підходили до Вузького Коліна, пора була препогана, сніговиця. Я в рубці, даю йому команду змінити курс: "Зюйд-ост-ост", — кажу йому. "Зюйд-ост-ост, сер", — повторює він. Хвилин за п'ятнадцять я вийшов на місток. "От дивація, — каже цей хлопак. — Щось я зовсім не пам'ятаю цих островів біля входу в Вузьке Коліно". Я тільки зирк на ті острови та як не гукну стерновому: "На правий борт! " Треба було бачити, як старий "Тріапсік" тоді крутнув убік! Я зачекав, поки сніг перестане, і тоді гля', аж бачу: Вузьке Коліно на схід від нас, а острови біля входу в Оманливу бухту — на південь. "За яким курсом ти йшов? "—питаю стерничого. "Зюйд-ост, сер", — відповідає. Я обертаюсь до помічника. Ну що ти йому скажеш? Я був такий лютий, що трохи не вбив його. Різниця на чотири румби! Ще б хвилин п'ять, і старому "Тріапсікові" капець.

А хіба не таке саме було, коли ми протокою виходили на схід? Нам досить було б чотирьох годин у добру погоду. Я цілих сорок годин вистояв на містку. Тоді показую помічникові курс і кажу, щоб вогонь Асктарського маяка повсякчас був за кормою. "Не беріть далі за норд-вест", — наказую. А сам іду вниз — трошки переспати. Але який там сон! "Що ці чотири години проти тих со-рока, що я пробув на містку? " —

гадаю собі. А за ці чотири години помічник може занапастити судно. "Ні", — кажу подумки. Встав, умився, випив чашку кави, вийшов на місток. Глянув на вогонь Асктарського маяка. Але він уже на норд-вест-весті і старий "Тріапсік" майже на міліні. Ну хіба ж не телепень був той помічник? Та з барви води дно вже було знати! Це, скажу тобі, готові три чисниці були старому "Тріапсікові". Двічі за тридцять годин мій помічник ледве не посадив нас на мілке, добре, що я нагодився.

Капітан Макелрат з виразом лагідного подиву у своїх невеликих голубих очах приглянувся до заснулої дитини. Дружина поспішила відвернути його увагу від похмурих спогадів.

— А ти пам'ятаєш Джіммі Маккола? — запитала вона. — Ти ходив до школи разом з двома його хлопцями. Старий Джіммі Маккол, що його ферма за будинком лікаря Гейторна.

— А-а, пригадую. А що з ним сталося? Помер?

— Ні, але він спитав твого батька, коли ти останній раз поплив до Вальпарайсо, чи бував ти там раніше. А коли твій батько відповів, що ні, Джіммі каже: "То як же він знайде туди дорогу?" А батько йому: "Це дуже просто, Джіммі. Ото, скажімо, ти їдеш до кого-небудь у Белфасті. Белфаст велике місто, тож як тобі знайти туди дорогу?" — "Язик довів би, — відповів Джіммі. — Я питав би перехожих". — "Я ж і кажу тобі, що це просто, — батько йому. — Так само й мій Дональд знайде дорогу до Вальпарайсо. Він питатиме кожне судно, яке траплятиметься назустріч, доки не натрапить на таке, що з Вальпарайсо, і капітан того судна покаже йому дорогу". А старий Джіммі почухав потилицю та й каже, що він зрозумів і що воно й справді дуже просто.

Капітан затрусився зі сміху, і його стомлені голубі очі на хвилюку повеселішали.

— Той чолов'яга, мій помічник, був такий тонкий, як ми з тобою, коли скласти нас до купи, — промовив він згодом, і очі йому злегка заблищали від цього дотепу. Але блиск той швидко зник, і голубі очі спохмурніли. — Так ото він утяв був у Вальпарайсо штуку! Тільки й усього, що вивантажив шістсот сажнів кабеля і не взяв розписки від перевізника. Я тим часом оформляв митне свідоцтво. Вийшли ми в море, аж тут я зогледівся, що помічник не взяв розписки за кабель. "Так ти не взяв розписки?" — питаю. "Та ні, — відказує. — Хіба ж кабель не здадуть одразу агентам?" — "Ну й ну, — кажу я. — Ти що, відучора тільки на морі, що й досі не знаєш, що вантаж не вільно віддавати без розписки? І надто ще на західному узбережжі? Чим ти певен, що перевізник не вкраде собі скільки сажнів кабеля?"

На моє й вийшло. Шістсот сажнів здано з нашого борту, але агенти одержали тільки чотириста дев'яносто п'ять. Перевізник затявся, що одержав від помічника тільки чотириста дев'яносто п'ять. У Портленді я дістаю від власників листа. Вони вліпили за це не помічникові, а мені, хоч я тоді був на березі у справах. Не міг же я стриміти водночас у двох місцях! І досі ще пишуть мені про те і власники, й агенти.

З того помічника кепський був моряк. Інтереси власників йому й не свербіли. Потім ще він спробував посварити мене з Торговельною інспекцією, бо я взяв вантажу більше, ніж належало. Він сказав про це боцманові. А тоді й мені, просто в вічі, що я навантажив на півдюйма нижче за ватерлінію. Це було в Портленді, де ми навантажилися і йшли до Комокса набрати вугілля. Правду кажучи, коли ми навантажили вугілля, судно таки було на півдюйма нижче за ватерлінію. Але я в цьому нікому не признаюся, тільки тобі. А той пришелепуватий помічник хотів донести на мене Торговельній інспекції і тільки про те й мріяв, аж поки його не розтяло навіпil щитом.

Дурний він був. Як я навантажив судно в Портленді, то ще мав узяти шістдесят тонн вугілля, щоб вистачило до Комокса. Пристати біля вугляного доку ніде було, а щоб скористатися ліхтером — грубий гріш довелося б викласти. Побіля самого доку стояв французький барк, і я

спитав його капітана, скільки він візьме, коли після денної роботи поступиться для мене місцем на кілька годин. "Двадцять доларів", — каже той. Ця ціна для власників була вигідніша, ніж платити за ліхтер, і я пристав на умову. Того ж вечора, як смеркло, я підійшов і навантажив вугілля. Потім ми відпливли до стоянки, щоб там об'якоритися.

Відходити довелося кормою вперед, бо щось із реверсом сталося. Старий Макферсон сказав, що можна його рухати вручну, тільки неквапом. "Гаразд", — кажу. І був у нас лоцман на борту. Течія сильна, а навпроти, тільки нижче, стоїть судно з ліхтерами обабіч. На судні є сигнальні вогні, а на ліхтерах нема. Клопіт воно було неабиякий кий — вивести проти течії таке велике судно, як наше, та ще коли Макферсон із реверсом мусив уручну поратись. Нам треба було пройти попри саме те судно, щоб далі об'якоритися. Тільки-но я гукнув Макферсонові стиха рушати, як ми вдарили кормою об ліхтер.

"Що це? " — питає лоцман, коли ми стукнули. "Не знаю, — відказую, — я й сам хотів би знати".

Бачиш, лоцман показався не дуже кмітущий. Ми скерували судно на своє місце, кинули якір, і все б гаразд, якби не той клятий телепень-помічник.

"Ми розбили ліхтера", — каже він, сходячи на місток, а лоцман уже й вуха насторчив. "Якого ліхтера? " — питаю я. "Отого біля судна", — відповідає помічник. "Не бачив я ніякого ліхтера", — кажу і добре наступаю йому па ногу.

Коли лоцман пішов, я й кажу помічникові: "Якщо ти, чоловіче, нічого не тямиш, то, ради бога, тримай хоч язика на припоні". — "Але ж ми розбили того ліхтера, хіба ви не бачили? " — він мені. "Хай і розбили, але не твоє діло говорити про це лоцманові. І затям собі: я не припускаю навіть гадки, що там був якийсь ліхтер".

А вранці, скоро я одягся, стюард і каже мені: "Там, сер, один чоловік хоче вас бачити", — "Веди його сюди", — кажу. Він прийшов. "Сідайте", — кажу. Він сів.

То був власник того ліхтера, і коли він розповів мені все, я й кажу: "Ніякого ліхтера я не бачив". — "Що це ви? — він на те. — Не бачили двохсоттонного ліхтера завбільшки з будинок? Він же стояв біля того судна!" — "Коли я йшов, то дивився на сигнальні вогні судна, — відповів я, — і знаю, що його не зачіпав". — "Але ви зачепили ліхтера, — він мені. — Ви розбили його. Ви завдали мені на тисячу доларів збитку і повинні заплатити за це". — "Ось що, пане, — кажу йому, — коли я веду вночі судно, я дотримуюся правил, а там чітко сказано, щоб зважати на сигнальні вогні. На вашому ліхтері не було ж вогнів, то чого б я мав до нього ще приглядатися!" — "Ваш помічник каже..." — почав він. "К лихій годині помічника, — кажу я. — Хіба були на вашому ліхтері вогні?" — "Та ні, — відповів він, — але ніч була ясна, і світив місяць". — "Ви, здається, знаєтесь на своєму ділі, — кажу йому. — Але як па правду, я на своєму знаюся не згірше, і я зовсім не повинен був обминати ліхтера без вогнів. Якщо ви думаєте подати позов, — прошу. А зараз стюард проведе вас. На все добре".

Отак воно й скінчилося. Але ж бачиш, який нікчемний був той помічник. Я гадаю, капітанам це тільки втіха, що його розтяло навпіл щитом. Він і то держався лиш тим, що мав руку в конторі.

— Між іншим, скоро продаватимуть ферму Віклі, це мені земельні агенти сказали, — промовила жінка, лукаво стежачи, яке враження справить на чоловіка її повідомлення.

На мить очі йому захоплено зблиснули, і він випростався, як людина, що хоче взятися до якогось приємного клопоту. Ця ферма була його мрією: вона межувала з садибою його батька, а від жінчиної рідні була за яку милю.

— Ми купимо її, — сказав Макелрат, — тільки гляди, про це нікому ні слова, доки не заплатимо. Я добрий гріш заощадив останнім часом, хоч тепер платять скупувато, і ми матимемо затишне гніздечко. Я побалакаю з батьком і віддам йому гроші, щоб були напихваті, і коли я буду на морі, він зможе купити ферму, тільки-но оповістять продаж.

Він протер запітнілу зсередини шибку і виглянув у вікно на зливу, крізь яку нічого не було видно.

— Замолоду я все був боявся, щоб власники не поперли мене. Я ще й тепер боюся, щоб не звільнили. А коли в нас буде ферма, я вже не боятимуся. Препогана робота — фермерувати на морі. Я плаваю по всіх морях, у всяку погоду, зазнаю всяких небезпек. Плаваю судном, оціненим у п'ятдесят тисяч фунтів, та ще на п'ятдесят тисяч вантажу, — тобто маєш сто тисяч фунтів, або півмільйона доларів, як кажуть янки, і за всю цю відповідальність дістаю чисту мізерію — двадцять фунтів на місяць. Хто на суходолі візьметься за таку мізерію — двадцять фунтів — провадити інтерес на сотні тисяч фунтів? Та ще морока, щоб усім догодити: і власникам, і страхівникам, і торговельній інспекції, що кожне тягне у свій бік. Власники хочуть, щоб я швидше їхав, а що я ризикую — їм байдуже; страхівники — щоб безпечно їхав, хоч би й слимаком; інспектори вимагають обережності, а обережність завжди забаряє. Троє різних господарів, і всі троє можуть тебе занапастити, як не догодиш їм.

Почувши, що поїзд сповільнює хід, Макелрат знову виглянув у запітніле вікно. Він підвівся, застібнув пальто, підняв комір і незграбно взяв на руки дитину, яка й досі спала.

— Я побалакаю з батьком, — мовив він. — Коли буду на морі в той час, як оповістять продаж, гроші він матиме напихваті і не пропустить нагоди. Тоді власники нехай і попруть мене, як їм заманеться. Я тільки здихаюся вічних мандрів, і ми будемо весь час разом, а море нехай собі западеться.

На їхніх обличчях проступила радість, коли вони побачили перед собою видиво того мирного щастя. Ені нахилилась до чоловіка, і коли поїзд спинився, вони поцілувалися над заснулою дитиною.

СЕМЮЄЛ

Маргерит Генен була така постать, яка вирізнялася б за всяких обставин, але найбільше вразила вона мене, коли я вперше її побачив. З мішком зерна на плечах завважки в добрих сто фунтів вона рішуче, хоч і похитуючись, ступала від воза до стодоли і спинилася тільки на мить — щоб набратися сили перше ніж зійти крутими приступками до засіків. Приступок було чотири, і вона сходила ними помалу, але не заточуючись і так упевнено, що мені й на думку не спадало, щоб вона могла знесилитись і впустити важкого мішка, під вагою якого мало не навпіл зігнулось її худе, виснажене тіло. Вона була дуже стара, тим-то я й постояв довше біля воза, спостерігаючи її.

Шість разів вона пройшла від воза до стодоли і щоразу з повним мішком; на мене вона не звертала жодної уваги, хіба що привіталася. Коли віз спорожнів, вона витягла сірники й запалила коротку глиняну люльку, вдаваючи розжевілий тютюн грубим і, очевидно, здерев'янілим великим пальцем. Руки в неї були виразисті: жилаві, розпухлі в суглобах, понівечені від роботи, з мозолями й поламаними нігтями, з загоєними й свіжими уразками та синцями, як ото звичайно в людей тяжкої фізичної праці. Набресклі жили красномовно свідчили про її вік і надсильну працю. Глянувши на її руки, годі було й повірити, що ця жінка колись була перша красуня на острові Мак-Гілу. Про це я, звісно, довідався пізніше. Тоді-бо я ще не знав її минулого, не знав, хто вона.

На ногах вона мала важкі чоловічі шкарбани. Ноги її були без панчіх, і коли вона йшла, босі ноги совгались у зашкарублених, наче залізних, черевиках, які щокроку хляпали її по кісточках. Худорлява сама, була вона одягнена в грубу чоловічу сорочку й подерту фланелеву спідницю,

колись червону на колір. Та найдужче вразило мене її обличчя — зморщене, виснажене, обвітрене негодами, в ореолі розкошланого сивуватого волосся. Проте пі скуйовджене волосся, ані зморшки не могли приховати її чудове опукле чоло, високе й широке, без найменшої хиби.

Запалі щоки й тонкий ніс не дуже мали спільного з тим життям, що яскріло їй у ясно-голубих очах. Оточені дрібними зморшками, її очі зовсім від того не старілися, а навпаки — були ясні, як у дівчини; широко розплющивши їх, вона вдивлялася кудись у далечінь, не моргаючи, дивилася щиро й уперто, аж бентежила непохитним своїм поглядом. Примітно було, як широко ті очі розставлені. Рідко коли в чоловіка чи жінки відстань між очима дорівнює довжині одного ока, але в Маргерит відстань та була в півтора раза довша. Однак її обличчя було таке симетричне, що ця особливість не разила, і, не приглянувшись, її можна було б і не помітити. Беззубий рот, хоч і втратив колишню чіткість обрисів, і хоч куточки сухих, пергаментних губ обвисли — не виявляв ще кволості м'язів, як то звичайно буває в похилому віці. Губи її скорше скидалися на губи мумії, якби не той вираз суворої непохитності. Вони не були мертві. Навпаки, з них промовляла напруженість, рішучість і сила духу. У цих губах і очах її крилася та впевненість, з якою вона носила важкі мішки, ступаючи твердо й непохибно і висипаючи зерно в засіки.

— Ви вже застарі, щоб отак працювати, — наваживсь я озватися.

Вона, не моргаючи, зиркнула па мене своїм чудним поглядом і заговорила з властивою їй повільною розважністю, немов добре знала, що перед нею ще ціла вічність і, отже, нема чого поспішати. І знову мене вразила її величезна самовпевненість. У цій вічності, що немов безперечно належала їй, вона мала досить часу на рівновагу. Вона не могла схибити у своєму духовному житті, так само, як не могла похитнутися або втратити рівновагу, несучи мішок зерна. Мені від цього зробилося аж наче моторошно. Це була людська душа, що її — за винятком деяких елементарних рис — незмога було мені осягнути. І що більше я довідувався про Маргерит Генен протягом подальших тижнів,

то більш таємничою вона мені видавалася. Вона була така чужинна, наче прибулець із якоїсь іншої планети, і пі вона, ані її односельці не могли мені навіть наздогад дати, чим вона живе, які почуття її порушують чи яким філософським світоглядом керується вона у своїх вчинках тепер, як і в минулому.

— За два тижні по великій п'ятниці мені мине сімдесят два роки, — сказала вона, відповідаючи на моє запитання.

— Але ж ви такі старі і робите цю чоловічу роботу, та ще й таку важку, — напосідав я.

Знову вона поринула в ту атмосферу ніби споглядання вічності, і це так вразило мене, що я не здивувався б, прокинувшись через яких сто років і побачивши, що вона лише збирається відповісти:

— Роботу треба зробити, а допомогти мені нікому.

— А хіба у вас немає дітей чи рідних?

— О, є, доволі їх, та вони не помагають мені. — Вона на мить витягла з рота люльку й додала, кивнувши головою на хату: — Я живу сама.

Я глянув на простору хату під стріхою, на велику клуню, на широкі лани довкола, що, мабуть, належали до цієї ферми.

— Чималенький клопоть, щоб обробити вам самій.

— Еге я", чималенький — сімдесят акрів. Його обробляли мій старий з сином та наймитом, та ще в косовицю брали поденних, а в хаті була наймичка.

Вона вилізла на воза, взяла віжки і, скинувши на мене проникливим оком, запитала:

— Ви, певно, з-за моря, з Америки?

— Так, я янкі, — відповів я.

— Вам, мабуть, не траплялися там, в Америці, люди з Мак-Гілу?

— Ні, в Штатах я жодного не бачив.

Вона кивнула головою.

— Вони більше домосиди, хоч і не скажеш, що вони бояться мандрувати. Тільки вони повертаються додому, якщо не гинуть у морі або не вмирають у чужині на пропасницю чи якусь іншу неміч.

— Либонь, ваші сини теж їздили в море і поверталися додому? — спитав я.

— Еге ж, усі, крім Семюела; він потонув.

Я міг би заприсягтися, що коли вона згадала Семюела, очі її дивно заблищали, і, наче в якийсь телепатичний спосіб, мені вгадалася в ній гостра туга і безмежна скорбота. Я подумав, що осьде він, ключ до її таємничості, і якби відповідно за нього взятися, то вся її загадковість з'ясувалася б. Мені здалося, що я доторкнувся до старої і на мить заглянув їй у душу. Запитання вже вертілось у мене на язиці, але вона попередила мене: нокнула на коней і, сказавши: "На все добре, сер", від'їхала.

* * *

Просто й звичайно живуть люди на острові Мак-Гіл, і я певен, що тверезіших, ощадливіших, роботящіших людей не знайти в цілому світі. Спіткавши їх за кордоном (а це найімовірніше на морі, бо кожен з них — суміш моряка з фермером), ви ніяк не впізнаєте в них ірландців. А проте вони вперто називають себе ірландцями, з гордістю говорять про Північну Ірландію і насміхаються із своїх братів-шотландців. І все-таки вони справжні шотландці, щоправда, давно вже сюди переселені, але шотландці з тисячею їхніх рис, не кажучи вже про особливості говірки та своєрідну вимову, що засвідчує їхнє походження, бо лише завдяки шотландській відрубності змогли вони аж досі їх зберегти.

Вузька протока, заледве в півмилі завширшки, відмежовує острів Мак-Гіл від суходолу Ірландії, але тільки переїдеш цю протоку, як опинишся в зовсім іншій країні. Шотландство тут в усьому відсутнє — хоча б уже тим, що всі острів'яни — пресвітеріанського віросповідання. Щодо стриманості їхньої, то досить сказати, що на всьому острові, де мешкає сім тисяч чоловік, немає жодного шинку. Живуть там за давніми звичаями, громадська думка чи слово пастора — закон, а батьків та матерів слухають і поважають, як мало де в сучасному світі. Молодь гуляє лише до десятої вечора, і жодна дівчина не піде нікуди із своїм хлопцем без відома й згоди батьків.

Хлопці, їздячи морями, всмак прикладаються до розпусного життя нечестивих портів, але, повертаючись додому, в проміжках між своїми мандрівками, живуть за давніми приписами: гуляють тільки до десятої вечора, щонеділі ходять у церкву слухати проповідь, а вдома слухають тих самих суворих батькових настанов, що чули їх у дитинстві. Ці моряки запізнавалися з жінками, та розсудливість ніколи їх не полишала, щоб котрись таку жінку привезти з собою додому. Єдиним винятком був шкільний учитель, що завинив, узявши собі жінку по той бік протоки, за півмилі відстані. Йому цього ніколи не простили, і він лишився заплямований до самої смерті. Коли він помер, його жінка повернулася через протоку до своїх рідних, і тоді зникла пляма безчестя на гербі Мак-Гілу. Моряки завжди одружувалися з дівчатами своєї рідної землі і, осівши на ній, ставали взірцем усіх чеснот, якими визначався цей острів.

Острів Мак-Гіл не мав своєї історії. Він не міг похвалитися подіями, що потрапили б на її скрижалі. Там ніколи не захоплювалися зеленою барвою[35], не знали феніянських змов або земельних розрухів. На острові тільки раз стався випадок примусового виселення, та й то як спроба, що її нарадив орендарів адвокат. Отож острів Мак-Гіл не мав свого літопису. Історія пройшла повз нього. Він вчасно сплачував податки, визнавав своїх коронованих правителів і на тім давав спокій світові, лиш одного натомість жадаючи — щоб світ його не займав. Світ же поділявся на дві частини: на острів Мак-Гіл та решту світу. Все, що не було островом Мак-Гіл, вважалося за чужинецьке й варварське, бо хіба ж його сини-моряки не розповідали дома про безбожні звичаї того світу?

* * *

Уперше я довідався про існування острова Мак-Гіл від шкіпера вантажного судна з Глазго, їдучи від Коломбо до Рангуна. Цей шкіпер дав мені листа, що відчинив переді мною двері дому місіс Рос, удови капітана: вона жила з дочкою й двома синами, теж уже капітанами, які перебували тоді в плаванні. Місіс Рос не брала столувальників, але завдяки згаданому листові мені поталанило дістати в неї притулок та харч. Увечері, після зустрічі з Маргерит Генен, я запитав у місіс Рос про цю жінку і зразу побачив, що я й справді зачепив якусь таємницю.

Як і всі інші острів'яни, місіс Рос попервах неохоче говорила про Маргерит Генен. Проте того вечора я таки довідався від неї, що Маргерит Генен колись була однією з місцевих красунь. Дочка заможного фермера, вона побралася з Томасом Гененом, чоловіком теж заможним. Окрім звичайної хатньої роботи, вона нічого не звикла робити і ніколи не працювала на полі, як то інші острів'яни.

— А де її діти? — спитав я.

— Два сини, Джемі й Тімоті, вже сімейні й плавають на морі. Отой великий будинок, що біля пошти, то Джемів. Її незаміжні дочки живуть з одруженими сестрами, а решта повмирали.

— Це Семюели, — докинула Клара чи не сміхотливо, як мені видалося.

Клара — то була дочка місіс Рос, молода, струнка дівчина з привабливими рисами обличчя і прегарними чорними очима.

— Нема тут чого пирхати, — дорікнула їй мати.

— Семюели? — не зрозумів я.

— Це її чотири сини, що повмирали.

— І всіх їх звали Семюелами?

— Еге ж.

— Дивна річ, — промовив я, помовчавши.

— Дуже дивна, — незворушно ствердила місіс Рос, плетучи вовняний светр, що лежав у неї на колінах. Ці светри вона безперестану плела для своїх синів-шкіперів.

— І тільки Семюели и помирали? — спробував я зав'язати дальшу розмову.

— Всі інші жили, — відказала вона. — Така ладна родина — іншої такої попошукати на цілім острові. З тих хлопців, що їздять на морі, кращих за її синів ніколи й не було на Мак-Гілі. Пастор завше мав їх за

приклад для інших. Та й про дівчат їхніх ніхто поганого навіть наздогад не міг кинути.

— Але ж чом вони покинули її на схилку віку? — наполягав я. — Чом вони, плоть і кров її, не доглядають старої матері? Чом вона живе сама? Невже вони навіть не навідуються до неї?

— Таки ні, і це вже з двадцять років, а то й більше. Вона сама в цім завинила. Вона прогнала їх з дому і запроторила на той світ старого Тома Генена — свого чоловіка.

— Вона п'є? — зважився я спитати.

Місіс Рос зневажливо похитала головою, немов пияцтво було такою вадою, якої не могла допуститися й найнегідніша людина на острові Мак-Гіл.

Запала довга мовчанка. Місіс Рос уперто плела і тільки мовчки кивнула на знак згоди, коли прийшов Кларин приятель — помічник капітана з вітрильника, — щоб піти з дівчиною гуляти. Я розглядав страусові яйця, що півдесятка їх висіло в кутку на стіні, наче гроно якихось величезних плодів. На кожному були намальовані якісь неймовірно крутохвилі моря, що ними, розрізаючи піну, пливли на всіх вітрилах судна. Малюнки не мали перспективи, але це врівноважувалось хіба лиш технічною досконалістю деталей. На поличці каміна лежали дві великі перламутрові черепашки, очевидно, парні, вигадливо вирізьблені терплячими руками каторжників із Нової Каледонії. Посередині на полиці стояло опудало райського птаха. По всій кімнаті під скляними ковпаками були порозкладені чудові південноморські черепашки і ніжні гілки коралів, що вирости зчерепашок "піпі". Були тут невеличкі списи із Південної Африки, кам'яні сокири з Нової Гвінеї, здоровезні кисети з Аляски, оздоблені бісерними тотемами, бумеранги з Австралії, моделі суден під скляними банками, канібальська чаша "кай-кай" з Маркізьких

островів і тендітні, інкрустовані перламутром та коштовним деревом скринечки з Китаю та обох Індій.

Я дивився на ці розмаїті трофеї, що понавозили додому сини-моряки, і думав про таємницю Маргерит Генен, яка загнала свого чоловіка на той світ і яку покинули власні діти. Вона не пила. То в чому ж річ? Якась нища жорстокість? Дивовижна зрада? А може, якийсь жахливий злочин — із тих, що колись траплялись по селах?

Я висловлював уголос ці розважання, але місіс Рос усе хитала головою.

— То все не те, — мовила вона. — Маргерит добра жінка й добра мати, і я певна, що вона й мухи в житті не зачепила. Виховала своїх дітей у страху божому й добропристойності. Її біда, що вона з глузду з'їхала, от що, — здуріла.

Місіс Рос, щоб унаочнити свою думку, значуще постукала себе по лобі.

— Але ж я розмовляв з нею сьогодні, — зауважив я. — Мені здалося, що вона цілком нормальна жінка і, як на свої літа, міркує надзвичайно ясно.

— Еге ж, воно-то так, — спокійно провадила місіс Рос далі. — Але я не про те кажу. Я про її нестямну, злостиву впертість. Ніколи ще не було в світі жінки, упертішої за Маргерит Генен. А все через Семюела, її молодшого і, як запевняють, найулюбленішого брата. Він укоротив собі віку через помилку пастора, котрий не зареєстрував у Дубліні нової церкви. Це вже мусило б її навчити, що таке ім'я нещасливе, але вона не зважала. Скільки було розмов, коли вона свого первістка охрестила Семюелом, того, що помер від крупу! І що ж вона робить далі? Вона й другого хлопця називає Семюелом, і от коли тому було три роїш, він упав у чавун з окропом і геть зварився. Кажу ж бо, то все через її нестямну,

злостиву впертість. Хоч би тут що, а вона мусить мати Семюела; і отак померло четверо її синів. Коли вмер перший, то чи ж не валялась її мати у неї в ногах, благаючи й молячи не називати другого сина Семюелом? Але де ж би вона поступилася! Маргерит Генен ніколи не відступала від свого, а тут уже й зовсім — нізащо не хотіла ніякого іншого ймення, крім Семюела.

Вона збожеволіла на Семюелі. Коли хрестила свого другого хлопця (того, що зварився), усі її сусіди й родичі, — окрім тих, хто жив із нею разом, — встали й вийшли з хати. Це коли пастор спитав, як сина назвати, а вона відповіла: "Семюелом". А її тітка Фанні, материна сестра, обернулася і промовила голосно, щоб усі чули: "Нащо вона хоче занапастити немовля? " Пастор теж добре це чув, і йому було неприємно, але що ж він міг подіяти? Він так і казав моєму Ларі. Таке було її бажання, і немає такого закону, що не дозволяв би матері називати свою дитину, як вона схоче.

А хіба ж не було в неї й третього Семюела? А коли він загинув на морі біля Мису Доброї Надії, вона зламала всі закони природи, щоб мати четвертого. Їй було сорок сім, кажу я вам, і вона привела дитину на сорок сьомому році. Подумайте тільки! На сорок сьомому році! То була річ нечувана.

* * *

Другого ранку я дізнався від Клари про улюбленого брата Маргерит Генен. Протягом тижня, там і сям розпитуючи, я довідався про всю цю трагедію. Семюел Данді був наймолодший з чотирьох братів Маргерит, її улюбленець, як сказала мені Клара. Одружившись з Етніс Гювіт, він подався на море, де плавав за шкіпера на вітрильнику. Кажуть, вона була струнка дівчина, тендітна лицем, нервова й дуже вразлива. Вони перші вінчалися в новій церкві, та ледве минуло два тижні медового місяця, як Семюел попрощався зі своєю молодою дружиною і перебрав на себе команду "Логбенка" — великого судна на чотири щогли.

Через оту саму "нову" церкву і сталася пасторова помилка. Не те що то була помилка самого пастора, як потім пояснював один староста, — ні, в тому завинила вся пресвітеріанська рада, що завідувала п'ятнадцятьма церквами на Мак-Гілі й на материку. Стару церкву вже не можна було полагодити, і тому її розвалили, а на старому підмурку збудували нову. Дивлячись на старий фундамент, подібний до корабельного кіля, ані пастор, ані голова пресвітеріанської ради і гадки собі не мали, що нова церква юридично менш законна за стару.

— Першого тижня повінчали в новій церкві три пари, — розповідала Клара. — Перша пара були Семюел Данді з Егніс Гювіт. Другого дня повінчалися Альберт Меген з Мінні Данкен; наприкінці тижня — Еді Трой з Фло Мекінтош. Усі троє моряки. За півтора місяця всі вони відпливли на своїх суднах, і нікому з них і не снилось, який гріх вони вчинили.

Мабуть, сам диявол тішився собі тою пригодою. Все було ніби гаразд. Повінчалися три пари на першому тижні травня, а через три місяці пастор — згідно з законом — послав цивільним властям у Дубліні свій квартальний звіт. Скоро прийшло звідти сповіщення, що церква існувала незаконно, бо не була зареєстрована. Це владнали, церкву скоро зареєстрували. А от шлюби ті нелегко виявилось узаконити. Всі три чоловіки-моряки були на морі, а їхні жінки, як виходило, зовсім і не були їм жінками.

— Однак пастор не хотів їх непокоїти, — далі вела Клара. — Він тим часом поклав чекати повернення чоловіків. Та от коли Альберт Меген несподівано повернувся додому — його судно зайшло в дублінський док, — пастор, як на лихо, подався на другий кінець острова на хрестини. Була дев'ята година вечора, коли пастор, уже в халаті й капцях, почув цю новину. Він одразу скочив, звелів засідлати коня й подався як вітер до Альберта Мегена. Той саме збирався лягати і вже роззув одного чобота, коли тут об'явився пастор.

"Ходімо зі мною, обоє йдіть", — сказав він віддихуючись "Чого це? Я страх натомився і лягаю спати!" — відповідає Альберт. "Вас треба законно повінчати", — каже пастор.

Альберт похмуро так подивився й каже:

"Що це ви, пасторе, жартуєте?" — а собі думає та дивується — він згодом не раз про це розказував: "Невже пастор хильнув зайвої?"

"Хіба ми не вінчані?" — питає Мінні. Пастор хитає головою. "І я не місіс Меген?" — "Ні, — відповідає пастор. — Ви не місіс Меген, а тільки міс Данкен". — "Але ж ви самі вінчали нас", — каже Мінні. "І вінчав, і не вінчав", — відповідає пастор.

Тоді він і виклав їм усе чисто. Альберт узувся, й вони пішли з пастором. Їх і повінчали, як закон велить, — згодом Альберт Меген не раз був приказував: "Не кожному на Мак-Гілі щастило мати дві шлюбних ночі!"

Ще за півроку повернувся додому Еді Трой, і його з жінкою так само швиденько перевінчали. Тільки Семюел Данді все не приїздив — він перебував у трирічному плаванні, а потім його судно ще й довше затрималося.: А на руках у його дружини вже був дворічний хлопчик, який і не бачив батька. Минали місяці, і дружина марніла з горя. "Не за себе думаю, — не раз казала вона, — а за бідного цього безбатченка. Коли яке лихо спіткає Семюела, то що з дитиною буде?"

Компанія Ллойд[36] оповістила, що "Логбенк" зник безвісти, і власники судна припинили виплачувати Семюеловій дружині його півплатні. Та найбільше її гнітило, що дитя тепер незаконне, і коли зникла остання надія на повернення чоловіка, вона разом з дитиною втопилася в затоці. І тоді сталася найбільша трагедія. "Логбенк" не загинув. Зазнали вони в дорозі всякого лиха, затримувалися не раз (дуже довго про те розповідати), — одне слово, то був один з тих

непередбачених, забарних рейсів, що трапляються раз або двічі на півсторіччя. Мабуть, диявол, реготавши, аж за боки брався! Семюел повернувся з моря, і коли довідався новину, у нього щось обірвалося — чи то в серці, чи в голові. Другого ранку його знайшли на могилі жінки й дитини — він спробував укоротити собі віку. В історії острова Мак-Гіл ще не було таких страшних смертей. Він плював у лице пасторові, лаяв його і вмирав, так жахливо богохулячи, що ті, хто ходив коло нього, відводили очі, й руки їм тремтіли.

І от, незважаючи на все це, Маргерит Генен назвала свою першу дитину Семюелом.

* * *

Чим пояснити затятість цієї жінки? Чи то в неї була просто хвороблива манія охрестити свого сина Семюелом? Її третя дитина була дівчинка, яку названо її ім'ям, а четверта — знову хлопець. Вперекір долі, вперекір тому, що її відцуралися приятелі та родичі, вона запосілася охрестити і цю дитину ім'ям свого брата. У церкві її уникали навіть ті, хто ріс із нею разом. Мати Маргерит востаннє спробувала її умовити, але марно; тоді вона покинула доччин дім, погрозившись, що повік і слова до неї не промовить, коли вона ще раз так само охрестить дитину. Стара жінка прожила ще тридцять років, але слова свого додержала. Пастор погоджувався охрестити дитину будь-яким ім'ям, аби не Семюелом; всі інші пастори на Мак-Гілі теж відмовились охрестити тим ім'ям, що вона обрала. Тоді Маргерит Генен начебто хотіла вдатися до суду, але врешті повезла дитину до Белфаста і там охрестила її таки Семюелом.

І от нічого не трапилося — всупереч сподіванням острів'ян, хлопець ріс та розвивався. Шкільний учитель запевняв, що здібнішого хлопця він і не бачив. Семюел мав чудовий організм, життя в ньому так і вирувало. Навдивовижу всім він ані разу не заслаб на поширені дитячі хвороби — ані на кір, ані на кашлюк, ані на свинку. Він був наче заброньований проти мікробів, неприступний недузі. Ніколи йому не боліла голова а чи вуха. "Він і не знав, що воно таке — чиряк або прищ", — як казав мені

один дідуган. У школі він вів перед у науці та спорті і на Мак-Гілі міг подужати кожного хлопця однакового з ним зросту й віку.

Маргерит Генен мала чим тішитись. Цей зразковий хлопець — був її син, та ще й мав її улюблене ім'я. Окрім її матері, всі приятелі й родичі помирилися з нею, визнавши свою помилку. Проте кілька старих бабів уперто трималися свого і за чаєм лиховісно похитували головами. Занадто вже був незвичайний цей хлопець, щоб довго жити. Він не міг уникнути прокляття, що тяжіло на йменні, яким злочинно охрестила його мати. Молодь разом з Маргерит Генен брала на глузи старих бабів, але ті все похитували головами.

Потім прийшли інші діти. П'ятою дитиною Маргерит Генен мала хлопця, що охрестила його Джемі, потім одну по одній троє дівчаток — Еліс, Сару й Нору, потім ще хлопця, Тімоті, і ще дві дівчинки — Флоренс та Кеті. Кеті була одинадцята й остання: на тридцять п'ятому році Маргерит Генен поклала край своїм зусиллям. Вона добре попрацювала для острова Мак-Гілу й королеви. Вона мала дев'ятеро здорових дітей, і всі вони росли. Здавалося, що її лихо тим і скінчилося, що померло двоє перших дітей. Дев'ятеро жили, і один з них звався Семюелом.

Джемі обрав собі професію моряка, і не так із своєї волі, як з мусу, бо на острові Мак-Гілі старші сини лишалися на землі, а інші йшли борознити солоне море. Тімоті пішов слідом за Джемі, і на той час, коли Джемі стан шкіпером пароплава, що саме відпливав із Кардіфа, Тімоті був уже за першого помічника на великому вітрильнику. Семюелові, однак, не дуже подобалось орати землю. Селянське життя не вабило його. Його брати пішли на море не з власного бажання, а тому, що не було іншого способу заробити на хліб. А він, що й не потребував іти на море, заздри їм, коли, повернувшись з далеких мандрівок, вони сідали в кухні біля вогнища й розповідали про всілякі заморські дива.

Семюел зробився вчителем, що було дуже прикро його батькові, і навіть дістав атестат, поїхавши складати іспити до Белфаста. Коли старий учитель пішов на пенсію, Семюел посів його місце. Проте потайки

він вивчав мореплавство, і Маргерит любила, коли він, сидячи в кухні біля вогнища, збивав теоретичними знаннями своїх братів, що вже обоє поставали шкіперами. Єдиний тільки Том Генен страх як розсердився, коли Семюел, шкільний учитель, сам з поважного роду і спадкоємець ферми Генен, пішов на море звичайним матросом. Мати, Маргерит, твердо вірила в зорю свого сина, і хоч що б він робив, усе, на її думку, було до кращого. Але й справді — як і в усьому іншому, так і тут виявилися його природжені здібності: нечувана річ, щоб хтось так швидко вибився вгору, як Семюел. Уже після двох років мореплавського досвіду його просто з бака взято й тимчасово призначено на другого помічника. Це сталося в одному порту на західному узбережжі, де лютувала пропасниця. Комісія шкіперів, яка екзаменувала його, визнала, що він знає з навігації більше, ніж вони коли-будь знали. Ще за два роки він відплив із Ліверпуля першим помічником на "Зоряній красі", маючи при собі два дипломи — капітана і капітана першого класу. Ось тоді й трапилося те, що від кількох років віщували старі баби, лиховісно похитуючи головами.

Про це розповів мені макгілець Гевін Макнеб, котрий тоді боцманував на "Зоряній красі".

"Я добре те пам'ятаю, — казав він. — Ми йшли на схід, і погода була прикро погана. Такого знавецького моряка, як Семюел Генен, ніколи й світ не бачив. Пам'ятаю, який був він того останнього ранку. Стоїть, дивиться на великі хвилі, що вирують біля корми, дивиться на нашу стареньку, як вона з ними перемагається. А шкіпер уже кілька днів унизу пиячив. О сьомій рано Генен поставив судно на вітер, бо не важився далі йти в таку люту штормовицю. О восьмій він поснідав і зійшов униз до себе, а за півгодини вигулькнув і шкіпер: очі каламутні, увесь хитається й держиться за поруччя. Страховита буря була, далебі, а він стоїть, лупає очима, киває головою і щось сам собі мурмоче. Тоді нараз: "Повертай! " — як не гукне стерновому. "Боже ти мій! " — аж зойкнув другий помічник, що стояв поруч. Шкіпер і не глянув на нього, а все щось собі мурмоче та белькоче. І от ураз випростався, відхилив голову й гримнув: "Повертай стерно, ти, хай тобі чорт! Тобі що, вуха позакладало? "

П'яним таки щастить, бо "Зоряна краса" зрушила вперед і не зачерпнула ані відерця води, хоч буря лютувала не доведи господи. Другий помічник вигукує накази, і матроси носяться, наче божевільні. А шкіпер похитав собі головою й подався вниз — ізнов цмулити віскі. То було однак, що вбивати всіх нас, бо в таку годину й найбільше судно не годне пливти. Та й яка там плавба! Зроду я ще не бачив такого! Просто навіть уявити не міг. А я ж плавав на морі від хлоп'ячого віку — вже цілих сорок літ! Кажу-бос щось було неймовірного.

Другий помічник побілів як смерть, вистояв він сам із півгодини, а як уже несила стало, спустився вниз і покликав Семюела й третього помічника. Знавецький моряк був той Семюел, але й йому воно було несила. Він дивився й мізкував, дивився й мізкував, та виходу все не бачив. Змінити курс він не важився: поки судно повертати, з нього позмітає і матросів, і геть усе інше. Лишалось йти далі. І ми знали: коли шторм збільшиться, хвиля однаково змиє нас із корми чисто всіх.

Буря, кажу ж бо, така була, що не доведи господи. Ще й гірша. Мабуть, сам диявол доклав тоді рук і заварив оте жаховисько. Я чимало набачився в світі, але таке вдруге побачити — хай бог милує. В кубрику ніхто не зважувався сидіти. Та й на палубі ніхто не хотів бути. Всі матроси стриміли нагорі, хто де міг, повчіплялися і дивились. Троє помічників були на кормі, двоє матросів — біля стерна,

і тільки один чоловік зостався внизу — капітан, що впився і хріп собі.

І тоді я побачив, як вона йшла, ще за милю здіймаючись над усіма хвилями, наче острів на морі, — найбільша хвиля, що я будь-коли бачив. Троє помічників стояли й дивились, як вона йде, і всі ми благали бога, щоб, наскочивши, вона не потрощила нас. Та намарне. Коли вона зависла, мов гора, заклекотівши над кормою й заступивши нам небо, помічники шарпнули хто куди: другий і третій подерлися на бізань-щоглу, а перший побіг на поміч стерничому. Відчаяка він був, той Семюел Генен. Він біг просто назустріч тій хвилищі, не думаючи за себе, а тільки за судно. Двоє стернових було прив'язано до штурвала, але він ладен був

сам стати до колеса, якби вони загинули. І ось та хвилища ринула на нас. Ми з даху рубки це бачили корми, бо її залляли тисячі тонн води. Хвиля змила все чисто і їх усіх — двох помічників, що дерлися На бізань-щоглу, Семюела Генена, що біг до штурвала, двох стернових і сам штурвал. Більше ми їх і не бачили, бо судно пішло крутькома, позбувшись штурвала. Ще двох, що стояли з нами, змило з даху, а тесляра ми підібрали на кормі з перебитими кістками, потовченого на драгли".

* * *

І тоді сталося диво, пречудовне свідчення, якого духу була ця жінка. Маргерит Генен було сорок сім років, коли дійшла звістка, що загинув Семюел. А незабаром неймовірна чутка облетіла острів Мак-Гіл. Без жартів кажу — неймовірна. Острів не йняв цьому віри. Лікар Гол зневажливо пхекав. Усі сміялися, як з дотепного Жарту. Простежили, що чутка пішла від Сари Дек — служниці Генен, яка одна тільки й жила разом з Маргерит та її чоловіком. Хоч Сара Дек уперто доводила своє, дроте її прозвано "язикатою брехухою". Одно чи двоє наважилися спитати самого Тома Генена, але, крім похмурих поглядів та лайки, нічого у відповідь не почули.

Чутка завмерла, і острів уже обмірковував в усіх подробицях загибель "Гренобля" в китайських морях: усі-бо офіцери з того судна і половина команди народилися й одружилися на Мак-Гілі. Але чутка та не зовсім завмерла. Сара Дек все настирливіше доводила своє, Том Генен кидав дедалі похмуріші погляди, а лікар Гол, відвідавши Генен, перестав зневажливо пхекати. Тоді острів Мак-Гіл заворушився, і поточилися розмаїті плітки. То було неприродне й безбожне. Такого ще не чувано! Час минав, і стало очевидно, що Сара Дек казала правду. Острів'яни вирішили, як той боцман із "Зоряної краси", що тут втрутився диявол, не інакше. Ця божевільна жінка, як оповідала Сара Дек, запевняла, що в неї буде хлопець. "Я породила одинадцятро дітей, — мовляла вона, — шістьох дівчат і п'ятьох хлопців. У всьому повинна бути рівновага, отож і в мене також. Шестеро одних і півтузень інших — ото й рівновага. В мене буде хлопчик, і це так певно, як і те, що ранком сонце сходить".

І таки народився хлопчик, та ще й який! Лікар Гол аж чудувався, яке немовля дуже й здорове, і написав навіть для "Дублінського медичного товариства" доповідь про це як про найцікавіший випадок за всю свою практику. Коли Сара Дек сказала, скільки хлопець важить, острів Мак-Гіл не повірив і знову назвав її брехухою. Та коли лікар Гол ствердив, що він сам важив дитину і що вона справді така вагою, то всім забило дух, і вже далі люди вірили всьому, що казала Сара Дек про розвиток дитини та її апетит. І цього разу Маргерит Генен возила дитину до Белфаста і охрестила там її Семюелом.

* * *

— Золото, не дитя було, — казала мені Сара Дек.

Сара, — тепер, коли я її побачив, — була шістдесятирічна

стара панна, дебела і флегматична. Вона бачила в житті стільки трагічного й незвичайного, що її приятельки ладні були її слухати хоч би й не знати як довго.

— Атож, як золото, — казала Сара Дек. — Ніколи не турбувало. Посадиш було на сонечку, й сидітиме цілу годину — ані крикне, аж доки не зголодніє! А дужий був хлопчик! Схопить за руку — як дорослий. Пам'ятаю, мав він лиш кілька годин віку, та як ухопив був мене, то я аж закричала з переляку. Дуженький був на диво. Тільки спав, та їв, та ріс собі. І ніколи не докучав. Уночі нікому не заважав спати; не будив нікого, навіть коли зуби різались. А Маргерит усе пестила його на руках і примовляла, що другої такої гарної дитини не знайдеш на всі три королівства.

А ріс він як! Певно, тим, що раз у раз їв. На першому році такий завбільшки виріс, як дволіток. Ось тільки що не ходив і не говорив. Крім якогось булькання з горла, нічого не було чути, тільки лазив рачки і ніяк не ходив. Гадали, що то швидкий ріст спричинив. Усе йшло на силу й

здоров'я. Навіть Том Генен повеселішав, дивуючись на сина, і теж казав, що такого другого не знайдеш в усіх трьох королівствах. Лікар Гол перший запідозрив щось, я пам'ятаю, хоч тоді мені й до голови таке не клалося. Бачу, він держить якісь речі перед очима малого Семмі і стукотить то голосніш, то тихіш, то далі, то ближче від вух хлопцевих. І, бачу, лікар пішов, насупивши брови й хитаючи головою, так наче малюк слабував на щось. Але ж він не був слабкий, а їй-бо, я ж знала, як він їсть і росте. Та лікар Гол і слова не сказав Маргерит, а я й не здогадувалась, чого він так стривожився.

Я пам'ятаю, коли Семмі вперше заговорив. Йому було два роки, хоч на вигляд він видавався п'ятирічним, і ходити ще не ходив, а тільки лазив рачки, і турбував тільки, щоб швидше нагодували, бо він часто їв. Якось я вішала білизну на шворці, коли це він вилазить рачки і лупає очима проти сонця, а здорова голова метляється йому. І от зненацька він заговорив. Я мало не вмерла зі страху і враз зрозуміла, чом це лікар Гол хитав був головою. Заговорив? Жодна дитина на Мак-Гілі не говорила так голосно, я вам кажу. Я стояла й уся здригалась і тремтіла. Малий Семмі заревів. Кажу вам, сер, він ревів, як осел, чисто як осел, так голосно, довго й завзято, що, здавалося, йому легені луснуть.

Він був ідіот, здорове, страшне ідіотище. Аж тепер лікар Гол сказав Маргерит, що хлопець ідіот, але вона не хотіла повірити. "Це все пройде, — казала вона. — Він дуже швидко ріс. Ось побачите". Але Том Генен зрозумів, що лікарева правда, і вже ніколи не підводив голови. Він зненавидів це створіння і не міг примусити себе й торкнутися до нього, хоч попри те все наче якась сила принаджувала його до хлопця. Я не раз бачила, як він стежив за ним з-за рогу — дивиться, аж очі з жаху рогом йому лізуть. Коли хлопець ревів, старий Том затуляв собі вуха й здавався таким нещасним, аж мені жалько було його.

А як він ревів! Ото тільки й знав, що ревіти, та ще їв, та ріс. Як було захоче їсти, то вже й реве, і втишити його можна тільки їжею. Щоранку підлазив до кухонних дверей, блимав очима проти сонця і ревів. Через цей рев свій він і загинув.

Я добре пам'ятаю те все. Мав він три роки, а на зріст був такий, наче йому всі десять. Старий Том почувався щодалі гірше; оре, бувало, на полі та все щось говорить і мурмотить сам до себе. Пам'ятаю, того ранку він сидів на лаві біля кухні й прикріплював держално до лопати. А оте ідіотище підлізло до дверей і, своїм звичаєм, заревло проти сонця. Я бачила, як старий Том здригнувся і оглянувся. А ідіотище метляє своєю великою головою, лупає очима і реве, ну чисто як осел. Це було вже занадто для Тома. Зненацька щось йому заподіялось. Він порвався на ноги й торох держалном потвору по голові. І все бив його та бив, наче злякався, як скаженого собаки. А тоді пішов просто в стайню і повісився на бантині. Після такого я вже не лишалась там і вибралася до своєї сестри, що одружилася з Джоном Мартіном і жила собі заможненько.

* * *

Я сидів на лаві біля дверей кухні і дивився на Маргерит Генен, а вона придавлювала своїм здерев'янілим пальцем розжеврїлий тютюн у люльці й дивилася на присмеркові лани. Це була та сама лава, де сидів Том Генен у той останній, кривавий день свого життя. А Маргерит сиділа на порозі, де так часто лупила була очі проти сонця та потвора, метляла головою й ревла. Ми розмовляли вже цілу годину, і вона говорила неквапливо, як людина, впевнена у вічності свого життя, і та впевненість дуже їй пасувала. А я ніяк не годен був збагнути того основного, чим жилося її плутане життя. Може, вона мучениця за правду? Але чи не занадто абстрактна це для неї ідея? А може, тоді, як назвала свого першого сина Семюелом, вона подумала, що абстрактна істина це найвища мета людства? А може, то була затята впертість вола чи запеклість норовистої коняки? Зашкарублість своєвільного селянського розуму? Може, химера чи примха? Якась манія істоти, поза тим тверезої глуздом? А може, в ній ожив дух Джордано Бруно? І чи була вона переконана у своїй слухності? Може, то був свідомий опір забобонам? Або — це вже крученіша думка — її опанував якийсь дужчий, глибший забобон, фетиш обожування, що його альфою й омегою було загадкове ймення Семюел?

— Скажіть-но мені, — мовила вона, — якби я другого Семюела назвала Ларі, то чи ж він не впав би в чавун і не потонув би? На вигляд, сер, ви чоловік тямущий, — отож, між нами кажучи, хіба ж ім'я може на щось впливати? Хіба ж я не прала б того дня, якби він був Ларі або Майкл? А вода хіба не була б гаряча й не ошпарила б дитини, коли б її названо інакше, а не Семюел?

Я визнав правильність її міркувань, і вона провадила далі:

— Хіба може саме собою ім'я змінити заміри божі? Невже світом керують чисті випадковості, а бог — то якась квола, нікчемна істота, що змінює людську долю тільки через те, що якесь хробача мізерне, Маргерит Генен, назвало свою дитину Семюелом? От хоч би мій син Джемі. Він не візьме до себе в команду руського фінна, бо вірить, що руські фінни накликають бурю й негоду. А хіба ж воно правда? Чи, може, й ви думаєте, що бог, що посилає вітер, нахилить голову з вишини та слухатиме слів якогось там забрьоханого фінна на якомусь брудному судні?

Я відповів, що, звісно, не слухатиме, але вона не спинялася і доводила далі своє:

— Чи, може, ви думаєте, що бог, котрий керує зірками та їхнім рухом, що йому наш світ — це тільки приступка під ноги, може, ви думаєте, що він знову мститиметься Маргерит Генен і пошле біля Мису Доброї Надії велику хвилю змити її сина з цього світу за те лише, що вона охрестила його Семюелом?

— Але чому Семюелом? — спитав я.

— Не знаю. Я так хотіла.

— Але чому ви так хотіли?

— Та як мені вам на це відповісти! Хіба хтось із живих чи мертвих може таке пояснити? Хто може сказати, чого йому так хочеться, а не йнак? Мій Джемі страх любив вершки. Він сам каже, що пив би їх аж донесхочу. А Тімоті терпіти не може вершків. Я люблю слухати, як гримить і гуркоче грім, а моя Кеті не зносить його, скрикує, біжить і залазить під перину. Щоб хтось пояснив, чого саме йому щось подобається, я ніколи не чула. Єдиний господь може це пояснити. А ми — смертні, й не можемо знати. Досить з нас і того знаття, що нам подобається, а що ні. Мені подобається, от і край. А чого подобається, жоден чоловік не може знати. Я люблю ім'я Семюел, люблю, бо воно прегарне. Це найкраще ім'я, звучить воно надзвичайно гарно.

Сутінки густішали, і я мовчки дивився на чудове опукле чоло Маргерит, якого не поморщив навіть час, дивився в її очі — ясні, широко розплющені і наче всеобійменні. Вона підвелася, як перед прощанням, і сказала:

— Вам буде темно йти додому, та й дощ може сипнути, бо хмари.

— Чи ви, Маргерит Генен, не жалкуєте за чим-небудь? — несподівано запитав я, не подумавши.

Вона пильно подивилась на мене.

— Еге, жалкую, що не народила ще одного сина.

— І ви б...? — затнувся я.

— Еге ж, я знов назвала б його цим ім'ям, — відказала вона.

Я йшов по темній дорозі між огорожею з глоду, міркуючи, чому саме те чи інше припадає нам до вподоби, повторював ім'я Семюел то подумки, то вголос і вслухався в сполучення тих чудових звуків, що

причарували душу Маргерит і призвели її життя до трагедії. Семюел! У цих звуках було щось чудове. А їй же бо!